

Livspussel med utmaningar

Tolv svenska barnfamiljers berättelser om mat och hälsa

Barbro Johansson & Eva Ossiansson

CFK-RAPPORT

2014:01

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Centrum för konsumtionsvetenskap
Handelshögskolan vid Göteborgs universitet
Box 606
405 30 Göteborg

e-post: cfk@cfk.gu.se
www.cfk.gu.se

ISSN 1653-7491

Förord

Den kvalitativa studie om barn, mat och hälsa som ligger till grund för denna rapport har bedrivits vid Centrum för konsumtionsvetenskap, Göteborgs universitet 2007-2014. Det är ett delprojekt inom projektet Barns livsstilar och fetmaepidemin (Children's lifestyles and the obesity epidemic, CLOE), som varit placerat på Sahlgrenska Akademin under ledning av Lauren Lissner. CLOE har finansierats av Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande, FAS. Vi vill varmt tacka forskarna inom CLOE-gruppen för gott samarbete under åren.

Barnen och familjerna i vår studie deltog också i den europeiska studien, IDEFICS (Identification and prevention of Dietary and lifestyle induced health Effects In Children and InfantS). Tack till de svenska IDEFICS-forskarna som gav oss möjligheter att kontakta familjerna. IDEFICS-studien har finansierats av EC, FP 6, Contract No. 016181 (FOOD).

En undersökning som denna är helt beroende av att människor vill ställa upp och dela med sig av sina tankar och erfarenheter. Det är ett stort åtagande att ta emot forskare i sitt hem flera timmar en vardagskväll, något man inte kan ta för givet att alla har tid med eller är intresserade av. Vi är därför mycket tacksamma mot de barn och föräldrar som satte av tid för oss och som delade med sig av sina vardagsliv och tankar kring mat och hälsa.

Göteborg maj 2014

Barbro Johansson och Eva Ossiansson

Innehåll

Sammanfattning	3
1. Inledning.....	7
Fältarbetet	8
Teoretiska utgångspunkter	10
2. Samling runt matbordet.....	15
Dagliga måltider	15
Middag	17
Veckomeny	19
Matansvar i könsperspektiv	20
Matvalskriterier.....	21
En god måltid	23
Göra familj.....	24
Måltidsarbete som omsorgspraktik	26
Ett ideal som är svårt att uppnå	27
Veckans rytm	30
Familjemåltidspraktiker	32
3. Pressade priser	34
Månadsköp, veckoköp, dagliga köp.....	35
Mammas ansvar.....	37
Val av butik.....	38
Inte bara priset	39
Barnens inflytande	41
Konkurrerande praktiker	43
Ojämliga villkor	44
Inköspraktik och familjehushållning	46
4. Hälsopusslet.....	47
Ätande som uttryck för ålder	49
<i>Matvanornas utvecklingsgång</i>	51
<i>Barns mat = skräpmat?</i>	54

Att fostras till hälsosamma vanor	54
<i>Argument och former för hälsosamma vanor</i>	55
<i>Fostra sig själv</i>	58
<i>Motstånd</i>	61
Byta godis mot frukt?	64
Barnens hälsopussel.....	66
5. Myter och ikoniserade matminnen	67
Stolthet och tradition	69
Den ikoniserade maten	71
Den ikoniserade mytens baksida	72
När livet förändras ändras livet med maten	73
Maten som en partner i livet.....	76
Relationen till mat - ett komplext fenomen.....	77
6. Att få ihop hälsopusslet	79
Mål i vardagen.....	80
Det hälsosamma livet i sin helhet	81
Litteratur	85

Sammanfattning

I kapitel 1 beskrivs projektet och de teorier och metoder som använts. Den kvalitativa studien baseras på besök i tolv barnfamiljer, där vi genom intervjuer, foton, kvitton, collage och målningar skapade oss en bild av familjernas matvardag. Att intervjua föräldrar och barn var för sig gav möjlighet till olika perspektiv på de frågor vi ställde och genom att vi återkom till varje familj tre gånger kunde vi få en fördjupning av frågeställningarna. Teoretiskt tar rapporten avstamp i samhälls- och humanistisk forskning om barn, mat och hälsa, med särskild betoning på forskning som behandlar vardagspraktiker, måltidens roll i familjelivet samt de normativa aspekterna av barns ätande. Vi har också använt oss av praktikteori för att förstå måltidsvanornas rutinerade och ofreflekterade karaktär. Praktiker består av ”göranden” och ”säganden” som blivit införlivade i familjers och enskilda personers vanor och utgör ett mönster för, i vårt fall, vad, när och hur ätande går till. De innefattar materialitet (ting, kroppar), kompetens (kunskap, färdigheter) och mening (mentala aktiviteter, känslor, motivation), befinner sig i pågående förändring, och medverkar till att ”göra familj”. Ett antal mål kom att utkristallisera sig i de deltagande familjernas matpraktiker: familjegemenskap, familjehushållning, hälsa, kontinuitet och helhetstänkande. Dessa mål har fått utgöra struktur för upplägget av rapporten, på så vis att de fyra första utgör tema för vart och ett av kapitlen 2-5, medan vi återknyter till målet helhetstänkande i avslutningskapitlet.

Kapitel 2 tar sin utgångspunkt i den vardagliga familjemåltiden och undersöker hur familj görs i relation till dagens och veckans måltider. De dagliga måltiderna är frukost, lunch, middag, kvällsmat samt ett eller flera mellanmål. Av dessa måltider är det på middagen man lägger mest energi. Medan de övriga måltiderna kan ha ett likartat innehåll från dag till dag är föräldrarnas ambition med middagen att den ska vara varierad och näringsrik. Till detta kommer att den ska kunna tillagas inom ofta snäva tids- och kostnadsramar och att den ska uppskattas av alla i familjen. Måltiderna, och framför allt middagen, är också betydelsefull i att forma barnens matpraktiker både i nutid och inför framtiden, vilket innebär att de har ett betydande inslag av fostran. Föräldrarna hade ett flertal olika strategier för att förverkliga dagens huvudmål på ett tillfredsställande sätt och barnen hade mer eller mindre inflytande på vad som serverades. Även graden av planering skiftade, från att göra veckomenyer till att spontanhandla på hemväg från jobbet. Genomgående hade kvinnan huvudansvaret för måltiderna och därmed också planeringen och ansvaret för att måltiden uppfyllde hälsokriterier, medan männen bidrog med inköp och viss matlagning. Ett flertal faktorer avgjorde vad som serverades: lust och smak, vad som stod på menyn, hur mycket tid som fanns till förfogande, vem som fick lov att bestämma maten för dagen, vem som lagade maten och vad som serverades i förskolan eller skolan. Barnens delaktighet i måltidernas upplägg visade sig i att de hade synpunkter på vad som serverades och även att de tog ansvar för att matlagning och måltider skulle fungera friktionsfritt. ”Riktig mat”, ”husmanskost” och ”hemlagad mat” återkom som positivt laddade begrepp i föräldrarnas tal och kännetecknas av varm, näringsriktigt komponerad mat, tillagad från grunden. I den goda måltiden ingår även att

familjen samlas i en lugn och avspänd atmosfär. Men vi såg också att olika värden kunde kollidera med varandra genom att föräldrarnas måltidspraktiker också hade målet att fostra barnen in i ett socialt och kulturellt sammanhang och att måna om deras hälsa och utveckling. Föräldrarna beskrev både hur de lyckades och misslyckades med att förena dessa åtaganden. I detta kapitel uppmärksammade vi också veckans måltidsrytm, som följer en kompensatorisk logik och innebär att vardagsmåltiderna kännetecknas av effektivitet, hälsa och hushållning medan helgerna ger utrymme för gemenskap, njutning och större utrymme för barnen att ha inflytande över måltiderna. Skillnaderna var genomgående och omfattade tid, plats, innehåll, arbetsinsats och umgänge, vilket resulterade i att hälsa kom att definieras på olika sätt utifrån en helg- respektive vardagspraktik: i näringsmässiga termer på vardagarna, och i sociala och emotionella termer på helgerna.

I kapitel 3 fokuserar vi på föräldrarna och deras ageranden, överväganden och värderingar rörande inköspraktiken. Vi såg att inköpen är kopplade till en moralisk diskurs om hushållande, där idealet är att vara kvalitetsmedveten, ekonomisk och effektiv. Inköpen organiserades i allmänhet enligt modellen storhandling och stöd- köp, men ofta visade det sig svårt att leva upp till modellen. Skäl till detta kunde vara att man inte följde sitt ideal om veckoplanering, svårigheter att frakta hem större mängd varor eller att det saknades tid. I familjer med knapp ekonomi kunde kvalitet och pris komma i konflikt med varandra, och i familjer utan bil saknades möjligheten till förmånliga storköp. Även om männen ofta var de som skötte inköpen, var det kvinnorna som hade huvudansvaret, liksom var fallet med måltiderna. Ingen familj handlade i enbart en butikskedja, utan de valde olika butiker beroende på utbudet och om de t.ex. prioriterade pris eller smak/kvalitet. Även om priset var en viktig faktor, var den aldrig ensamt avgörande vid köpbesluten. Några prioriterade ekologisk mat, andra ville vara öppna för vad man kände för just den dagen och det var vanligt med spontanköp i butiken. Andra viktiga faktorer vid val av butik var tillgänglighet och tidseffektivitet. Att ta med barn vid matinköpen var något de flesta föräldrar undvek av tids- och bekvämlighetsskäl och de som kunde passade på att handla på hemväg från jobbet eller när de ändå skjutsat sina barn till fritidsaktiviteter. När barnen var med i affären fick de ofta välja något inom varugrupperna flingor, bröd, frukt, kex och godis, men även när föräldrarna handlade själva hade de barnens preferenser i åtanke. Barnen kunde också vara aktiva på andra sätt vid inköpen genom att t.ex. köra kundvagnen, hämta varor eller sköta scanningsapparaten. Vi gav också några exempel på att det vardagliga inköpstillfället kunde omdefinieras till något mer avspänt och lustfyllt. Vidare såg vi att vårt material ger stöd för något som annan forskning visat, nämligen att ”pengar dikterar” i hushåll med lägre inkomst, medan ”tiden dikterar” i hushåll med högre inkomst, vilket har betydelse för hur man organiserar och prioriterar. Det visade sig att det inte fanns ett enkelt samband mellan hälsa och inkomst, genom att högavlönade föräldrar visserligen hade råd att köpa t.ex. ekologiska matvaror och högre kvalitet, men samtidigt hade mindre tid att laga mat från grunden eller att äta gemensamma måltider.

Kapitel 4 handlar om hälsopusslet med utgångspunkt i barnens perspektiv, som det framkom i intervjuerna och i deras collage. Barnen visade sig ha god kännedom om vad som anses hälsosamt respektive ohälsosamt, och var i stort sett eniga med föräldrarna i att frukt och grönsaker är nyttigt medan godis, glass och kakor är onyttigt. I collagen ställdes denna uppdelning i relation till barnens smak, vilken visade sig vara både varierad och nyanserad. I collageuppgiften förde barnen också in andra element än smak och hälsa i hälsopusslet, som lek, fantasi och estetik. Ålder är en viktig faktor för att förstå hälsopusslet ur barns perspektiv, eftersom barns ätande i hög grad regleras av vuxna, vilket påverkar såväl materialitet som kompetens och mening i barnens matpraktiker. Barn tillskrivs exempelvis en viss smak enbart utifrån sin ålder, vilket får konsekvenser för dem som inte lever upp till förväntningarna. Som "becomings", individer i utveckling och förändring, uttryckte barnen en förväntan om att de i framtiden skulle ha delvis andra mat- och dryckesvanor än de hade nu. Alkohol och kaffe är drycker som är tydligt begränsade till vuxen konsumtionspraktik och här uttryckte barnen att de tog avstånd från egen konsumtion, men också att de förväntade sig att de skulle dricka dem när de blev vuxna. Förutom ensidig smak tillskrivs barn också en förkärlek för "skräpmat", dvs. livsmedel med högt socker-, fett- och saltinnehåll, och de konstrueras därför också som objekt för vuxnas matfostran. Denna fostran gäller vad som ska ätas, när och var måltider ska intas och hur man betar sig under en måltid. Vi såg att barn förhöll sig aktivt till denna fostran och att deras delaktighet i matfostran kunde stödja såväl som motarbeta föräldrarnas intentioner. I allmänhet höll barnen med om de argument som föräldrarna använde i sin fostran, t.ex. när det gällde vikten av att äta frukt och grönsaker och dricka mjölk samt att vara sparsam med sötsaker, även om de inte själva kunde redogöra för orsakerna. Detta är ett uttryck för självfostran, eller governmentalitet, som innebär att normer är integrerade i individen, så att han eller hon själv tar ansvar för sin fostran och utveckling. Det fanns också exempel på att barnen kände sig tvingade att äta sådant de inte tyckte om, vilket dock inte nödvändigtvis ledde till det resultat föräldrarna önskat, om barnen helt enkelt vägrade att äta. Vi avslutade kapitlet med en redogörelse för hur barnen reagerade på frågan om huruvida det går att byta ut lördagsgodiset mot frukt och konstaterade att fruktätande och godisätande är olika praktiker. De två praktikerna representerar dels olika värden, meningar och tids- och rumskontexter, dels olika aspekter av ett brett hälsobegrepp, som innefattar såväl näringsriktig föda som trivsamt socialt umgänge.

Kapitel 5 handlar om föräldrarnas minnen och berättelser från mat- och måltidspraktiker i den egna barndomen. Berättelserna utvecklas i form av myter som stärker föräldrarnas identitet. I sina berättelser reviderar de och fördjupar meningen om hur mat, måltider och förhållningssätt i relation till mat har kommit att utvecklas. Olika former av mat har en skiftande symbolisk mening som kan förstärka berättelserna och bidra med positiva känslor. Familjerna görs och blir till liksom de roller som dessa inbegriper genom de händelser om mat som lagrats i våra minnen. Berättelserna om maten från barndomen visade på ett ordnat liv där det fanns rutiner som höll ihop vardagen med en central modersgestalt som stod för mycket av matlagningen. Maten, rätternas uppläggning och sammansättning möjliggjorde för föräld-

rarna i vår studie att leva upp till sin arketypiska myt, t.ex. den ordentliga mamman som lagade hederlig husmanskost. Husmanskosten och den hederliga rejäla maten från "förr" blir en viktig del i levandegörandet av det goda familjelivet och dess ideal och blir till en "ikon", en symbol för något centralt och värdefullt. Det som ikoniserats levandegör inte bara myten utan hjälper även till att balansera upp till både sina egna och i samhället förhärskande ideal om mat, ätande, hälsa, familjeliv och föräldrarskap. Husmanskosten fick en roll som mytbildare och den idealiserade berättelserna och minnena från förr om "rätt sorts mat" och klassisk "arbetarmat" för de som verkligen arbetar. Husmanskosten blev en symbol för mat och handlingar som bröt mot de förändringar som kommit att ske. Om man åtminstone lagade traditionell husmanskost kunde myten om det goda livet hållas vid liv där mat och livspussel var strukturerat och idealiserat. Det fanns också en baksida av myten om den riktiga maten. Inrutade liv med fasta maträtter och en rigid inställning till nya smaker var något som vissa tog avstånd ifrån, andra konstaterade att det liv de levde idag inte möjliggjorde att laga mat på det sätt föräldrarna gjort. När livet förändrades ändrades också matpraktikerna. De stora omvälvningarna i livet för informanterna var när de flyttat hemifrån och när de fått barn. De ansvarslösa eller utsvävande livet som ung vuxen byttes till ett liv med fastare rutiner och matvanor när barnen kom. Smörgåsmat och uteätande ersattes då av hemlagad mat i olika former. En del av barndomens rutiner kring maten återskapades genom att föräldern tillagade åtminstone någon varm mat varje dag. Relationer till varandra och maten inom en familj i nutid och historiskt är därför ett komplext fenomen. Genom att "äta rätt" enligt den gamla normen från uppväxten skapades en säkerhet, men också en form av image av vad familjen och i regel ofta modern stod för. Vissa sorters mat och måltidens beskaffenhet kunde bidra med emotionella värden, t.ex. en passion för hemlandet eller av kärlek till sin mors eller fars matlagning.

I kapitel 6 återknyter vi till de mål som bildade utgångspunkt för de olika kapitlen: gemenskap, hushållning, hälsa, kontinuitet och helhetstänkande. Vi utvecklar diskussionen genom att se på de olika värden som studien visat var förknippade med målen. Gemenskapsmålet hör ihop med jämlikhet, omsorg och välbefinnande; hushållningsmålet med sparsamhet, rationalitet och konsumentkunskap; hälsa med allsidig kost och "riktig mat" och kontinuitet med kunskap och tradition. De olika målen kan stärka varandra, men det finns också motsättningar mellan dem, vilka det ingår i hushållens vardagspussel att lösa. Vi resonerar också om målet Helhetstänkande, med sina tillhörande värden långsiktighet och balans, genom att redovisa hur föräldrar och barn talade om det hälsosamma livet i sin helhet. Detta innefattade organiserade av matvardagen i familjen men föräldrar och barn hade också förslag på hur förbättringar kan ske på samhällelig nivå, genom skola och föreningsliv och på den kommersiella arenan. På frågan om hur livet ska vara för att man ska må så bra som möjligt, framträder balans och livsglädje som det centrala.

1. Inledning

”Broccoli älskar jag. Och jag tror att det är nyttigt. Det borde det vara”, säger 7-åriga Hilda när hon sitter och pratar med intervjuaren om vad hon brukar äta. Hilda bor i ett radhus i en förort till Göteborg tillsammans med sin mamma, sin pappa och sin lillebror. Det är det andra av tre besök som vi gör i familjen och den här gången går vi igenom fotona som familjen tagit på sin matvardag. Eva intervjuar Hilda och Barbro intervjuar föräldrarna. Förutom broccoli berättar Hilda att hon också älskar mammas köttbullar och pannbiffar ”för de smakar som hemmagjorda och det är de” och kokosbullar med choklad i, som hon säger att hon kan äta tio stycken om hon vill. Föräldrarna berättar att de har en veckomeny med köttfärs på tisdagar, soppa på onsdagar, korv på torsdagar, fisk på fredagar och blandat på måndagar. På helgerna blir det ofta en stek eller en wok-rätt. Mamman planerar och pappan gör inköpen. De berättar att barnen äter det mesta, men helst inte varma grönsaker. Hilda är en ”kolhydrat-människa” som gärna äter pasta, bröd och potatis, säger mamman.

Hildas familj är en av tolv familjer som deltog i en kvalitativ studie om barn, mat och hälsa inom det tvärvetenskapliga projektet ”Barns livsstilar och fetmaepidemin” (Children’s lifestyles and the obesity epidemic, CLOE). Vi två forskare, Barbro Johansson, etnologi, och Eva Ossiansson, företagsekonomi, har, med vår bas i Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet, genomfört studien, vars insamlingsdel pågick från hösten 2007 till våren 2009. Under den här perioden träffade vi familjerna i deras hem vid tre tillfällen och intervjuade barn och föräldrar var för sig. Barnen fick också göra collage och målningar, föräldrarna fick samla in kvitton från sina matinköp och familjerna dokumenterade sin matvardag med hjälp av engångskameror. Huvudsyftet med studien var att få en fördjupad förståelse för barnfamiljers vardag och de praktiker som relaterar till ätande, tv-tittande och motionsvanor.

Projektet CLOE var i sin tur kopplat till projektet IDEFICS, som pågick 2006-2012 (idefics.eu). Det står för *Identification and prevention of Dietary and lifestyle induced health Effects In Children and InfantS* och syftade till att undersöka matvanor och livsstilsfaktorer bland barn och utveckla nya förhållningssätt för att främja bättre kost- och motionsvanor hos barn (idefics.eu). 16 000 barn i åldrarna 2-8 år i elva europeiska länder¹ deltog i studien under åren 2007-2010, varav 900 från den västsvenska kommunen Partille. Barnen genomgick olika provtagningar; vikt, längd och fysisk aktivitet kartlades och föräldrarna fick fylla i enkäter om barnens matvanor och fysiska aktivitet. Sedan genomfördes olika insatser i kommunen på teman såsom kost, fysisk aktivitet och återhämtning och därefter gjordes en andra undersökning och kartläggning av samma barn. Resultaten från alla länderna har sammanställts och

¹ Belgien, Cypern, Danmark, Estland, Frankrike, Italien, Spanien, Sverige, Storbritannien, Tyskland, Ungern.

ligger till grund för utformandet av nya riktlinjer i arbetet mot övervikt bland barn i Europa (Ahrens 2012).

Genom kontakter med forskare på Sahlgrenska Akademin i Göteborg, som arbetar inom forskningscentrat EpiLife, i vilket IDEFICS ingår, fick vi möjlighet att delta i projektet CLOE med en kvalitativ studie kopplad till IDEFICS. CLOE bestod av fyra delprojekt, förutom vårt projekt och IDEFICS en undersökning av fetmatrender hos skolbarn samt en studie av tv-reklam riktad till barn.

Fältarbetet

De tolv familjer som deltog i vår studie rekryterades från två olika bostadsområden i Partille kommun, med skillnader vad gäller boende, utbildning och inkomst. Urvalet skedde slumpvis på så sätt att namnen på de barn som deltog i IDEFICS skrevs på lappar och fördelades i en pojk- och en flickhög. Sedan drog vi slumpvis tre från varje grupp i de båda områdena. Familjerna kontaktades först via brev och sedan telefon. Åtta familjer avböjde att delta och vid de tillfällena drogs en ny lapp från samma hög. Barnen som deltog var mellan fem och nio år och föräldrarnas ålder varierade mellan 25 och 51 år. I tre familjer deltog två barn och vid några tillfällen var även äldre eller yngre syskon tidvis med vid intervjuerna. Föräldrarnas utbildningsnivå sträckte sig från ofullständig gymnasieutbildning till flerårig högskoleutbildning. Yrkesområden som var representerade var arbeten inom vård och omsorg, skola, handel och restaurang samt arbeten som ingenjör, kommunal tjänsteman, gräv-maskinist, säljare, försäljningschef, informatör, vaktmästare, ekonomiassistent och hemmafru. Tre föräldrar var ensamstående och nio var sammanboende. I nio familjer var båda föräldrarna födda i Sverige, ett föräldrapar hade invandrat från ett utomeuropeiskt land och två föräldrar från olika familjer var europeiska invandrare.

Vi träffade varje familj i hemmet, som regel tre gånger, över en period av sju-tion månader, från oktober 2007 till mars 2009. En familj deltog bara vid första intervju-tillfället och i tre av de övriga familjerna deltog barnet av olika anledningar bara två gånger. Föräldrar och barn intervjuades var för sig, vilket resulterade i 65 intervjuer. Intervjuerna med barnen varade i mellan 20 och 60 minuter och intervjuerna med föräldrarna mellan 45 och 90 minuter. Intervjuerna spelades in och transkriberades ordagrant. Förutom intervjuerna använde vi också ett flertal andra metoder. Efter besöken skrev vi fältanteckningar baserade på våra observationer. Efter första besöket bad vi föräldrarna att till nästa gång spara kvittona från sina matinköp under en vecka. Vi lämnade också en engångskamera och bad dem dokumentera sin matvardag: måltider, matlagning, förvaring och inköp, och vid det följande tillfället tittade vi på och pratade om kvittona med föräldrarna och fotona med både föräldrar och barn.

Barnen inbjöds att göra två kreativa uppgifter. Vid det första besöket gav vi dem direktreklam från livsmedelsaffärer, sax, lim och stora pappersark och bad dem att klippa ut mat som de tyckte om respektive inte tyckte om. Vi pratade med dem om

deras bilder och antecknade en del av deras kommentarer på bilderna. Vid det sista besöket fick de också ett stort pappersark, färgpennor, kriterier och glitterlim och de fick rita någonting som hade med mat och ätande att göra. Vi upptäckte att de här övningarna gjorde det möjligt att prata om mat, hälsa och preferenser utifrån ett mer konkret perspektiv än vid de rena intervjuerna, vilket var betydelsefullt, särskilt med de yngsta barnen.

Att genomföra en studie med barn och deras föräldrar har specifika etiska implikationer (Johansson & Karlsson 2013). Eftersom föräldrarna är naturliga dörrvakter för sina barn måste forskaren alltid gå via de vuxna för att få kontakt med barnen. Det innebär att ett barn inte kan tacka ja till att delta i en undersökning om föräldern avböjt deltagande. I vårt fall innebar upplägget att det blev föräldern som först presenterade vår undersökning för barnen. I andra fall kan forskaren gå via t.ex. skolan och få en första kontakt med barnen där, men i det här fallet talade vi alltså med föräldern i telefon och bad denne att inhämta informerat samtycke från barnet. När vi sedan träffades kunde vi berätta mer för barnet, påminna om att det var frivilligt att delta och även ge föräldrarna skriftlig information om projektet. Men frivilligheten var ändå oklar, eftersom vi som forskare inte visste hur mycket information barnet fått innan vi kom och för att det var svårt för barnet att säga nej när forskarna redan var på plats. Vi försökte vara lyhörda för vad barnen ville, och kunde hoppa över en del av våra frågor om vi märkte att barnen inte var med på noterna eller om de var ivriga att börja med den kreativa uppgiften. Vi kände att det hade varit bra om vi haft möjlighet att lära känna barnen lite mer innan vi kom för första intervjun. En del barn var pratsamma och fann sig väl tillrätta med att sitta och prata med en okänd vuxen, medan andra barn var blyga och fåordiga. Det avhjälpes dock något av att vi återkom flera gånger och också av att barnen blev äldre under den period som undersökningen pågick.

Som nämndes i förordet är vi medvetna om att det är ett stort åtagande att ta emot forskare i sitt hem och i vårt fall var det dessutom vid tre tillfällen som familjerna fick passa in vårt besök i ett ofta pressat dagsschema. Det hände att vi fick vänta på barn eller föräldrar som inte kommit hem, eller på att maten skulle bli klar. Ibland blev det stressigt på slutet för att föräldrarna skulle iväg på annat och ibland blev samtalen avbrutna av yngre barn som krävde uppmärksamhet. Kanske var våra frågor inte heller alltid inspirerande för våra informanter. Som ett litet tecken på vår tacksamhet hade vi vid andra och tredje tillfället med oss små presenter: biobiljetter respektive en mugg med frukt och choklad i.

Studien har genererat ett rikt material om vad några västsvenska barnfamiljer idag berättar om vardagens och helgens mat, hur de får ihop familjemedlemmarnas olika preferenser, vilka regler de har runt ätandet och vad som styr matinköpen. Vidare har vi fått en inblick i vilka jämförelser föräldrar gör med förhållandena under sin egen barndom och vilka möjligheter de ser för olika aktörer i samhället att förbättra barns matvanor och fysiska aktivitet. Detta ska vi berätta mer om i de följande kapitlen. Men först några ord om våra teoretiska utgångspunkter.

Teoretiska utgångspunkter

Hälsa, och inte minst hälsa i relation till mat, är ett värdeladdat fält, där barnfamiljer och andra konsumenter har att förhålla sig till riktlinjer från myndigheter som Livsmedelsverket, forskning inom olika discipliner, reklam och utbudet i butiker samt information om olika dieter. Många gånger kunde vi se att matens hälsoaspekter var föremål för förhandlingar och omprövningar i de familjer vi mötte. Inte bara olika dietråd ställdes då emot varandra, utan också olika värden, t.ex. välmående, gemenskap, njutning, pengar och tid. I en artikel har vi talat om detta som ett ”hälsopussel”, som familjer kämpar med att få ihop (Johansson och Ossiansson 2012a). Den normativa kontext inom vilken vår studie genomfördes är en anledning till att vi tagit fasta på dessa aspekter också i våra teoretiska utgångspunkter. Mat och hälsa är moraliskt impregnerade områden, inte minst i relation till barn. Sanningsanspråk görs från många håll och enskilda individer såväl som grupper och institutioner positionerar sig eller positioneras som auktoriteter, offer, fostrare, elever, mäktiga och vanmäktiga. Att vara förälder och att vara barn innebär också att tilldelas särskilda uppgifter, egenskaper och värden.

I forskningslitteraturen tas ämnet mat och hälsa upp utifrån olika perspektiv. Problem med ökad övervikt, fetma och välfärdssjukdomar bland barn, som är ett omfattande fält inom medicinsk forskning, behandlas också av forskare i samhälls- och humanistisk vetenskap. Här diskuteras t.ex. orsaker som en stillasittande livsstil, hög mediekonsumtion, marknadsföring och konsumtion av snabbmat och mat med högt socker- och fettinnehåll (Marshall et al 2007, Dugdill et al 2009, Kline 2010, Berg & Magnusson 2012). John Coveney (2006) konstaterar att hälsa i högsta grad är en moralisk fråga för både samhälle och individer. Som Peter Jackson m.fl. (2009:2) uttrycker det är förhållandet mellan familjer och mat ”socialt betydelsefullt, personligt engagerande, känslomässigt laddat och politiskt ifrågasatt” (vår översättning). Den moraliska arbetsfördelningen inom familjen innebär att ansvarsfulla föräldrar serverar sina barn allsidig och näringsrik mat och att barnen utan knot äter upp det de får (James & James 2004, Brembeck 2007, Sellerberg 2008, Ludvigsen & Scott 2009, Rawlins 2009, Johansson et al. 2009). För att en sådan moralisk arbetsfördelning ska fungera friktionsfritt krävs i sin tur att föräldrar är lyhörda för barnens smak och preferenser och kan hitta de lösningar som fungerar bäst vad gäller innehåll, tid och plats för måltiderna. Barn är utan tvivel medproducenter av såväl familjens menyer som dess hälsodiskurser (Brembeck 2007, Marshall et al 2007, Cook 2009, James et al 2009).

Ett flertal forskare har uppmärksammat måltidens centrala roll i familjelivet. Vid familjemåltiden sammanstrålar bord som ska dukas, maträtter som ska serveras, kroppar som ska ges näring, familjemedlemmar som ska umgås, barn som ska fostras, föräldrar som ska fostra, känslomässiga relationer som ska vårdas och värden som ska kommuniceras och förhandlas (Charles & Kerr 1988, DeVault 1991, Murcott 1982, 1997, Holm 2001, Sellerberg 2008, Cook 2009). I alla dessa situationer finns både officiella diskurser och individuella uppfattningar om vad som är mer eller mindre önskvärt, mer eller mindre rätt och hälsosamt. Samtidigt är mat och ätande i

högsta grad präglade av vanor och rutiner, t.ex. när det gäller smak och bordsskick, tidpunkten för olika måltider och urvalet av rätter, men även sådant som inköp, förvaring och matlagning. Rutiner och vanor är i allmänhet oreflekterade och oproblematiserade. I den här rapporten ansluter vi oss till de forskare som anlägger ett praktikperspektiv på mat och måltider. Praktikbegreppet är användbart inom forskning, som berör vardagslivets konsumtion, vilken ofta inte är föremål för reflexion, utan går mer på rutin (Miller 1998, Warde 2005).

Reckwitz definierar en praktik som ”ett rutiniserat sätt på vilket kroppar rör sig, ting hanteras, ämnen behandlas, saker beskrivs och världen förstås” (Reckwitz 2002:250, vår översättning). En praktik omfattar således inte bara kroppsliga, utan också mentala och emotionella, aktiviteter. ”Praktiken samlar aktörer, t.ex. individer, som i sin tur blir ”praktikbärare”, dvs. bärare av ett rutiniserat kroppsligt beteende och sätt att förstå, veta och önska (ibid., vår översättning.) Eftersom grunden från vilken mat- och måltidspraktiker utgår är förkroppsligad, förgivettagen och ofta undgår medveten reflektion, är dessa ofta svåra att förändra (Bava et al 2008). Praktiker i form av ”göranden” och ”säganden” kan tillsammans bilda olika matpraktiker (Warde 2005:134), som inköp, matlagning och ätande, men också t.ex. kunnande och väljande, och dessa praktiker utövas i det dagliga livet av föräldrar och barn. En praktik är en samling element som framstår som en enhet och existerar som *ett* framträdande, skriver Shove, Pantzar och Watson (2012:7).

Dessa praktiker är kollektiva till sin karaktär, de är redan existerande rutiner och mönster som den enskilde kan ta till sig och som handlar om vad, när, hur och med vem man ska äta. Praktiker är inbäddade i delad kunskap och kognitiva-symboliska strukturer som reproducerar social ordning, skriver Reckwitz (2002:246). Det är i praktiken som en vara blir till mat och en individ blir till ätare (Dolphijn 2004). I de olika matpraktikerna görs även familj. Shove, Pantzar och Watson (2012) urskiljer tre element, vilka alla behövs för att en praktik ska komma till stånd: materialitet (ting, kroppar), kompetens (kunskap, färdigheter) och mening (mentala aktiviteter, känslor, motivation). De har olika möjligheter till flyttbarhet och till att bevaras utanför sina praktiker. En praktik ska inte ses som en fast enhet som kan flyttas från ett sammanhang till ett annat, utan som en process och dess relationer. Praktiker är föränderliga och befinner sig alltid i en process av formering, re-formering och de-formering. Elementen är däremot jämförelsevis stabila och kan därför cirkulera mellan platser och bestå över tid (Shove, Pantzar och Watson 2012:44). Ett materiellt ting, en kompetens eller en motivation kan ingå i flera praktiker samtidigt. En förståelse för förändring och förändringspotential utgår från hur de tre elementen samverkar med varandra, menar författarna (ibid.).

Många forskare från olika discipliner har studerat barnfamiljers matvardag. I den här rapporten tar vi vår utgångspunkt i olika mål som familjer strävar efter att tillgodose och undersöker hur olika praktiker kopplade till mat och hälsa formas i interaktion med dessa mål. För det första är det så att de praktiker genom vilka målen nås består av såväl materiella och strukturella som sociala och mentala element. För det andra

uppstår det konflikter när olika mål konfronteras med varandra och när familjer av olika anledningar inte lyckas att leva upp till sina mål. De mål som vi i vår studie funnit särskilt viktiga är:

- **Gemenskap.** Det är värdefullt att ha tid tillsammans i familjen, att göra saker tillsammans, att umgås som familj. Här finns också ett ideal om att alla ska bli lyssnade på, att man ska vara överens och att umgänget ska vara avslappnat och trivsamt.
- **Hushållning.** Att använda familjens ekonomiska resurser på ett klokt sätt är viktigt. För en del familjer kan det handla om att pengarna ska räcka hela månaden, för andra är det en fråga om att fördela utgifterna på ett ansvarsfullt sätt.
- **Hälsa.** Barn och föräldrar i Sverige har i allmänhet goda kunskaper om hur en näringsriktigt sammansatt måltid ser ut och hur hälsosamma eller ohälsosamma olika produkter är. Likaså är de väl införstådda med vikten av motion, sömn och utevistelse. Att organisera familjelivet på ett hälsosamt sätt är en viktig prioritet.
- **Kontinuitet.** Från sin uppväxt har föräldrarna med sig vissa ideal, som de försöker leva upp till i sina egna familjer, samtidigt som de skapar nya vanor. Att låta den egna familjens vardag inspireras av lärdomar och erfarenheter som man fått i olika tider av livet, liksom att involvera hela familjen är medel för att nå målet kontinuitet.
- **Helhetstänkande.** Ett helhetstänkande innebär bl.a. att familjer upplever att de i sin matkonsumtion kan ta ett ansvar för såväl sin omvärld som framtida generationer; att maten som de köper ska vara framställd på ett etiskt och miljömässigt hållbart sätt. Detta mål betonades dock bara av några familjer och vårt intryck var att det oftast kom att underordnas de andra målen. Men till helhetstänkandet hör också att få ihop pusslet i sin helhet; att de olika målen ska balanseras så att inte bara vardagen fungerar utan att man också kan uppnå det överordnade målet Ett gott liv.

Att Partille har deltagit i IDEFICS är en offentlig uppgift, som även rapporterats om i media. Vilka familjer som deltagit i vår kvalitativa studie är däremot inte offentligt och vi har därför valt att anonymisera deltagarna med fingerade namn och att inte uppge namnen på bostadsområdena. I citaten är hushållen betecknade med siffrorna 1-12 och personer betecknas Mamma 1, Pojke 2 etc. De två syskonpar som har samma kön skiljs åt genom att betecknas a respektive b, Flicka 1a etc. Det händer också att vi i längre sammanhängande citat ger personer fingerade namn för läsbarhetens skull. Tabell 1 ger en överblick över hushållens sammansättning och åldrar.

Tabell 1

Hushåll	Föräldrar, ålder ¹	Antal intervjuer per förälder	Barn som deltog i studien, ålder ²	Antal intervjuer per barn	Antal barn i familjen som inte deltog i studien ³
1	Mamma, 38 år Pappa, 36 år	3 0	Flicka, 7 år Flicka, 6 år	3 3	
2	Mamma, 25 år	3	Pojke, 7 år	3	
3	Mamma, 38 år Pappa, 44 år	2 3	Flicka, 8 år	2	3
4	Mamma, 37 år Pappa, 38 år	3 1	Pojke, 9 år	3	2
5	Mamma, 51 år	3	Pojke, 8 år	2	
6	Mamma, 51 år	3	Pojke, 9 år	3	2
7	Mamma, 37 år Pappa, 40 år	1 1	Flicka, 9 år	1	2
8	Mamma, 43 år Pappa, 43 år	3 3	Flicka, 7 år Flicka, 6 år	3 3	
9	Mamma, 40 år Pappa, 43 år	3 3	Flicka, 7 år	3	1
10	Mamma, 35 år Pappa, 40 år	3 0	Pojke, 8 år	2	1
11	Mamma, 43 år Pappa, 44 år	3 3	Flicka, 7 år	3	1
12	Mamma, 36 år Pappa, 37 år	3 0	Pojke, 9 år Flicka, 5 år	3 3	

Förklaringar till tabell 1:

¹ Den ålder som uppges i tabellen är den som informanterna hade när vi först träffade dem 2008.

² Barn i åldrarna 5-9, som också deltog i IDEFICS-studien.

³ Barn som var yngre eller äldre än 5-9 år.

Rapporten är disponerad med utgångspunkt i de ovanstående fem målen. Varje kapitel har huvudfokus på ett av målen och fokuserar på ett område där just detta mål är särskilt framträdande. Kapitel 2, *Samling vid matbordet*, handlar om familjegemenskap med utgångspunkt i familjemåltiden. Kapitel 3, *Pressade priser*, handlar om familjehushållning med matinköp som exempel. I kapitel 4, *Hälsopusslet* diskuterar vi

barns perspektiv på vad som är hälsosamt och hur de förhåller sig till hälsomålet. Kapitel 5, *Myter och ikoniserade matminnen*, handlar om föräldrarnas matminnen från den egna barndomen och hur det påverkar den nuvarande familjens matvanor. I det avslutande kapitel 6, *Att få ihop hälsopusslet*, sammanfattas rapporten och vi sammanfattar också hur familjerna ser på det goda och hälsosamma livet.

2. Samling runt matbordet

Ett foto från Hushåll 8 visar en glad sjuårig flicka, som sitter i pyjamas vid sin frukost bestående av ägg, två ostsmörgåsar, paprikabitar och äppeljuice. Det är dukat för ytterligare två personer och på bordet står också Cornflakes, två sorters müsli, bröd, mesost, flera sorters hårda och bredbara ostar och smörgåsmargarin. I intervjun med föräldrarna funderar de på om fotot föreställer en vardag eller helg. ”Är det pyjamas, så är det på helgen“, säger Pappa 8 och tillägger: ”Jo, det är en helg, för då jobbar jag.“ Mamma 8 berättar att det kokta ägget som ligger på tallriken är mosat med lite smör och salt på. Systrarna berättar i sin intervju att de brukar äta smörgås på morgonen och att lillasyster tar randig kaviar, medan storasyster tar vanlig, för hon gillar inte randig. De dricker mjölk och O’boy till frukost, men för det mesta äppeljuice. De säger att hela familjen brukar äta frukost tillsammans utom när pappa ska åka tidigt till sitt jobb.

Varje dag året runt ska barnfamiljer lösa uppgiften med de dagliga måltiderna och ofta skall mat lagas under tidspress efter en lång arbets- och skoldag. Samtidigt utgör måltiderna en viktig arena för umgänge och socialisation för familjer. Måltidspraktikernas materiella förutsättningar, meningsskapande och olika kompetenser medverkar till hur familj görs i de olika hushållen. Familjemåltiderna blir på så sätt en återkommande rutinhandling, samtidigt som det finns ett mer eller mindre närvarande ideal om att måltiden ska vara en plats för gemenskap och stärkande av familjebanden. Detta ideal kan dock motverkas av en rad faktorer, allt från tidsbrist och konkurrerande aktiviteter till familjemedlemmar som inte vill äta det som serveras. Frukost, lunch, middag och kvällsmål är de vanliga måltiderna i de undersökta familjerna, och därutöver tillkommer ofta ett eller flera mellanmål. Som ett stöd för intervjuerna bad vi familjerna ta foton av sin matvardag, bl.a. av sina måltider, som vi sedan diskuterade vid nästföljande intervju. I det här kapitlet ska vi se närmare på hur familj görs i relation till dagens och veckans måltider.

Dagliga måltider

Frukosten framstår i vårt material på många sätt som den mest friktionsfria måltiden. Den ser tämligen lika ut från dag till dag och komponeras så att var och en får det som den tycker om. Det är slående att repertoaren av frukostingredienser i de tolv familjerna är så likartad. Frukosten hos de familjer som vi mött består i allmänhet av ett urval ur en ganska snäv uppsättning av beståndsdelar: fil, yoghurt, frukostflingor av olika slag, müsli, smörgås med diverse pålägg, rostat bröd, mjölk, gröt, juice, O’Boy och ägg. Frukostflingor som nämns är Cornflakes, Special K, Havrefras, Rågfräs, Rice crispies, Weetabix, Start och Cheerios. Också familjen med iranskt ursprung, som berättade att de oftast åt persisk mat, anpassade sina frukostvanor efter svenskt mönster, även om deras gröt hade ett delvis annat innehåll. En viss variation kunde man ändå uppnå. Flera familjer hade ett antal frukostingredienser till hands som familjemedlemmarna fick välja bland. Andra hade en uttalad vilja att variera

gröten och tillbehören. I flera familjer åt barn frukost på förskolan eller fritidshemmet och föräldrarna åt inte heller alltid frukost hemma p.g.a. tidsbrist, utan åt först på jobbet. En pojke berättade att han åt grötfrukost i skolan och flingor när han åt frukost hemma. Ett par flickor, som inte var hungriga på morgonen, drack te med mjölk. En flicka skulle egentligen äta frukost på förskolan, men åt ändå frukost tillsammans med övriga familjen eftersom hon ville det. Att äta frukost i vardagsrummet framför tv:n var inte tillåtet i Hushåll 5, men sonen löste det genom att sitta på en stol vid spisen, varifrån han kunde se tv:n samtidigt som han åt frukost.

Lunchen åt familjerna på vardagarna på skilda håll: föräldrarna på sina arbeten, ofta med medhavd matlåda, och barnen på förskolan eller skolan. Skolmåltiderna var ett av ämnena på vår frågelista, ett ämne som både barn och föräldrar hade en hel del synpunkter på, men som vi inte redovisar i den här rapporten.

Till mellanmålet i skolan skickade föräldrarna med barnen frukt. Även hemma åt familjerna mellanmål bestående av frukt, kex, smörgås eller kanske en rå morot. I Hushåll 3 visade den 12-årige sonen oss kylskåpet som var fullt med frukt och berättade att han brukade äta ”typ, tre äpplen, två apelsiner, tre bananer” varje dag. Pappa 4 berättade att de alltid hade ett fruktfat framme och att ”till helger och sånt köper vi vindruvor för det konsumeras i mängder”. Till skillnad från godis, som i samtliga familjer omfattades av restriktioner av något slag, uppmuntrades fruktätandet på olika sätt. Hos de flesta familjer såg vi en skål med äpplen, apelsiner och bananer som var och en kunde förse sig från, och vi uppfattade det som en viktig hälsomärkare (Johansson & Ossiansson 2012a, b). Alla barn hade klart för sig att frukt är nyttigt; några av dem berättade t.ex. för oss att frukt innehåller c-vitamin och att kroppen mår bra av frukt. En tidigare undersökning visar att detta är ett vanligt sätt att tala om frukt och grönt bland nordiska barn (Johansson et al 2009). Barnen i vår studie nämnde också vilka som var deras favoritfrukter och flera barn berättade om hur de plockade jordgubbar, blåbär eller äpplen på sommaren. Likaså var det många som ritade frukter på sina bilder och klippte ut frukter från reklambladen. Frukt har på många sätt en särställning i barnfamiljer, just för att frukter är på samma gång lättätta, goda och nyttiga och därtill lätta att packa med i ryggsäcken till skolan eller på utflykten.

Kvällsmaten var mindre strukturerad än frukosten och tycktes förändras allt eftersom barnen blev äldre. Små barn ville t.ex. ofta ha något mer innan de lade sig. Kvällsmålet hade liknande innehåll som frukosten: flingor, fil, yoghurt, smörgås eller frukt. På kvällen fanns det också större acceptans för att barnen åt framför tv:n. För föräldrarnas del hände det att de åt efter det att barnen har lagt sig. En familj nämnde smörgås och soppa, andra föräldrar passade på att njuta av något extra under de barnfria kvällarna. En pappa medgav att glass var hans stora last och att han köpte fin vaniljglass och åt med chokladsås ibland på kvällarna när barnen sov. En annan mamma åt godis på kvällarna när sonen somnat.

Middag

Mamma 4: Måndag, tisdag då är man stressad och då blir det något fort man får slänga ihop: /.../ idag får det väl bli falukorv och makaroner för det var väl det vi hade hemma, det är lite så där. /.../ [När man har mer tid] då kan man väl göra lite lasagne och fiskgratäng och så där som tar liksom lite längre tid då. Kalops kokar man ju på helgerna och så där, liksom det kan man ju stå med då.

Mamma 9: [Basen är] köttfärs på tisdagar, soppa på onsdagar, korv på torsdagar och fisk på fredagar och så måndag kan bli lite blandat. /.../ Sen har vi anpassat oss efter vad barnen får på dagis och i skolan, för de har också ett hyfsat schema.

Mamma 8: Vi äter rätt mycket fisk, tror jag, och pasta och köttfärsmat. Det är väl det att barnen tycker mycket om det.

Pojke 10: Vi får liksom rösta vad vi vill ha. Mamma lagar ju maten så ger vi förslag och så, när alla vill det så blir det det.

Informanterna beskrev middagen som dagens huvudmåltid, en varm måltid som såg olika ut från dag till dag och som representerade ett dagligt problem som skulle lösas. Medan frukost och kvällsmat var enkla och oproblematiska rätter som ofta såg likadana ut från dag till dag, och medan familjemedlemmarna i vardagslag åt lunch på skola, förskola eller arbetsplats, var middagen en måltid som krävde mer av både planering, arbete och omsorg, liksom att många faktorer beaktades. Middagen skulle varieras från dag till dag, tillgodose såväl näringsbehov som individuella smaker, passa inom budgetramen, och helst både utgå från råvaror och gå lätt och snabbt att tillaga. Middagen, som dagens huvudmål, är därför också en praktik som görs av såväl materiella som meningsskapande element och kräver kompetenser på olika plan.

Mellan det första och andra intervjutillfället fotograferade familjerna sina matmiljöer med engångskameror. De skickade sedan kamerorna till oss, vi lät framkalla bilderna och tog med dem till nästa intervjutillfälle, där vi gick igenom och pratade om bilderna med både barnen och föräldrarna. Hushåll 10 fotograferade några middagsrätter: lasagne, pyttipanna, kött och potatis och en panna med broccoli och majs. Pojke 10 sa att han tyckte väldigt mycket om lasagne.

Intervjuare: Hur ofta får du det här som du tycker så mycket om, lasagne till exempel då, äter ni det ofta?

Pojke 10: Ibland, idag ska vi äta det.

Intervjuare: Ja. Vad var det som gjorde att det blev just de här rätterna tror du? Vem är det som har bestämt det?

Pojke 10: Lasagnen tror jag är jag och [system]. Den (pekar) vet jag nog definitivt att inte jag har valt.

Intervjuare: Den med broccoli och majs?

Pojke 10: Ja och den (pekar).

Intervjuare: Och inte den där, pytt i pannan beller?

Pojke 10: Nej.

Intervjuare: Det låter som att du inte tycker så mycket om det.

Pojke 10: Jag gillar det, jag kan ju äta det och så där, men det är inte något jag väljer.

Pojke 10 berättade tidigare om röstningsförfarandet i familjen; han och systemen fick föreslå middagsrätter som mamman sedan lagade. I citatet ovan gör han skillnad mellan rätter som han väljer och rätter som han kan äta när de serveras. Det är ett bra exempel på hur en matfostringspraktik gör några till barn och andra till vuxna i måltidssammanhang. Vuxna fattar besluten och lagar maten; barnen bidrar med synpunkter och blir lyssnade på i den utsträckning som föräldern väljer. Matfostringspraktiken innebär också att det ingår i ”barnheten” att lära sig, t.ex. att tycka om olika smaker, att äta med kniv och gaffel eller att sitta stilla på sin stol under måltiden. Måltider i barnfamiljer är därför, till skillnad från måltider i andra familjer, inte bara ätande- utan också uppfostringspraktiker, något som kan innebära värdekonflikter och som vi ska återkomma till.

Vad är det då som avgör vad som hamnar på bordet vid familjernas middagsmåltider? Intervjuerna visar att de kriterier man har – att måltiderna ska vara varierade och näringsrika, att det ska vara tids- och prismässigt rimligt och att maten ska uppskattas av alla – kunde uppfyllas genom olika strategier. De kunde, som i Hushåll 10 ovan, låta familjemedlemmarna ge förslag på rätter.

Intervjuare: Vem är det som bestämmer vad ni ska äta för någonting här hemma?

Pojke 4: Mamma eller pappa... eller barn, vi barnen.

Intervjuare: Vad brukar du bestämma för någon mat då?

Pojke 4: Jag brukar bara säga lite olika saker.

Hushåll 2 hade även infört att sonen var med och lagade den mat han valt tillsammans med mamman och hennes sambo:

Mamma 2: Att man är med och lagar den maten. Då vill [sonen] ha Flygande Jakob, så det ska vi göra nu i helgen. /.../ Att han får vara mer delaktig i maten. Han gör det ibland, men inte alltid.

Barnens inflytande sträckte sig i allmänhet till att ge förslag. Det var föräldrarna som hade avgörandet i slutändan:

Intervjuare: Vem bestämmer vad ni ska äta?

Mamma 10: Det gör vi tillsammans.

Intervjuare: Det gör ni, hur gör ni då? Sitter ni liksom och pratar om det ...

Mamma 10: Oftast slänger jag ut en fråga.

Intervjuare: ... en vecka i förväg eller?

Mamma 10: Nej. /.../ Antingen dagen innan eller samma dag då. Då slänger jag ut en fråga: Vad ska vi äta idag? Och så är det naturligtvis så, är det ingen som är överens, då får jag bestämma vad det blir.

Att barnen tillfrågades om förslag på middagsmat fyllde flera funktioner; barnen fick känna att de hade ett inflytande, föräldrarna visste att maten skulle uppskattas och att barnen skulle äta, och det blev också en hjälp för föräldrarna att få förslag på rätter. Barnens favoriträtter kunde också vara del av en gemenskapspraktik, där man myste lite extra tillsammans, t.ex. lagade maten tillsammans, dukade fint eller satt i vardagsrummet och såg på film. Den här praktiken var ofta kopplad till helgens måltider.

Veckomeny

Medan vissa föräldrar bestämde middagsmaten dag för dag, med eller utan barnens hjälp, hade andra en mer långsiktig planering. Flera familjer skrev veckomenyer, där de tog hänsyn till vad som serverades i skolan eller förskolan, och hur mycket tid som fanns till förfogande olika dagar.

Mamma 8: Jag kom på för ett litet tag sen, jag kollade på [dotterns] skolmatsedel, så tittade jag på veckodagarna, och då var det ju genomgående typ korvrätter på måndagar och så... Så då skrev jag upp det innan och så, för jag, det är alltid så svårt att hitta på. Så nu har jag kommit på ett nytt strukturerat system så nu är det, ja diverse eller kanske något vegetariskt på måndagar och så blir det fisk på tisdagar och så är det något valfritt, du får göra någonting som du vill där på onsdagar oftast då. På torsdagar någon pasta eller någonting då, då äter de oftast soppa på skolan och så, så jag har lite mer matigt. På fredagar något kanske med färs, där har vi, tacos är ju återkommande på fredagar.

En familj hade veckomenyn på kylskåpet så att alla i familjen kunde se den. Den fungerade på så vis både informativt och pedagogiskt. Alla i familjen visste vad de hade att vänta; om favoriträtten inte kom idag, kanske man kunde se fram emot den nästa dag. Veckomenyn kan sägas stabilisera middagsrutinerna, genom sin konkretisering och materialisering av middagsrätterna. Men det fanns också de som uttalat vände sig emot tanken på en fast meny och hellre ville låta den egna lusten avgöra. Möjligheten till improvisation kunde bidra med att bryta vardagens upprepade rutiner och på det sättet ge vardagen en känsla av helg där måltiderna mer präglades av

skaparlust och spontanitet. Invanda mönster blev mer tydliga med en färdig veckomeny där middagsrepertoaren förtydligades och befästes i vardagen.

Matansvar i könsperspektiv

En annan faktor som avgjorde middagsmenyn kunde vara vem som lagade maten. Att familjers matpraktiker är könskodade har uppmärksammats av många forskare (t.ex. DeVault 1991, Southerton & Tomlinson 2005, Thorstedt 2007, Bava et al 2008, Blake et al 2009, Cook 2009, Curtis et al 2009). Även i våra undersökta familjer hade kvinnan huvudansvaret för både inköp och matlagning medan mannens insats var begränsad. I flera fall var det självklart, eftersom i tre av hushållen var mamman ensam vuxen (en av dem blev dock sambo under undersökningens gång), i en familj var kvinnan hemmafru och i ytterligare en familj hade mannen ett arbete som innebar att han var bortrest under veckorna. Men mönstret var genomgående i alla familjerna. I de familjer som hade veckomeny var det kvinnorna som hade hand om den och av de nio samboende mammorna var det tre som arbetade deltid för att hinna med familj och hushåll (jfr Blake et al 2009). Att kvinnorna hade huvudansvaret i hushållet betydde dock inte att männen var helt frånvarande. Idealet idag är en engagerad pappa, som tar aktiv del i familjens vardagsliv (Metcalf et al 2009). Detta jämställdhetsideal slår igenom i materialet, och innebar att både männen och kvinnorna hade vissa förväntningar på hur arbetet skulle fördelas.

Den vanligaste insatsen från männens sida var att de handlade, och då oftast från en lista som kvinnan gjort. Mamma 1 menade dock att hon helst såg att mannen inte handlade, eftersom han ”handlar så uselt”, t.ex. kanelbullar, glass och småpizzor. Helgerna kunde vara tillfällen för männen att delta i matlagningen. Föräldrarna 11 berättade att de lagade mat tillsammans på helgerna och Mamma 9 sa att hon ”gärna lägger över” helgens wokade mat på maken. I Hushåll 8 kom mannen hem tidigare en gång i veckan och lagade då maten, men hade, enligt både honom själv och hustrun, en begränsad repertoar, ofta på temat korv, såvida han inte helt enkelt tog med sig barnen på middag hos hans föräldrar.

Pappa 8: Sen är vi ibland hos mina föräldrar på onsdagar och så får vi mat där, att de får sen fika och så är onsdagar ofta kanske lite förskjutet och lite fel ibland. Just om man säger tidsmässigt. Men det är väldigt mysigt och de kan få färskt bröd och mammas sylt och det här. Det uppskattar de väldigt mycket.

Det har på senare år uppstått vissa nischer för manligt måltidsarbete, t.ex. grillning (Metcalf et al 2009) surbrödsbak och korvstoppning, vilket har uppmärksammats i medier, men som dock inte nämndes specifikt av någon av våra informanter.

Männens och kvinnornas måltidsarbete manifesterades således på olika sätt, men laddades också värdemässigt på olika sätt. En amerikansk studie visar att både mammor och pappor kunde känna sig stressade när de inte hann med matlagning och måltider som de önskade, men bara mammorna fick skuld känslor för att inte

klara av det (Blake et al 2009:716). Det visar att det finns en kulturell förväntan på kvinnor att ta huvudansvaret för familjens välmående. Detta, som uppmärksammades redan i de tidigare studierna av Charles och Kerr (1988) och DeVault (1991), visade sig vara en omständighet som har giltighet även hos svenska familjer i slutet av 00-talet. Det verkade som att ”pappa-görandet” skilde sig från ”mamma-görandet” på så vis att mamman tog det övergripande ansvaret för att måltiderna blev varierade och näringsrika, medan pappan kunde välja det enkla och/eller det populära, vilket exemplen ovan visar. Några citat från barn pekar i samma riktning:

Pojke 2: Min farsa, han har nästan ingen mat. /.../ Han får köpa mat. Vi får äta pizza och det. Och Mc Donalds får jag.

Pojke 9: Ibland är det pappa [som lagar maten], mest mamma.

Intervjuare: Det är mest mamma som lagar. Brukar din pappa laga någon annan mat än din mamma då?

Pojke 9: Han lagar ju typ nästan bara god mat, sån som jag tycker om mest.

Mammas och pappas matlagning kan alltså vara olika sätt att göra föräldraskap. Om mamman tar på sig att ha ansvar för barnens (och kanske hela familjens) hälsa och välmående på lång sikt, kan pappan inta en mer ansvarslös roll i förhållande till mat och måltider och pappagörandet blir på så vis mer av ett kompisgöra. Det kan i sin tur leda till att mamman blir ensam i sin strävan att skapa en varierad kosthållning:

Mamma 4: Man får ju sällan förslag här på mat heller. Sen så är det jag som ska tänka ut varje dag och det... jag menar fantasin tryter ju, man kan ju inte hålla på och köra samma mat jämt.

I den studie som Metcalfe m.fl. (2009) genomförde såg de att även om måltidsarbetet fortfarande är tydligt könskodat har det skett en hel del förändringar under de senaste decennierna. Dels engagerade sig papporna generellt mer i måltidsarbetet än vad tidigare generationer gjort, dels var deras deltagande betydelsefullt för deras förståelse av sig själva som fäder och partners. ”Matarbetet” var ett sätt för dem att visa sitt engagemang och sin plats i familjehushållet (ibid.). Detta var också tydligt i vårt material. Även om männen inte tog på sig huvudansvaret visade de delaktighet och engagemang i diskussionerna om måltidernas olika praktiker.

Matvalskriterier

I en del familjer förekom allergier, vilket gjorde att familjerna antingen serverade olika rätter till familjemedlemmarna eller helt uteslöt vissa matvaror ur familjens mathållning. Pappa 10 tålde inte fisk, men eftersom han arbetade borta under veck-

orna kunde övriga familjen äta det då. När han vid andra intervjutillfället ändrat arbetssituation och kom hem varje dag blev det fisk mer sällan:

Intervjuare: Finns det något som ni äter jättesällan, nästan aldrig, bara ibland?

Pojke 10: Till exempel, vad heter det, fisk. Ja ett tag åt vi det jätteofta men inte nu längre.

Intervjuare: Varför äter ni inte fisk så ofta då?

Pojke 10: Pappa tål inte fisk. Det är därför, tror jag. För när pappa är hemma kan jag inte säga: "Kan vi inte ha typ fiskpinnar, för det älskar jag", det kan ju inte pappa äta.

Ännu vanligare var att man uteslöt vissa rätter eller ingredienser därför att de var impopulära bland någon eller några av familjemedlemmarna. En mamma åt t.ex. lever på jobbet ibland, eftersom ingen annan därhemma tyckte om det. Vad som hamnade på middagsbordet kunde alltså bero på en eller flera faktorer: lust och smak, vad som stod på menyn, hur mycket tid som fanns till förfogande, vem som fick lov att bestämma maten för dagen, vem som lagade maten och vad som serverades i förskolan eller skolan. Ibland kunde kriterierna bli så många att bara en matvara återstod:

Mamma 12: Pasta äter vi ofta. /.../ För det första så har jag ofta färsk pasta hemma för det går snabbt och sen så, det är ju alltid enkelt att ha pasta i skåpet. Och sen så tar det lång tid att skala potatis, så går det bort. /.../ Den här färdigköpta pommes fritesen och klyftpotatisen gillar vi inte så mycket, så då går det bort. /.../ Och ris gillar inte alla heller lika mycket även om vi försöker alternera med det också då.

En reflektion kan göras över barnens del i måltidsrepertoaren. Det vi först lägger märke till är att barnen hade inflytande, dels genom direkta förslag, dels genom att föräldrarna visste vad barnen tyckte om. Men barnen kunde också ta ansvar för att måltiderna genomfördes på ett smidigt sätt. Vi såg t.ex. att Pojke 10, accepterade att inte få sin älsklingsrätt fiskpinnar när pappa var hemma. Flicka 11 berättade att mamman brukade fråga de båda dottrarna vad de ville ha till middag. Storasyter, som var med en stund under intervjun, talade om att ifall flickorna ville ha olika saker brukade hon ändra sig, för att det skulle bli jobbigt för mamman att laga två rätter. Vidare sa Flicka 11 att när de var sjuka blev det "våldigt, våldigt, våldigt ofta köttbullar med makaroner", för att det var enkel mat att laga, underförstått att mamman inte hade så mycket tid för matlagning när barnen var sjuka.

Svenska barn idag bidrar inte direkt till familjens försörjning, vilket de gjorde tidigare i historien och gör på andra håll i världen idag, men de kan ändå ta ansvar för familjen som helhet. I en norsk studie undersöktes barns och ungas syn på ansvar, och det visade sig att medan de var överens om att det var föräldrarnas ansvar att ta hand om barnens omsorg och fostran, ansåg de också att de själva hade ansvar (Bjerke 2011).

Det handlade bl.a. om att ta hand om det som gällde dem själva och att ha omsorg om andra och bidra till familjelivet, som att t.ex. följa regler och underlätta för föräldrarna att sköta sina uppgifter (ibid.). Studier i familjer som lever under knappa ekonomiska omständigheter visar att barn kan ta ansvar för föräldrarna genom att t.ex. inte be om saker som de vet att föräldrarna inte har råd med (Hjort 2004). Vår studie visar att barns ansvarsmedvetande även omfattar val av mat och måltidernas sammansättning och former.

En god måltid

När våra informanter talade om den ideala mathållningen var det med begrepp som ”riktig mat”, ”husmanskost” eller ”hemlagad mat”, vilka i engelskspråkig litteratur har sin motsvarighet i uttrycket ”proper food”. ”Proper food” är oupplösligt förenat med ”proper eating”; att äta bra och rätt ställer också krav på måltidens kontext. I två ofta citerade böcker från åttiotalet beskrivs denna ”riktiga och ordentliga mat” i Wales och norra England bestå av kött (ibland fisk), potatis, grönsaker och sås, vilken äts av alla familjemedlemmar samtidigt (Murcott 1982, Charles & Kerr 1988). Fortfarande efter 25 år används begreppet och fylls med ett liknade innehåll: en varm måltid tillagad från grunden, vilken familjen äter tillsammans (Jackson et al 2009), och det gäller även i Sverige (Sellerberg 2008, Anving 2008, Arvidsson et al 2006). Från intervjuer med familjer i USA fann Moiso et al (2004) att föräldrar associerade hemlagad mat till tidigare generationer och att den symboliserade glädje och ömsesidig sammanhållning, medan industriellt tillagad mat associerades med kommersialism och opersonlighet (ibid.). Samtidigt visar historiskt inriktad måltidsforskning att idealet om den gemensamma familjemåltiden är en sentida konstruktion med ursprung i 1900-talsvärderingar från medelklass och respektabel arbetarklass (Frykman & Löfgren 1979, Murcott 1997).

Att ett ideal om den goda måltiden och den riktiga maten inte bara finns i Europa och Amerika fick vi också exempel på i vårt material. Föräldrarna i Hushåll 3 kom från Iran, medan deras fyra barn, mellan 12 och 2 år, var födda i Sverige. I intervjuerna beskrev föräldrarna med stolthet den persiska mattraditionen, som vi också fick konkreta exempel på vid våra besök. Vid ett tillfälle stod ett långkok på spisen och vid ett annat tillfälle kom en granne och landsman på besök med en rispudding med saffran och kanel i gåva till familjen. Vi blev också bjudna på diverse iranska specialiteter: rostade pumpafrön, rosenvatten, inlagda vitlöksklyftor m.m. Pappa 3 gav i sin beskrivning ett exempel på ”riktig mat” med persiska förtecken, där såväl råvarorna som umgänget ska ha hög kvalitet:

Pappa 3: Alltid blir det sån där varm mat lagad mat på dagen, mest, vi säger, sjuttio procent vi äter ris plus kyckling, kött eller någon gryta som vi gör samtidigt med den. /.../ Inte bara kött, alltid grönsaker finns. Så alltid sallad finns. /.../ Kött och ris är väldigt viktigt för oss. /.../ Och fina ris vi köper. Såna som är väldigt, ja de är dyra, men det är det värt tror jag.

Pappa 3: Det är väldigt viktig för oss bara att laga mat. Och man ser man gör någonting i köket, som mamma gör någonting som alla kommer och sitter tillsammans. Inte färdig och bara blanda och slänga på bordet. Det är väldigt viktigt för oss.

Mamma 3: Vi gillar riktig mat.

Den varma, hemlagade måltiden är uppenbarligen laddad med positiva värden, oavsett varifrån i världen familjen kommer (Short 2006, Jackson 2009). De positiva associationerna visar att denna måltid inte bara arrangerar mat på ett särskilt sätt, utan också människor, tid och sociala relationer.

Intervjuare: Hur ser din idealmåltid ut, om du själv får bestämma?

Mamma 10: Lugn och ro framför allt, och att alla är med. /.../ Jag tycker inte om det när någon kommer senare och ska värma sen och så, det är jag inte så glad i. Men ibland blir det ju så ändå.

I ett praktikperspektiv är såväl människor som artefakter, teknologier och strukturer aktörer som, i det här fallet, deltar i att "göra familjemåltid". Hushållsekonomi, köksutrustning, kroppar och relationer medverkar alla i de dagliga matrutinerna till att materialisera den goda måltiden.

Göra familj

Måltider är också tillfällen då familj görs, något som undersökts i ett flertal studier (t.ex. Sallerberg 2008, Molander 2011, Anving 2012). Vid måltiderna blir familjen till som känslomässig, moralisk, social och ekonomisk enhet. Men vad innebär det egentligen att göra familj i måltidspraktiker? Ett gemensamt drag i den mångfald av praktikteorier som används idag är betoningen av görandet istället för de fasta elementen. Enskilda element i en praktik är visserligen, som Shove, Pantzar och Watson (2012) påpekar, ofta stabila, t.ex. är det samma personer som ingår i familjen från år till år och uppsättningen av ting knutna till en familjs ätande genomgår i allmänhet endast långsamma förändringar. Men det är först när dessa kroppar och ting ingår i relationer med andra element, som en praktik uppstår. En praktik befinner sig till skillnad från dess enskilda element i en pågående förändringsprocess, där elementens resurser tas i anspråk på olika sätt beroende på hur praktiken formeras och vilka kompetenser och meningar som aktualiseras. En morot kan t.ex. under en enskild måltidspraktiks gång vara ett livsmedel, en leksak, ett konfliktobjekt och en matrest. Under en sådan måltid kan familj göras som fostrande, förhandlande, lekande, stridande eller samarbetande enhet.

I vår studie har vi inte suttit med vid familjens måltider, förutom vid de tillfällen då vi fikar tillsammans med några av dem. Vår tillgång till måltidspraktikerna har istället varit samtalen med barn och föräldrar och fotografierna de tagit. Även vid dessa tillfällen görs familj, men på ett mer explicit och reflekterat sätt än i de dagliga familje-

rutinerna. Våra frågor har stimulerat föräldrar och barn att formulera sina måltidsvanor och i många fall också att fundera över dem. I talet oss emellan blev de dagliga måltidsrutinerna belysta och formulerade i ord. Intervjusituationernas talpraktiker skapade på så vis reflekterade förbindelser till de annars oreflekterade inköpen, matlagningen och ätandet, något som i sin tur ibland blev samtalsämnen vid nästkommande intervju.

Vi märkte att intervjusituationen inbjöd informanterna att presentera sig som familj, att definiera sig i relation till andra familjer. Trots att vi inte ställde några direkta frågor om det, kom många att uppehålla sig kring frågor som: Vilken sorts familj är vi? Hur ser våra normer och vanor ut jämfört med andras? Ofta gjordes denna jämförelse i värderande termer. Intervjusituationen blev på så vis ett tillfälle då familjen både skapade och upprätthöll familj på vissa sätt. Pappa 3 presenterade sin familj som tillhörig en persisk matkultur, som enligt honom var både hälsosammare och smakrikare än den svenska. Mamma 2 sa att familjen ”inte är en fikafamilj”, och att de var en ”periodfamilj”, som åt mycket av vissa matvaror i perioder. Mamma 12 beskrev sin familj som aktiv, tidspressad och social: ”det är en del av våra personligheter och det är en del av vårt liv och vi tycker om det”. Vid intervjuerna kom familjemedlemmarna att definiera sig såväl utåt som inåt; det blev ett sätt för dem att presentera sitt matliv för oss – och för forskningen – och samtidigt ett sätt att reflektera över sig själva och sina val. Medan matvardagen i familjerna bestod av en mängd olika händelser och inslag, fick intervjusituationen de disparata elementen i måltidspraktikerna (människor, ting, smak, värden, kompetenser etc.) att konvergera och en sammanhållen berättelse tog form. Intervjuerna med Mamma 1 och Mamma 5 illustrerar processen, där vardagens mångfald, likt järnfilspånen i ett magnetfält, arrangerades till en enhetlig familjeberättelse.

Båda mammorna hade samma idé om vad som utgör en god kosthållning, en kunskap som de hade med sig från barndomen och från att ha arbetat i storkök (Mamma 5) respektive studerat till dietist (Mamma 1). De hade båda arbetarklassbakgrund, arbetade inom vårdsektorn och hade en begränsad hushållsbudget att röra sig med. Mamma 5 var ensam mamma med en pojke och mamma 1 hade två döttrar och en man som var sjukskriven, vilket gjorde att hon hade huvudansvaret för barn och hushåll. De berättelser de gav oss om hur mat och måltider fungerade i deras familjer var dock mycket olika. Mamma 1 berättade om sin brist på tid, inspiration och stöd från maken och hennes bekymmer över döttrarna, som var petiga med maten, vilket gjorde att hon inte såg någon möjlighet att leva upp till sina ideal om den goda, näringsrika mathållningen. Mamma 5, å sin sida, uttryckte både självförtroende och stolthet över sin förmåga att planera vardagen effektivt och att servera god, näringsrik mat och skapa trivsamma måltider. Deras självpresentationer innefattade en kombination av göranden, säganden, vetanden och kännanden som resulterade i att en av dem visade oss en sammanhållen, välfungerande matfamilj och den andra presenterade ett hälsopussel som helt enkelt inte gick att få ihop.

Måltidsarbete som omsorgspraktik

I dagens konsumtionssamhälle uttrycks modersomsorgen många gånger genom konsumtionspraktiker, påpekar Cook (2009). Det är vilseledande, menar han, att skilja mellan ”det varma hemmet” och ”den kalla marknaden” eftersom moderskap (och föräldraskap, kan vi tillägga) är inbäddat i och görs genom konsumtionspraktik. En viktig del av föräldraskapets konsumtionspraktik berör just mat och måltider. Susanna Molander (2011) använder, i sin avhandling om vardagsmaten bland ensamstående mödrar, begreppet ”modrande” (Ruddick 1995, Holm 1993) för att tala om en vuxens omsorg och ansvar för ett barn. Ruddick ser praktiker som konstituerade av ett mål; det är alltså målet som skapar praktiken, helt enkelt att det vi gör i nuet påverkas av våra uttalade eller outtalade mål. Molander (2011) diskuterar hur matlagning och servering av mat är en del av modrandet genom att det uttrycker omsorg om barnets hälsa, samtidigt som det syftar till att fostra barnet in i ett socialt och kulturellt sammanhang. Modrande kan utövas av andra än mamman, t.ex. pappor, morföräldrar eller barnvakter, men skiljer sig, enligt Ruddick, från omsorgspraktik i allmänhet genom att det är styrt av tre övergripande mål. Målen är universella, och tar sig olika uttryck i olika tider och miljöer och innebär att skydda barnet, stödja dess emotionella och intellektuella utveckling samt anpassa det till det sociala kollektivet (Molander 2011:146). Metcalfe m.fl. (2009) använder inte begreppet modrande, men i deras undersökning kunde de se att fäders involvering i familjens måltidspraktiker var ett sätt för dem att positionera sig som ”goda fäder, goda partners och familjemän” (ibid:96).

Mat och ätande berör de mest grundläggande delarna av livet; det handlar om fysisk överlevnad, samtidigt som det är centralt i umgänge och gemenskap. Att misslyckas med att skapa en enhetlig berättelse om familjens mathållning kan därför innebära att hela familjebygget hotas. I verkligheten finns det naturligtvis inga familjer där måltidspraktikerna fungerar friktionsfritt, vilket vi också blev varse i vår studie. Gemenskap, omsorg, fostran och njutning är helt enkelt mål som kan vara svåra att förena och måltiden kan bli både normativt laddad och problematisk. Anving (2012) konstaterar, i sin studie om familjemåltider, att familjemåltiden blir till när barnen kommer. Innan dess ser man sig inte som en familj: ”Måltidspraktiken kommer på så sätt att materialisera familjepraktiken, man blir familj genom att äta mat tillsammans, och samlingen har i de intervjuades berättelser en normativ betydelse, som familj *bör* man äta tillsammans.” (ibid.:113). För att familjemåltiden ska komma till stånd på det normativt rätta sättet krävs arbete, menar Anving.

Praktikerna definierar således de ingående aktörerna som lyckade eller misslyckade, vilket innebär att familjegörandet genom måltiden uppfattas som en individuell bedrift. Det är människor (föräldrar som lyckas servera god och näringsrik mat, barn som äter med god aptit, familjemedlemmarna som umgås och har det trevligt tillsammans) som bedöms, medan det finns många andra faktorer både inom och utanför familjen som inverkar på hur en enskild måltid gestaltar sig. Här kan t.ex. nämnas ett samhällssystem som kräver att föräldrar arbetar heltid, reklamens bilder av harmoniska familjemåltider, familjens hushållsbudget och matminnen från den

egna barndomen. De konkreta matsituationerna i relation till idealen kan uttryckas som "families we live by", respektive "families we live with" (Gillis 1997 i Anving 2012:60). Diskrepansen dem emellan skapar obehag, missnöje och ofta skuld känslor.

Ett ideal som är svårt att uppnå

När olika motiv konkurrerar med varandra kan idealet om den goda familjemåltiden vara svårt att uppnå. Sellerberg (2008:20) hänvisar t.ex. till en undersökning som visade på motsättningen mellan att flertalet föräldrar ansåg det bästa vara att laga maten själv från grunden, medan de flesta också ansåg att det viktigaste var att den dagliga matlagningen inte tog för lång tid. Andra konkurrerande motiv kan vara olika smakpreferenser och inte minst tidsbrist. Alla föräldrar i undersökningen, utom en som var hemmafru, förvärvsarbetade. Och även om flera mammor arbetade deltid upplevde de att det var svårt att få tiden att räcka till. Det kan bli mer eller mindre nödvändigt att kompromissa med idealet om hur en riktig måltid ska gestalta sig, för att reducera såväl den fysiska som mentala stressen (Bava et al 2008).

Svårigheter att få tid att samlas till lagade måltider berodde ofta på de fasta aktiviteter som barnen hade och familjerna fick vara både flexibla med tiderna för måltiderna och beredda att stötta upp med extra mellanmål ibland. I fyra av de tolv familjerna hade barnen inte några organiserade fritidsaktiviteter, utan lekte med kompisar eller var tillsammans med familjen på fritiden. Övriga barn hade minst en organiserad aktivitet i veckan. Det var fotboll, handboll, tennis, innebandy, simning, dans, musik, körsång m.m. Om syskon dessutom hade olika tider blev det mycket pusslande, och ofta också skjutsande, för föräldrarna.

Pappa 3: Två gånger [i veckan] går [storebror] till tennis, spelar extra. Och han spelar gitarr. Sima går också två gånger [i veckan] till balett och till fiol och spelar tennis. Så hela veckan är faktiskt upptagen.

Föräldrar konstaterade att en viss aktivitet ofta tog mer än en dag i veckan i anspråk. När den äldsta flickan i Hushåll 11 var 12 år hade hon börjat spela fiol och föräldrarna berättade:

Mamma 11: Helt plötsligt så tillkom det ju då att då skulle man ju vara med i en orkester också och då blev det ju en dag extra.

Pappa 11: Då blev det två dagar i veckan istället för en dag då.

Mamma 11: Ja och så kom fotbollen på att, nej men vi behöver nog träna två dagar istället. Men nu krockar den med fiolen så där blev det inget mer för det hinner vi inte, det går liksom inte.

Logistiken visade sig alltså vara central i barnfamiljernas dagsstruktur. Vi kunde konstatera att, liksom mammorna hade det övergripande ansvaret för planering och

organisering av måltider, var det också de som höll i organiseringen och logistiken runt barnens fritidsaktiviteter. Det kunde i sin tur gå ut över deras egen tid för träning eller andra intressen, vilket är ytterligare ett exempel på mammornas strategi för kompromisser.

Ett annat problem var att även när hela familjen lyckades samlas till en gemensam måltid kunde familjemedlemmarnas reaktioner sabotera matron.

Intervjuare: Om du ska göra något så där riktigt gott och slå på stort hemma, vad skulle ni äta då?

Mamma 1: Något riktigt flott?

Intervjuare: Ja. Och som barnen säger att, "Å, det här är det godaste man kan äta!"

Mamma 1: Ja men det är ju ingen flott mat som är det godaste de kan äta. Det är ju typ pannkakor. /.../ Men jag kan ju inte laga liksom, du vet entrecôte med sås och så där. De gillar ju inte det.

Mamma 4: Jag varierade ju mer innan, jag kanske lagade lite nya rätter, men liksom det är ingen mening kände man ju, för Olle åt inte och Wilma åt inte och.../.../ Det är ju roligt att få äta lite annat än bara kanske köttfärssås och sånt där.

I sin undersökning konstaterade Sellerberg (2008:48ff) att mammorna kämpade med att samla familjen till måltider, men att det kunde saboteras av framför allt tre faktorer: att det var svårt att samla ihop familjen, att barnen bråkade med varandra eller att alla inte tyckte om den mat som serverades. En av våra frågor gällde hur atmosfären vid måltiderna var i familjen. Svaren gav oss en inblick i den sociala samvaron vid måltider i familjerna liksom vilka föreställningar föräldrarna hade om en harmonisk familjemåltid. Några berättade om lugna måltider:

Mamma 7: Bra, lugn, harmonisk.

Pappa 7: Lättsam.

Mamma 7: Ja det är inte så där... tycker nog att det funkar rätt bra.

Pappa 7: Sitter och pratar och skämtar.

De flesta tog också upp problem som förekom eller förekommit:

Mamma 6: Vi har haft jättejobbiga episoder vid maten, när det har varit mycket stök och bråk och så men.../.../ Jag har lyckats bryta det så att det är lugnt och sansat, så jag tycker nog att vi har det nog ganska bra.

Mamma 5: Tycker jag är hur bra som helst. /.../ Kompisar äter mycket här också, men det går ju lättare om man är bara jag och han. Det blir ju inte så mycket velande och... så mycket, ja busande eller vad man säger. Du vet då ska det ju pladdras och så där då, när det är kompisar med så.

Lugn och ro och att maten uppskattades var självklara ingredienser i den harmoniska familjemåltiden, som den beskrevs av föräldrarna. Det visade sig att måltiden var ett tillfälle då disciplineringen av barns kroppar hamnade i fokus.

Pappa 3: Det är lillemannen, han vill inte sitta på sin stol och ibland vill han ha den andra [stolen]. Det räcker han har tagit någonting, så vill han leka lite. Annars det är lugnt. Och de får inte vara mycket hungrig, då blir det problem. Så de skriker...

Mamma 11: Nej men ett tag gick det ju inte att ha dem att sitta bredvid varandra, för då var man tvungen att sätta sig själv emellan för det var så himla mycket tjafs och liksom, ”peta inte på mig” och...

Pappa 11: Ja och ”titta inte på mig när jag dricker mjölk”.

Mamma 11: Nej och så här, men [storasyster] fortfarande just nu, hon sitter ofta på sniskan liksom, och typ [lillasyster], hon ska ha fötterna uppe på någon annans stol så att det... Lite tjat är det väl, det får man väl säga så, men det är ju ändå, det är bättre nu tycker jag än det har varit.

/.../

Mamma 11: Att de inte kan sitta still ordentligt och man tycker att de... Och [lillasyster] käkar med händerna och... fast man tycker att hon är åtta så borde hon åtminstone...

De spänningar som uppstår vid måltiderna hänger samman med att de som deltar i måltidspraktiken, de som gör måltiden, föräldrarna och barnen, delvis skiljer sig åt vad gäller de tre elementen materialitet, kompetens och kanske framför allt mening (Shove et al 2012). Föräldrarnas uppfostringsprojekt och deras strävan efter att bibringa barnen goda mat- och måltidsvanor kolliderar helt enkelt med de känslor och motiv som barnen har med sig i måltiden och som kan handla om allt från att njuta av maten till att försvara en maktposition i syskonskaran eller att så fort som möjligt bli klar för att kunna göra något annat. Den måltid som barn och föräldrar gör tillsammans blir på så sätt en komplex och delvis konfliktframkallande praktik, där också den moraliska arbetsfördelningen mellan föräldrar och barn tydliggörs. Föräldrarna positioneras som ordningsskapare och barnen som de som ska hållas ordning på. Ansvar för att maten är näringsrik och att bordsskicket följer etablerade normer ligger på föräldrarna, vilket ger barnen utrymme att göra barndom som en ansvarslös, lekfull och ”olydig” praktik. Men det hände också att rollerna blev omkastade. I citatet ovan berättade föräldrarna i Hushåll 11 om döttrarnas bristande

måltidsdisciplin. I sin intervju svarade den yngsta dottern på frågan om det var bråkigt vid måltiderna ibland:

Flicka 11: Jag tror inte att vi har bråkat så himla mycket vid matbordet. Fast jag och [syster] och pappa ibland och mamma, ibland så är vi lite glömska, för ibland så brukar vi börja sjunga vid matbordet. Till exempel om pappa har satt på hårdrock brukar han alltid sjunga med eller vissla till och vi bara: Pappa! För vi har såna regler, vi ska inte sjunga, mima eller vissla vid matbordet.

Som Flicka 11 beskriver det är inte bara barnen utan också pappan i familjen som kan vara odisciplinerad vid matbordet, och då är det döttrarna som får ta rollen som fostrare. I kapitel 4 återkommer vi till frågor om regler och fostran i måltidssammanhang.

Veckans rytm

I början av kapitlet kunde vi se hur måltidsdagen följde en viss rytm, där den mesta energin koncentrerades till middagen, när det gällde tid och tankemöda såväl som näringskrav och förväntningar på en god familjesamvaro. Även veckan har sin speciella rytm hos barnfamiljer, vilket är väl dokumenterat i ett flertal studier (Charles & Kerr 1988, Arvidsson et al 2006, Bugge & Almås 2006, Johansson 2008, Sellerberg 2008, MacIntyre et al 2009, Brembeck 2012). Studierna visar att veckans rytm kännetecknas av ett motsatsförhållande mellan vardag och helg, där vissa praktiker inordnas under respektive dagar, ofta utifrån en kompensatorisk logik. Exempelvis kan tidspressen under vardagen kompenseras med mer elaborerade rätter och gemensam matlagning på helgerna, eller helgen utsvävningar i form av sötsaker och snabbmat kan kompenseras med att vardagens måltider följer tallriksmodellen. Olika värden dominerar vardag respektive helg; effektivitet, hälsa och hushållning på vardagarna; gemenskap och njutning på helgerna. Undersökningar visar också att barnens inflytande är större på helgerna än på vardagarna (Thorstedt & Sellerberg 2006, Johansson 2008).

I vår studie beskrev informanterna rytmen mellan vardag och helg på olika sätt. I familjer där någon förälder arbetade på schema blev skillnaden mellan vardag och helg mindre. Den viktigaste skillnaden, sa Mamma 1, var att flickorna inte fick mat i skolan på helgerna. Men Mamma 10 ville, trots att hon tidvis jobbade helg, gärna upprätthålla söndagsmiddagen som en särskild måltid med lite festligare mat, som oxfilé och potatisgratäng, och berättade att hon ibland åkte hem på rasten och lagade mat ”om det är någonting som de inte kan laga själva”.

Helg- och vardagsmåltider skilde sig åt i vår studie när det gällde *tid, plats, innehåll, arbetsinsats* och *umgänge*. De dominerande värdena i helgmåltidspraktikerna var njutning och gemenskap. När det gällde tiden blev måltiderna lätt förskjutna under helgen, då familjerna sov längre på morgnarna. Resultatet blev färre måltider, t.ex. kunde de hoppa över lunchen. I några familjer gjorde barnens eller familjens fritids-

aktiviteter att måltider försköts. Vardagens plats för måltider var köksbordet, medan helgernas måltider även kunde intas i vardagsrummet, gärna framför tv:n. I en familj åt föräldrar och barn istället helgmåltiderna vid var sin tv-apparat och en familj, som alltid åt frukost vid köksbordet, markerade helgerna genom att äta pyjamasfrukost. En annan måltidsplats förknippad med helgerna var restaurangen, i allmänhet av enklare slag som hamburgerrestaurang. På sommaren var trädgården eller altanen, kanske med en grill, alternativa måltidsplatser för dem som hade tillgång till det.

När det gällde innehållet i helgmåltiderna kunde det skifta, men två tendenser som återkom var att det var mer ekonomiskt och/eller tidsmässigt påkostat och att det var något extra gott. Exempelen vi fick på helgrätter visar en blandning av traditionella svenska söndagsrätter och nya rätter som kommit in och som fått status som barnens favoriter (Johansson et al 2009). Familjerna nämnde sushi, fläskfilé, kalops, fiskgratäng, tacos, wok, söndagsstek, fläskkottletter, potatisgratäng, oxfilé, chili con carne, grillat och kokta grönsaker. Efterrätt, t.ex. glass, förekom också på helgerna. Helgfrukostarna kunde vara mer innehållsrika än vardagens frukostar och innehålla t.ex. ägg och olika sorters gröt. Traditionen med fredagsmys och lördagsgodis hade en bred förankring bland familjerna och i detta koncept ingick maten som en del i det gemensamma familjemysset. Tacos och chips var de enskilda ingredienser som nämndes av flest informanter som inslag i fredagsmysset, och det förekom också popcorn, varma smörgåsar, pizza, fruktsallad, glass och revbensspjäll. Vidare var det på helgerna som man bytte ut vardagens mjölk eller vatten till läsk som måltidsdryck.

Arbetsinsatsen på helgerna följde en av två tendenser: Antingen lade föräldrarna ner extra arbete på helgmiddagarna, eller så tog de ledigt även från matlagingsplikten och köpte färdigmat på helgen:

Mamma 12: Nja, på fredagar har vi fredagsmys då, och då väljer man något som man vet att alla gillar lite mer. Då har vi ofta tacos för det gillar alla eller det kan bli pizza eller det kan bli någonting som alla liksom tycker är lite festligare, såna där revben eller färdig kyckling eller så. För det får gärna gå lite snabbt också på fredag då, för man måste vara färdigt till Talang [tv-program].

När umgänget på helgen skilde sig åt från vardagarna handlade det dels om att familjemedlemmarna åt fler måltider tillsammans; de kunde t.ex. samla ihop sig till en gemensam frukost på helgerna, medan de på vardagarna åt frukost vid olika tider. Dels var helgen ett tillfälle att umgås med vänner och släktingar. Ett par av familjerna berättade att umgänge med andra familjer var ett stående inslag under helgerna. Umgänget kunde också bestå i att barnen var mer delaktiga, både i att välja maträtter och i matlagningen, på helgerna då det fanns mer tid.

Intervjuare: Brukar ni bitta på någon annan mat på helgerna?

Mamma 7: Nej det kan vara något, ibland kan vi baka pizza själva. Och det kanske blir i och för sig på helgerna eller fredag eller någonting, när man har lite mer tid.

Pappa 7: För då gör man det tillsammans med barnen, de får hjälpa till. Det är ju relativt enkelt.

Sellerberg (2008:18) skriver att vardagsmåltiden kännetecknas av att den går snabbt, att alla äter och att man rör sig inom ett begränsat urval av välbekanta rätter, ”säkra kort”. Arvidsson et al (2006) talar om ”en lista på tjugo”, dvs. det urval med standardrätter som en familj har som sin måltidsrepertoar. Helgmåltiderna får stå för guldkanterna, det som på olika sätt går utöver vardagens nödvändighet genom att uppfylla idealet om trivsamma familjemåltider (ibid., Johansson 2008). Mat och ätande under vardagen respektive helgen står således i en viss relation till varandra, och definieras i relation till varandra. Det gäller vilka rätter det är, hur lång tid och hur mycket pengar som läggs på maten, platsen för måltiden, umgänget mellan dem som äter, liksom andra komponenter än mat, t.ex. tv-program och gemensamma aktiviteter. Det fungerar som en kompensation åt båda hållen. Den mer elaborerade helgmåten där familjen sitter ner och äter tillsammans får kompensera för snabbmatslösningar och snabbt ätande under veckorna. Den vardagliga nyttiga maten får kompensera för helgens utsvävningar. Helgmåltiderna är således praktiker som kan koppla samman kunskap, mening och materialitet på helt andra sätt än vad vardagsmåltidernas praktiker gör. Det innebär också att familj görs på olika sätt på vardagar och på helger. Veckan bildar på så vis en sorts rytmisk rörelse, där olika värden, kunskaper och rutiner präglar vardagarna respektive helgerna. Pantzar (2013) påpekar att sådana rytmer är såväl biologiska som kulturella och ekonomiska; de är förkroppsligade och inbäddade i sociala och tekniska system. Hälsa framstår här som en komplex företeelse, som definieras på delvis olika sätt utifrån en vardags- respektive en helgpraktik; i näringsmässiga termer på vardagarna, och i sociala och emotionella termer på helgerna. Därför kan livsmedel med högt fett-, socker- eller saltinnehåll ändå sägas vara del av en hälsodefinition, beroende på att de, med sin festliga och exklusiva karaktär, bidrog till familjernas gemenskap och trivsel (Johansson et al 2013).

Familjemåltidspraktiker

I detta kapitel har vi undersökt olika aspekter av de deltagande familjernas måltidspraktiker. Måltiden ingår i en dags- såväl som en veckorytm, där många inslag är rutiniserade, förkroppsligade och icke-reflekterade. Det senare var något som vårt forskningsprojekt delvis förändrade, just genom att vi bad våra informanter att både beskriva och reflektera över sina måltidspraktiker, vilket i sin tur kunde leda till att praktikerna förändrades. Familjernas dagliga rytm bestod av de fasta måltiderna frukost, lunch, middag, kvällsmat och ett eller flera mellanmål, där middagen var den måltid som var föremål för mest överväganden, arbete (fysiskt och mentalt) och förhandlingar. Veckans rytm kännetecknades av effektiva vardagsmåltider kontra helgmåltider som mer präglades av samvaro och njutning.

Ansvarsfördelningen i familjemåltidspraktikerna innebar att kvinnorna hade huvudansvaret för planering, genomförande och måltidens kvalitet, men att både männen och barnen kunde delta aktivt, såväl i det praktiska arbetet som i att ge förslag. Det var därför också kvinnans ansvar att jämkä samman olika viljor och andra kriterier, t.ex. familjemedlemmars smak och eventuella allergier, tider som skulle passas eller vad barnen åt till lunch i skola eller förskola. Barnets, och ibland även mannens, uppgift framstod många gånger som att ta ansvar för att den av kvinnan serverade måltiden fungerade så smidigt som möjligt, t.ex. genom att inte ställa för många krav eller genom att med god aptit och gott bordsskick äta det som serverades.

Informanterna förhöll sig till en idé om den goda måltiden som är känd genom många andra undersökningar och som kan sammanfattas i begreppet ”riktig mat” (se t.ex. Murcott 1982, Charles & Kerr 1988, Sellerberg 2008, Anving 2008, Arvidsson et al 2006). Föreställningen om denna riktiga mat och det riktiga ätandet utgjorde en modell mot vilken de egna måltidspraktikerna mättes. Det kunde göras på olika sätt: att man konstaterade att man lyckades leva upp till sina ideal, att man misslyckades med det, eller att man tog avstånd från dominerande ideal och aktivt skapade sina egna. I måltidssammanhang görs familj som en känslomässig, moralisk, social och ekonomisk enhet, där alla ingående element, människor såväl som ting, diskurser och handlingar, deltar. En poäng med att se familj som ett pågående görande är att det ger utrymme för att se motsägelser och förändring. Familj görs inte på exakt samma sätt från en situation till en annan beroende på att ingen situation är exakt lik en annan. Begreppet familj är starkt förknippat med barn – ofta är det först när det kommer barn som hushållsenheten börjar kallas för en familj. Barnen är därför centrala också i det familjegörande som sker genom mat- och måltidsarbetet, och kan beskrivas som en omsorgspraktik, ett ”modrande”, genom vilket mamman och pappan åtar sig att skydda barnet, stödja dess utveckling och anpassa det till det sociala kollektivet. Att barns mat och ätande ofta är en känslig fråga, som orsakar mycket problem, visar att måltidspraktiken är central också för föräldrars förståelse av sig själva som mammor/pappor och omsorgsgivare.

3. Pressade priser

Det är andra gången vi träffar Hushåll 4, som består av två vuxna och tre barn. Mamman och en av intervjuarna sitter i vardagsrummet och går igenom de senaste nio dagarnas inköpskvitton. De är sju till antalet, men Mamma 4 tror att det kan fattas något, eftersom maken inte fick med sig kvitto när han handlade någon dag. I området där familjen bor finns två större livsmedelskedjor och Mamma 4 har handlat på båda samt i ytterligare en butik i en annan stadsdel. I förra intervjun berättade hon att hon försöker veckohandla, men när hon går för att stödköpa mjölk eller dylikt, så blir det ändå så att hon handlar mer. Kvittona visar att det stämmer. Vid två tillfällen har hon köpt bara en produkt, men annars har hon handlat för några hundralappar varje gång.

Intervjuare: Vi kan ju lägga upp dem i den ordningen så vi kan se lite grand hur.. ICA Maxi har du handlat på här i alla fall, det är ICA Maxi och Willys... Mest ICA.

Mamma 4: Willys, COOP Forum har jag varit på, men det var nog... jag handlade inte mycket mat där, kan jag inte säga. Det var nog bara lite mjölk och köttbullar då, ja så det var nog annat jag köpte där. /.../ Vi var nog ute på IKEA och då skulle vi bara gå in och köpa lite fika för vi skulle åka till mormor, men så hittade vi en massa andra... Det var väl billiga kläder där och ...

Kvittot visar att utöver den äpplepaj och vaniljvisp som de gick in på COOP för att köpa har hon också handlat tröja och stövlar till dottern, sockar och trosor till sig själv, blöjor, toapapper, köttbullar, mjölk och mineralvatten.

- Det är mycket pengar, man handlar ju nästan varenda dag, känns det som, säger Mamma 4 när hon studerar kvittona.

Om vi betraktar inhandlande av mat som en praktik, kan vi se att den tar en specifik form i det nutida svenska samhället och att elementen material, kompetens och mening är likartade på ett övergripande plan. De materiella elementen utgörs av butiker, som i allmänhet är av självbetjäningstyp, vilket i sin tur genererar kundvagnar, varor i paketerad form, en planlösning med hyllsektioner och gångar samt kassor med varuband, på senare år även självscanningsapparater och -kassor. Kompetenser som krävs av en kund i en modern livsmedelsbutik är t.ex. att på egen hand hitta – och nå – de varor man vill ha, urskilja relevant information från förpackningar, kunna göra jämförelser mellan olika kvantiteter och varumärken, väga och korrekt prissätta frukt och grönsaker som säljs i lösvikt, manövrera en fylld kundvagn i trånga passager, vända streckkoden åt rätt håll på varubandet (alternativt sköta en självscanningsapparat), knappa in rätt kod vid kortbetalning, se till att ha tillräckligt antal kassar, packa varorna och forsla hem dem. Förutom att placeringen av varor i butiken är organiserad utifrån att leda till mesta möjliga inköp, möter konsumenten också direkta köppmaningar av många slag: attraktivt upplagda varor, fräscha frukter, skyltar med specialerbjudanden, spännande förpackningar, dofter från nybakat bröd och provsmakningar. De kan väcka lust och inspiration hos såväl föräldrar som barn, men kan

också utgöra ett stressmoment när önskingarna mellan familjemedlemmarna går isär, när tiden är knapp eller budgeten stram. Upplevelsen av hur väl man lever upp till de nödvändiga kompetenserna kan skapa känslor av misslyckande såväl som stolthet över att vara en kompetent konsument. Jämfört med t.ex. hur inköpen gick till i en handelsbod för hundra år sedan kan vi se att det finns få paralleller. Trots detta är syftet detsamma. Det handlar om att få mat på bordet och att använda hushållspengarna på ett klokt sätt.

I det här kapitlet ska vi se hur inköpsrutinerna ser ut i de undersökta familjerna med utgångspunkt i begreppet familjehushållning. Vi ska se hur inköp organiseras och hur föräldrarna resonerar om vilka kriterier som avgör hur och var inköpen görs.

Månadsköp, veckoköp, dagliga köp

Liksom dagens måltider har en viss struktur har också inköpen det. Även inköpen inordnas under de ekonomiska och praktiska villkor som gäller i de enskilda hushållen och är rutiniserade praktiker, som i de olika hushållen tagit en mer eller mindre fast form. När vi pratade med föräldrarna om deras rutiner för matinköp insåg vi att en inköpspraktik består av betydligt fler element än varor och en kund. Det handlar om transportmöjligheter, tid, logistik, förvaring, preferenser, inköpslistor och värderingar, vilka hänger ihop med varandra och utgör varje hushålls särskilda lösning på inköpsuppgiften.

Vi bad varje hushåll att samla sina kvitton under en vecka och när vi sågs gick vi igenom kvittona och pratade om inköpen. De flesta hushåll organiserade sina inköp utifrån en idé om storhandlingar som görs mer sällan och inköp av färskvaror som kompletteringar dessemellan. En modell var att buffra varor en gång i månaden och göra mindre omfattande inköp en gång i veckan. Andra gjorde en större veckohandling och mindre stödköp under de övriga dagarna och det fanns ett brett spektrum av lösningar i de undersökta hushållen. En förutsättning för storköp är att det finns förvaringsmöjligheter, både i köksskåp, kyl och frys. Köttvaror förvarades i frysen, och i idealfallet kom man ihåg att ta upp morgondagens middagsmat kvällen innan. En mamma köpte även bröd månadsvis och frös in. Genomgången av kvittona blev en källa till information, inte bara för oss forskare, utan också för föräldrarna, som fick en konkret bild av hur mycket de handlade. Mamma 4, ovan, blev t.ex. förvånad över att hon handlade så ofta; andra upptäckte att de handlat mer stödköp än vad de trodde att de gjorde.

Modellen med storhandling framstod i allmänhet som något bra, ett uttryck för klok och genomtänkt konsumtion, vilket bl.a. märktes när föräldrar, som Mamma 4, kommenterade det faktum att de inte alltid följde modellen. Föräldrarna i Hushåll 7 sa sig vara dåliga på att planera:

Intervjuare: Hur ofta handlar ni?

Mamma 7: Alldeles för ofta.

Pappa 7: Tyvärr så är det varje dag.

Intervjuare: Det blir varje dag?

Mamma 7: Nej inte riktigt, men nästan. Fem av sju dagar. Sen strukturerar man upp sitt liv igen och så handlar man en gång i veckan, då är man jätteredig och sen så, ja så går det så, så samlar man ihop det igen och så tar vi nya tag.

Paret berättade att de dagliga inköpen hängde ihop med att de oftast inte planerade middagsmaten i förväg, utan att mannen istället handlade middagsmat på vägen hem. En annan mamma sa att hon ”panikhandlade” på hemvägen, och ytterligare en mamma konstaterade att fastän hon var så noga med att planera var det ändå alltid något som fattades så att hon fick handla flera gånger i veckan. Matinköpen moraliska laddning, som blir synlig i de här uttalandena, är typisk för vår tid, menar Coveney, som skriver att vi lever i en tid då valmöjligheterna när det gäller mat är till synes ändlösa, samtidigt som det väl aldrig har varit så viktigt att visa att man bryr sig om sina matvanor (Coveney 2006:xii). Coveney hävdar att nutrition har blivit en moralisk vetenskap och att människor beskriver sig själva som bra eller dåliga i relation till kvaliteten på den mat de äter. Vi återkommer till familjernas uppfattningar om nyttig och onyttig mat i kapitel 4, men i citaten ovan kan vi se att människor mäter sig på en moralisk skala av bra eller dålig, inte bara när det gäller ätandet, utan också vid planeringen och inköpen som föregår ätandet. En moraliskt inramad inköpspraktik som innebär att storköp definieras som klokt och rationellt, kräver att individen har kompetens på att planera och att hålla sig till sin planering samt kunskap om hållbarhet och förvaring. Av de materiella förutsättningarna kräver praktiken att det finns inköpslistor samt transport- och förvaringsmöjligheter.

Trots att alltså en del föräldrar menade att det var brister i deras egen disciplin eller organisationsförmåga som gjorde att de inte följde strukturen med storhandling och stödköp, kunde vi också se att det fanns materiella och praktiska skäl till att man handlade så ofta som man gjorde. En mamma som levde ensam med yngsta sonen, berättade att hon storhandlade förr när de var fler i familjen. Nu handlade hon mindre och oftare, eftersom de bara var två och hon dessutom hade lite tid till förfogande från det hon slutade arbetet för dagen till att sonen skulle hämtas från fritidshemmet. Tiden var för många en begränsande faktor, vilket gjorde att de hittade kreativa lösningar för att få in inköpen i tidspusslet. En mamma i en mycket aktiv familj handlade på söndagskvällarna mellan halv nio och tio och ett par olika föräldrar passade på att handla under den timme då deras respektive barn var på en fritidsaktivitet, som de ändå skjutsat dem till. En annan viktig faktor som bestämde möjligheten för att storhandla var tillgång till bil, vilket de flesta hushållen hade:

Intervjuare: Tycker du att det är svårt eller lätt att handla, det här med tillgänglighet och få hem grejerna och så där.

Mamma 8: Nej vi har ju bil så det går ju bra.

De som inte hade tillgång till bil fick anpassa mängden varor till vad som gick att frakta för hand:

Mamma 1: Vi storhandlar aldrig, vi har ingen bil så jag får ta det liksom lite pö om pö och kunna bära det hem.

Intervjuare: Okej.

Mamma 1: Och jag går ju ensam så då får det inte bli mer än två bärpåsar. Så jag handlar så ofta jag kan.

Även i nästa intervju kom problemet upp:

Mamma 1: Det är ju så tungt att bära bärkassarna. Man får ju ändå gå en bra bit ifrån bussen och så ibland så bär man så tungt vet du och så har man...

Intervjuare: Men det gör att du får handla ganska ofta. Kan liksom inte ha mer än du får plats med i två kassar egentligen då.

Mamma 1: Nej. Så därför så tar jag alltid såna här handkorgar för att jag måste känna hur tungt det är, om jag orkar bära hem det eller inte.

I det här sammanhanget blev vi påmind om att möjligheten att handla billigt genom att storhandla på lågprisbutiker som nås med bil eller köpa större kvantiteter till förmånligare priser paradoxalt nog inte finns för dem som har mest ansträngd ekonomi. En stor affär med allt på ett ställe är å andra sidan inte alltid att föredra. Mamma 11 sa att hon hade övergett en affär som hade blivit större och nu hade upplägget att "man ska gå genom några kilometer med böcker och leksaker" innan man kommer till matvarorna. "Dvd-spelare och mammakläder innan man hittar ens den första lilla gurkan", suckade Mamma 11. Tillgänglighet i betydelsen allt på ett ställe kommer då i konflikt både med tidseffektiviteten och med tillgänglighet i betydelsen att snabbt hitta de varor man ska ha. Dessutom, bekräftade en annan mamma, utgjorde vandringen förbi leksakerna ett oros- och förseningsmoment när barnen var med och handlade.

Mammas ansvar

Inköp och måltidsförberedelser är en del av det kvinnliga omsorgsarbetet, hävdar DeVault (1992), ett sätt att "göra familj". I kapitel 2 beskrev vi att kvinnorna i familjen hade huvudansvaret för måltiderna och vardagslogistiken och detta gällde även inköpen. I de familjer som skrev veckomenyer var det mammorna som skötte det. Det innebar att även om mannen handlade, så var det kvinnan som hade skrivit inköpslistan. Pappa 9 deklarerade att han gick "slaviskt efter listan". Mamma 10 berättade att i de fall då hon och maken handlade tillsammans, var det ändå hon som bestämde vad som skulle handlas, medan hans uppgift var att köra vagnen. En annan lösning var att kvinnan skötte storhandlandet och att mannen stödhandlade. Så

gjorde t.ex. Hushåll 8, där mannen även handlade ” sånt där som papper och dricka och såna där stora tunga saker. /.../ Kemisk-tekniska saker köper han på ett annat ställe så det handlar jag aldrig med mig hem så, nästan”. (Mamma 8).

Val av butik

När det gäller val av butik visade det sig att pris, tillgänglighet och kvalitet var de tre viktigaste faktorerna, och att de på intressanta sätt stod i förhållande till varandra. Hushållen 1-7 och 10 hade lägre inkomst och utbildning än Hushåll 8-9 och 11-12 och bodde alla i lägenhet. I området där Hushåll 1-7 bodde fanns två större livsmedelsbutiker, och alla en handlade i båda butikerna, men på olika sätt. Storhandlingen av basvaror gjordes i allmänhet i lågprisbutiken, medan den andra butiken besöktes för stödköp eller för att handla vissa varor, som kött eller frukt, där kvaliteten prioriterades:

Mamma 5: Det blir väl oftast Willys. Sen ja någon gång om man har tid och lust så kan man gå in på ICA Maxi för det kan vara ganska kul, en rolig affär så, mycket att titta på och så där va. För Willys är ju ingen affär som är rolig, utan det är ju bara för priset som man är där.

Mamma 7: Det är två, ICA eller Willys, det är de två.

Intervjuare: Ja det är de som finns närmast här också.

Pappa 7: Ja ICA är ju den som är allra närmast och det tycker jag är den bästa då va, men det är för min del då va så att... men nu det sista har det blivit Willys mer och mer här nu då, just för att ekonomiskt sett så är de billigare då va.

Mamma 7: Basvaror i alla fall.

Pappa 7: I basvaror i alla fall.

Mamma 7: Men kött och grönsaker brukar vi ju ändå handla på ICA för det mesta, för den tycker jag är-

Pappa 7: Ja just på de grejerna så tycker jag faktiskt ICA är bättre.

Kvalitet var betydelsefullt för alla, men kunde handla om olika saker. En familj handlade t.ex. i en affär där de visste att det fanns ett stort urval av ekologiska varor. En annan familj handlade mycket dadlar, fårost och rostade solrosfrön och ville ha kött som de var säkra på hade bra kvalitet, och handlade därför dessa varor i en specialbutik, medan basvarorna köptes på Willys eller ICA.

I diskussionerna om val av matbutik blir det tydligt att motiven utgörs av värden av olika slag som kan både förstärka och motarbeta varandra. När föräldrarna i Hushåll 7 handlade kött och grönsaker på ICA, passade det väl in i såväl deras budget som deras uppfattningar om matkvalitet. För Mamma 1 och Mamma 2, som båda var

unga mammor med knapp ekonomi, var det mer problematiskt. De visste att när det gick till ICA för att handla fin frukt riskerade de att lockas av andra fräscha varor och handla mer än de egentligen hade råd med:

Mamma 1: Men grejen är den att när man är på ICA så blir man så frestad av allt möjligt så då handlar man oftast mer.

Intervjuare: De dyra grejerna i alla fall?

Mamma 1: De har så mycket fint liksom. Och det är ju så fräscht och så fint där.

Mamma 2: Och sen så tror jag att det är i ögonen som det blir dyrare för att på ICA så är det så mycket fräschare, det är så mycket finare och man vill ha så mycket mer, tror jag, alltså jag...

Intervjuare: Man handlar mer för att det är så fräscht och fint och så?

Mamma 2: Ja, för det vet jag ju alltså när jag bara ska ha ett par grejer på ICA så vet jag att jag kommer inte därifrån med bara ett par grejer. Och storhandlar jag där ... jag vågar inte det.

Så som de här mammorna beskriver sina överväganden framgår det att inköspraktiken i de här fallen kräver kompetenser som inte bara innefattar kunskaper om priser och kvalitet i olika butiker, utan också förmåga till återhållsamhet. Samtidigt innebär det att de avstår från att agera utifrån sin kompetens att bedöma en varas kvalitet och istället agerar utifrån sparsamhet, vilket innebär att olika värden bryts mot varandra (jfr MacIntyre m.fl. 2009). Molander, som studerade matpraktikerna hos ett antal ensamstående mödrar, såg att hushållning med de ekonomiska resurserna var en av de kompetenser som mammorna värderade högst (Molander 2011). Ett uttryck för detta var att de handlade lågprisaffärernas märken och räknade hur mycket de sparade på att köpa de varorna jämfört med varor av dyrare märken. Framför allt handlade det om att skapa en känsla av återhållsamhet, måttfullhet och respektabilitet, skriver Molander (ibid.:164). Marknaden har utvecklat strategier för att uppmuntra denna känsla av att vara en hushållande konsument, t.ex. med varumärken i olika prisklasser och mängderbjudanden, vilket gör att konsumenten upplever sig ha sparat även om hon rent konkret har handlat mer än vad som var planerat när hon gick in i affären (ibid., Miller 1998).

Inte bara priset

Med jämna mellanrum genomför dagstidningar undersökningar med jämförelser av hur mycket en matkasse kostar i olika butiker och där butiken med den billigaste matkassen utses till vinnare. Låga priser framhålls i de här undersökningarna och de utgör ett centralt argument i framförallt de matbutiker som konkurrerar om att ha det lägsta priset såsom lågpriskedjor och stormarknader. Vad som egentligen är den av-

görande faktorn vid inköp av mat är dock lite mer komplext och styrs av konsumenters motiv kopplat till behov och önskemål (t.ex. Tauber, 1972; Westbrook and Black, 1985; Arnold and Reynolds 2003; Morschett, Swoboda, & Foscht, 2005; Wagner 2007; Wagner & Rudolph, 2010). Enligt Deci och Ryan (2000) kan inköps-handlingen antingen ses som en uppgift som måste slutföras så effektivt som möjligt eller som något konsumenten gör utan tvång och snarare finner personligt berikande. Motiven kan vara många; behov, känslor och konsumentens psykografiska bakgrund spelar roll (Sheth och Mittall, 2003). Forskarna är inte eniga, det finns både studier som visat på att matinköp ses som stressiga och otrevliga (Aylott och Mitchell, 1998) och att det finns andra värden med att handla mat som har mer med positiva känslor att göra (Hirschman och Holbrook, 1982).

I en nyligen genomförd studie av Cherukuri Javasankaraprasad och Gonuguntla Kathayani (2014) framkom ett flertal olika motiv som avgör hur vi handlar mat, nämligen värde för pengarna, värde med tanke på tidsinsatsen, prismetvetenhet, närhet till butiken, shoppingglädje, vikten av socialt umgänge, omväxling, nöje och varumärkesmedvetenhet. Utifrån detta fann forskarna ett antal profiler, som den ekonomiskt medvetne konsumenten och konsumenten som söker bekvämlighet, men även konsumenter som styrdes av priserbjudanden, känslor och ett socialt sammanhang. Många olika motiv kan samverka när livsstilar och konsumtionsvanor förändras över tiden och inom ramen för samma konsument kan profilerna återfinnas i olika grad. Det är därför inte helt enkelt att slå fast en enhetlig profil för olika konsumentgrupper. Även om studien inte genomfördes i Sverige påvisar den hur komplexa matinköp är och att många olika faktorer kan spela in, vilket även tidigare studier inom området visat på.

Våra informanter bekräftade att priset är viktigt, men ingen av dem valde mat utslutande utifrån lågt pris. ”Inte för uselt, ganska billigt, och så ska det ju smaka gott”, svarade Mamma 1 på frågan om vad som styrde hennes matval. När föräldrarna pratade om sina inköpsrutiner framkom det att inköpen var komplexa praktiker, där pris, kvalitet, tidsåtgång och tillgänglighet vägdes samman på olika sätt beroende på varje köptillfälles särskilda omständigheter, och där det också fanns utrymme för såväl planering som spontanitet. Kanske fick de tips i butiken, kanske var de sugna på något speciellt just den här dagen. Flera av mammorna sa att de inte ville planera efter en färdig lista, utan istället gå på känslan för dagen. De som mest strikt gick efter en färdig lista, var de makar som handlade på hustruns uppdrag, men även de kunde göra något avsteg från listan ibland.

Tillgänglighet och tidseffektivitet var faktorer som många hushåll lyfte fram som betydelsefulla, vilket gynnade affärer med generösa öppettider och god fysisk tillgänglighet. Flera föräldrar vittnade om att avståndet från parkeringsplatsen till butiksgången kunde vara avgörande för att de valde en viss butik framför en annan. Den mamma som veckohandlade mellan halv nio och tio på söndagskvällarna var naturligtvis beroende av att hennes butik var öppen då, men hon hade också satsat på att effektivisera sina inköp så att det kunde klaras av på kortast möjliga tid, i dagsläget 25

minuter. För det ändamålet valde hon en butik som hade breda gångar och där hon kunde parkera nära dörren. Hon skrev en inköpslista som följde den rutt hon brukade gå i affären och köpte samma varumärken från gång till gång, för att slippa lägga tid på att välja. ”Allting går ut på att det ska vara enkelt, det ska gå snabbt och det ska finnas det jag vill ha.” (Mamma 12). Ett hushåll valde uttalat bekvämlighet och kvalitet framför pris, när de köpte potatis och ägg av en dörrförsäljare, vilket gjorde att de kunde köpa större kvantiteter potatis på en gång utan att själva behöva känka hem det från affären och de tyckte också det var ett ”kul sätt att köpa det på” (Pappa 11).

Några exempel på vad som nämndes när vi frågade vad som styrde matvalet:

- Bra köttkvalitet, inget fusk.
- Extrapriser.
- Nyckelhålsmärkning.
- Ekologiskt, rättvisemärkt och närproducerat.
- Låga priser på frukt.
- Tips från recept i reklamblad.
- Vad man känner för just den dagen.

Mamma 12, som sa att tidseffektivitet var det överskuggande målet vid matinköpen, beskrev också hur många olika överväganden som låg till grund för att hon kom hem med det hon gjorde. Det fanns allergier i familjen, som gjorde att familjemedlemmarna åt delvis olika saker, och pris och kvalitet samspelade med varandra på komplexa sätt. Hon veckohandlade efter lista, men ”sen handlar vi rätt mycket vad vi är sugna på för dagen”. Priset styrde, men hon ”jagar inga kuponger eller håller inte på och kollar på extrapris” och handlade ”av principskäl” inte lågprismärken. Hon köpte helst svenskt kött, men:

Sen kan det vara så att jag väljer, kan köpa annat kött också men då ska det vara ett medvetet val. Jag hatar att komma hem med typ nuggets och så upptäcker jag att de är gjorda i Thailand fastän det står ett svenskt märke på. Då vill jag veta att jag har valt Thailändska kycklingbitar. Då ska det vara ett medvetet val, jag gillar inte att bli lurad. (Mamma 12)

Övervägandena handlar alla om ”å ena sidan” och ”å andra sidan”. Det är uppenbart att den inköpspraktik som framträder i en rutinemässig inköpsrunda i mataffären är en komplicerad mix av varors karaktär och placering, av priser och märkningar, av meningar, motiv och konsumentkompetenser.

Barnens inflytande

Barnen har inte varit särskilt synliga i detta kapitel hittills och det beror på att inköpen till allra största del visade sig vara föräldrarnas angelägenhet. Medan det var angeläget för föräldrarna att ha en gemensam måltid i familjen, föredrog de flesta att

gå och handla utan barnen. Föräldrar berättade om att barnen kunde "tjata" om godis, glass och leksaker och även slänga sig på golvet och skrika efter godis. Det går fortare utan barn och man får mer lugn och ro att tänka ut vad man ska köpa, sa Mamma 4. Andra sa att barnen ändå inte uppskattade att vara med:

Jag har försökt att förskona dem. Jag ser alla barn som bara tycker att det är såå tråkigt och det är bara såå jobbigt för föräldrarna. (Mamma 8)

Tidseffektiviteten gjorde sig gällande när föräldrarna valde att handla utan barnen, t.ex. på väg hem från jobbet, sent på kvällen eller medan barnen var på en fritidsaktivitet. I alla intervjuer framkom det dock att barnen trots allt var med och handlade, ibland eller ofta, och att de hade ett visst, om än strikt begränsat, inflytande på inköpen. Barns inflytande på matinköpen handlade förstås i första hand om att föräldrarna köpte mat som de visste att barnen tyckte om, men när barnen var med i affären fick de också välja några varor. Här är det vissa produktgrupper som träder fram. Vanligt var att barnen fick välja flingor, bröd, frukt, kex och lördagsgodis och det hände också att de hade önskemål om middagsmat.

Intervjuare: Får du bestämma någonting då om vad ni ska köpa?

Pojke 6: Ja, bananer och det.

Intervjuare: Mm, frukten. Finns det något annat som du skulle vilja bestämma mer om, när ni ska handla hem och så?

Pojke 6: Ja köttfärssås och spagetti.

Både barn och föräldrar vittnade om att utrymmet för barns inflytande direkt i butiken var begränsat:

Intervjuare: Om vi nu säger att du är med din mamma och handlar så ser du någonting som, det här skulle jag vilja ha. Vad gör du då? Säger du det då till din mamma eller?

Pojke 6: Jag säger så här: "Mamma kan vi inte köpa det?"

Intervjuare: Mm, vad brukar hon säga då?

Pojke 6: "Okej vi får se."

Intervjuare: Får ni bestämma en del saker som ni ska köpa?

Flicka 8a: Ja.

Flicka 8b: Njaaaa, ibland! Vi brukar vilja ha chokladpudding, men det får vi aldrig.

Intervjuare: Får [sonen] vilja vissa saker?

Mamma 2: Nej. Nej, det är strikt vad vi ska handla, alltså.

Intervjuare: Nej, okej.

Mamma 2: [Om han säger:] ”Å, jag vill ha den chokladen”, så får han inte köpa den. Det kan hända om han vill ha nån speciell frukt, eller så där, det är ju inga problem. Men... och nåt speciellt bröd. Vi har ofta grovt bröd, eller halvgrovt bröd. Vi har inte ljusa bröd längre här. Och det har han väl fortfarande lite halvsvårt för. Men han får inte köpa ljusa bröd längre.

Våra uppgifter om barns inflytande kommer från intervjuer och inte från observationer, en metod som dock använts i andra studier av barn och föräldrar (Pettersson 2004, Molander 2011, Anving 2012). Anette Pettersson (2004) använde dolda observationer i matbutiker för att studera hur föräldrar och barn agerade i köpsituationer. Hennes slutsatser stöder våra, men lägger också nya dimensioner till den inköpspraktik där barn och föräldrar deltar. Hon konstaterade att det var sällan som föräldrar gav efter för barns upprepade uppmaningar att köpa en viss vara. Däremot var det vanligt att barn valde sitt eget lördagsgodis och hon såg också exempel på hur barn och föräldrar diskuterade vilket märke de skulle köpa av en viss vara. En slutsats hon drar är att livsmedelsbutiken kan vara en plats för informell undervisning i konsumentkunskap, och att denna undervisning även kunde gå från barn till föräldrar (ibid., även Sellerberg 2008).

Konkurrerande praktiker

Det fanns emellertid andra möjligheter för barnen att medverka vid inköpen än att välja varor. De kunde köra kundvagnen, springa och hämta varor eller sköta scannersapparaten. Dessutom erbjuder butiken med sina varor, kundvagnar, gångar och hyllsektioner en miljö som kan omdefinieras till plats för lek, vilket är en praktik som har andra motiv och kräver andra kompetenser än vad som behövs för att snabbt och rationellt handla veckans mat.

Flicka 11: En gång så såg jag inte ett smör, och så sen så såg jag det, så tog jag det och så gick jag till mamma: ”Mamma jag hittar inte det smöret som vi brukar ha.” Och så gick hon fram dit, och så när hon gick fram dit så passade jag på att lägga det i korgen, och så sa hon: ”Ja men jag hittade ett här.” Och så skulle hon lägga det i korgen bara: ”Oa men det ligger ju redan ett här.” Jag bara: ”Hm, hm, hm.”

En praktik håller sig vid liv genom att rekrytera utövare (Shove, Pantzar & Watson). I det här fallet var det praktiken lek som rekryterade såväl flickan och mamman som smöret och kundkorgen och lekpraktiken tog för en stund över inköspraktiken. Flickan hjälpte till en början sin mamma att plocka fram de varor de skulle köpa, men när hon först inte hittade smöret väcktes tanken att hon skulle skoja med mamma. Medan de materiella elementen var desamma, byttes motivet att snabbt och effektivt handla dagligvaror mot motivet att ha roligt, och kompetensen att hitta i en livsmedelsbutik blev irrelevant, medan lekkompetensen aktiverades.

Även några mammor berättade om hur inköpsrundan kunde bli en upplevelse istället för en rutinaktivitet som skulle klaras av så snabbt som möjligt. När de långsamt strosade genom affären, vände och vred på saker, tog in dofter och synintryck eller stannade och pratade med bekanta, blev inköspraktiken sitt eget mål istället för att det fyllde ett framtida syfte. Någon förlade denna praktik till semester och exotiska saluhallar, medan ett par mammor sade sig kunna omdefiniera den vardagliga inköpsrundan till en upplevelse.

Mamma 2: Jag tycker det är jättekul och alla hatar mig i affären för att jag är så seg, för jag ska kolla på allt, tyvärr. /.../ Jag går i min egen värld och tänker.

Mamma 10: Jag tycker att det är en ganska social grej faktiskt att gå och handla, och helst om man handlar här, när man träffar så mycket folk och så. /.../ Och jag kan gå i timal i en mataffär faktiskt, och vända och vrida på saker. Och det är inte bara mat jag tittar på.

Ojämlika villkor

Rawlins (2009), skriver att det nyliberala tankesättet har fått allt större inflytande, vilket gör att problem lokaliseras till individen istället för till samhällsstrukturen; å ena sidan påminns människor om sitt individuella ansvar, å andra sidan bombarderas de av information om att det bara finns ett ”rätt” val för en god medborgare, ett val som är formulerat utifrån medelklassnormer, som redan har definierat arbetarklass som mindre ansvarsfulla (ibid.)

Kvantitativa studier visar att det finns ett samband mellan låg socioekonomisk ställning, sämre matvanor och dålig hälsa (Sweeting & West 2005, Sundblom m.fl. 2008), och det var också en av utgångspunkterna i projektet ”Barns livsstilar och fetmaepidemin”, som vår undersökning är en del av. Fördelen med kvantitativa studier är att de ger en generell bild av ett fenomen och framför allt att de kan visa på skillnader över tid. Ett exempel på detta är de årliga undersökningar av barns ekonomiska ställning i Sverige som görs i Rädda Barnens regi, och som visar att barnfattigdomen och de ekonomisk-sociala klyftorna stadigt har ökat sedan 1990-talet (Salonen 2011, Rädda Barnen 2013). Fördelen med kvalitativa studier är att de ger möjligheter till att nyansera den generella bilden och visa hur enskilda personer och hushåll hanterar de ekonomiska och strukturella omständigheterna. Som vi har försökt visa i det här kapitlet finns det lika många inköspraktiker som det finns hushåll. Vi har också sett i detta och föregående kapitel att skillnader i måltids- och inköspraktiker inte nödvändigtvis återspeglar skillnader i inkomst, boende eller utbildning. Föräldrar med såväl hög som låg socioekonomisk ställning kunde betona planering och struktur som viktiga principer; och problem med att leva upp till sina mål på grund av brist-

ande tid, energi eller stöd från familjemedlemmarna var heller inte beroende av familjeekonomin.

Men vi kunde också se att det fanns skillnader mellan hushåll vilka hörde ihop med den socioekonomiska statusen. Några pappor tog explicit upp social och ekonomisk ojämlikhet i relation till hälsa. Pappa 3, som flyttat till Sverige från ett utomeuropeiskt land på 1980-talet, upplevde att Sverige är mer ojämlikt idag än vad det var då. Han menade också att de som har gott om pengar även har mer tid och kan sitta en timme på en fin restaurang och hinna med en promenad efteråt, medan de som har det sämre ställt ”hinner inte äta riktig mat, de tar en smörgås, såhär med mycket fett, smör och två skinkskivor”, den lunchmat som han såg att arbetskamraterna hade när han själv jobbade på en fabrik. Även pappa 4 menade att hälsa är en klassfråga, på så vis att den som arbetar med stressigt kroppsarbete, som han själv, varken har tid, pengar eller energi att tänka på sin hälsa och inte heller råd att köpa hälsosam mat. Deras åsikter får stöd av Devine m.fl. (2006) som fann att problemet inte är att föräldrar med låg utbildning och inkomst saknar kunskaper eller motivation att servera hälsosam mat. Problemet är istället att det helt enkelt är mycket svårt att organisera livet på ett hälsosamt sätt, för den som arbetar långa dagar med låg inkomst. Även 2006 års Eurobarometer visar att tidsbrist är det huvudsakliga hindret för hälsosamma matvanor (Eurobarometer 2006).

Ett exempel som dock talar i delvis motsatt riktning är O’Connell och Brannens studie, som bl.a. visar att den ”tidsfattigdom” som var särskilt framträdande hos hög- och medelinkomsttagare, kunde leda till att de inte lade ner tid och energi på att lära barnen äta nya livsmedel, utan höll sig till de säkra korten (O’Connell & Brannen 2014). Även i vårt material kunde vi se en tendens att ”pengarna dikterade” (Green et al 2010), i hushåll med lägre inkomst, medan ”tiden dikterade” (ibid.) i hushållen med högre inkomst. De mer välbeställda hushållen hade råd att låta barnen delta i flera avgiftsbelagda aktiviteter, medan barnen i hushållen med knappare inkomster ofta lekte med vänner i närområdet. Föräldrarna i Hushåll 9, t.ex., som båda hade högavlönade arbeten, konstaterade att det bara var på semestern som de hade tid att göra något tillsammans hela familjen, medan Mamma 2, som var lågutbildad ensam mamma talade varmt om helgerna, då hon, sonen och den nyblivna sambon hade tid att mysa tillsammans med god mat, tända ljus och en hyrfilm. Mamma 5, som också var ensam mamma, hade inte samlat inköpskvitton till det andra intervjutillfället, och förklarade att hon inte hade handlat så mycket eftersom ”frysen var full och sen så hade jag jättedåligt med pengar. Jag fick pengar först idag den 20:e för det är ju barnbidrag va. Så att det kunde inte bli så mycket handlat.” Trots heltidsarbete tycktes dock inte tiden vara ett stort problem, enligt henne själv därför att hon var mycket noga med att planera och strukturera. Det gjorde att hon och sonen kunde göra mycket tillsammans, gå på bio, promenera, åka och bada, åka ut och grilla, ofta tillsammans med en annan ensam mamma och hennes son.

Generellt har hushåll med en ensam försörjare sämre ekonomi än tvåföräldershushåll (Blake et al 2009), och det var också vad vi kunde se i vår studie. Green m.fl. (2010),

som tar sin utgångspunkt i brittiska förhållanden, är kritiska mot att vissa befolkningsgrupper eller boende i vissa områden pekats ut som problematiska ur hälsosynpunkt, och tillskrivs dåliga kunskaper om mat och hälsa. Deras undersökning visade istället att familjerna agerade rationellt utifrån sina förutsättningar. Eftersom ”pengarna dikterade” fick de ekonomiska begränsningarna företräde framför kvalitet och hälsa. De handlade billigt, vilket ofta är liktydigt med mindre hälsosamt, och de undvek att experimentera med nya rätter eller råvaror, som riskerade att få slängas om barnen inte tyckte om dem (även O’Connell & Brannen 2014). Pappa 4 i vår studie påpekade att frukt är dyrt och inte särskilt hållbart och sa sig inte vara beredd att ”köpa en massa frukt som kostar skjortan som ingen äter upp”.

Inköspraktik och familjehushållning

Den ansvarsfulla hushållsekonomi som framträder i inköspraktikerna visar sig som ett komplext nät av kompetenser i form av prismedvetenhet och kvalitetsdefinitioner, av motiv i form av tidseffektivitet, kvalitetsanspråk och prisvärdhet och av materialitet i form av ekonomiska medel, transportmöjligheter och butiksdesign.

Storköp av något slag förekom i de flesta familjerna, antingen på månads- eller veckobasis och hade en symbolisk status som förknippat med ansvar och planering. Men stödköpen som gjordes däremellan var ofta många, och kunde i vissa fall sammanlagt uppgå till lika stora summor som storhandlingen. Storhandling krävde dock tillgång till bil och att inköpen kunde passas in i familjens tidspussel. Genomgående hade kvinnorna i familjerna huvudansvaret för inköpen, även om männen också deltog, om än som regel i lägre grad och med mindre totalansvar. Alla familjer handlade i flera butiker. En vanlig lösning var att handla billiga basvaror i en lågprisbutik och varor som kött, grönsaker och frukt, där kvaliteten var prioriterad, i en dyrare affär. Andra faktorer som inverkade på i vilken butik föräldrarna handlade var att de ville ha ekologiska varor eller vissa specialvaror eller att en affär hade extrapris på någon vara som de brukade köpa. Tillgänglighet och tidseffektivitet påverkade också valet av butik. Barnens inflytande på inköpen utgjordes framför allt av att föräldern som handlade eller skrev inköpslistan visste vad de uppskattade. När barnen var med i butiken kunde de få välja vissa varor eller varumärken, men inflytandet var begränsat. Utöver att utgöra en plats för klok och hushållande inköspraktik visar vår undersökning att butiken också kunde vara en plats för lek och för upplevelse och njutning.

Olika ekonomiska förutsättningar kan ta sig skilda uttryck och en skillnad gäller huruvida det är pengar eller tid som är den kritiska faktorn. Familjerna med högre inkomster kunde välja dyrare matvaror med högre kvalitet och göra storköp eftersom de hade tillgång till bil, medan familjerna med lägre inkomster kunde få göra avkall på kvalitetskraven. Tidsbrist fanns i princip i alla familjer, men framstod som störst i de högre avlönade familjerna, där barnen deltog i ett flertal fritidsaktiviteter. De familjer som hade knappast ekonomi prioriterade istället umgänge inom familjen och gemensamma måltider.

4. Hälsopusslet

Flicka 8b satte ihop ett collage med bilder ur reklamblad, där hon på vänstra sidan klistrade in matvaror som hon inte tyckte om och på högra sidan sådant som hon tyckte om. Hon betecknade de båda sidorna med "Hej då" och "Hej". Efteråt pratade hon och intervjuaren om bilderna och Flicka 8b kategoriserade då också några olika matvaror som nyttiga eller onyttiga. Baguetter, grillkorv och dansk smörgåskorv var nyttiga, enligt henne, medan kakor, kex, läsk, tårta och glass var onyttiga. Citroner hamnade mitt emellan nyttigt och onyttigt. Av collage framgår det att kassler var ett livsmedel som hon inte tyckte om. Hon klistrade in kasslerbilden på den vänstra sidan och ritade dessutom en bild av sig själv med bister uppsyn och med kassler framför sig på matbordet. Anteckningarna visar att Flicka 8b också berättade att hon trots allt måste äta kassler ibland.

Medan det framför allt var föräldrarna som kom till tals i förra kapitlet, utgår detta kapitel från barnens perspektiv. Tidigare har vi skrivit om de dilemman som uppstår för föräldrar när de vill att familjen ska föra ett hälsosamt liv med nyttig mat, motion och sömn, samtidigt som det finns faktorer som verkar åt ett annat håll, t.ex. smak och preferenser, tidsåtgång, pris och bekvämlighet, och vi har betecknat det som ett hälsopussel, som familjen är engagerad i att få ihop (Johansson & Ossiansson 2012a, b, Johansson et al 2013). Här ska vi undersöka detta hälsopussel med utgångspunkt i barnens perspektiv. I collageet ovan visade Flicka 8b att det fanns en viss diskrepans mellan vad hon tyckte om och vad hon visste var nyttigt respektive onyttigt. Vi pratade med alla barn om vad de ansåg vara nyttigt och onyttigt, och ofta visade sig detta även i collageen de gjorde. Produkter som de ansåg vara nyttiga respektive onyttiga fanns på båda sidorna. Genomgående ansåg barnen att godis, glass, läsk och kakor är onyttigt, medan frukt och grönsaker ansågs nyttigt. Köttvaror betecknades också ofta som nyttiga men inte alltid. En pojke, som inte tyckte om skinka och räkost, menade att dessa var onyttiga, medan bacon, laxfilé och korv, som han tyckte om, fick epitetet nyttigt. Digestivekex, muffins och jordgubbskräm, som också fanns på hans ”tycker-om-sida” betecknades dock som onyttiga, så när det gällde sötsaker fanns ingen ambivalens, vilket var genomgående. Det enda avsteg vi kunde se från detta var att flera barn sa att mörk choklad var nyttigare än ljus.

Collagen visar också att barnen hade en varierad och ofta mycket nyanserad smak. Det var exempelvis inte så att godis generellt var attraktivt. Flera barn klippte ut bilder av sötsaker som de inte tyckte om, t.ex. mörk choklad, fylld choklad eller glass i exklusiva förpackningar. Även andra produkter kunde hamna på båda sidor av linjen beroende på innehåll eller fabrikat. Pojke 6 tyckte om havrekuddar men inte sådana som var gjorda på fullkorn. Mjök i ”blå paket med ränder” gillade han, medan ”mjök med klöver som är blå har en äcklig smak”. Vidare ansåg han att kött var äckligt men att grillat kött var gott och han berättade att han inte tyckte om soppa, förutom köttfärssoppa. Flicka 7 tyckte om lax, men inte annan fisk. Flicka 9 hade klistrat in många produkter i de båda fälten ”gott” och ”eklit”, men skapade dessutom en tredje kategori, ”så-där-mat”, genom att klistra bilder av sådant hon delvis tyckte om på linjen mellan de båda fälten. Här hamnade potatiships, kakor, sega nappar, kexchoklad, gurka, grädde, limefrukter (”det har jag aldrig smakat”) och morötter (”Den smala delen är god. Jag äter hälften, sen är den inte lika god.”). Att barn har en varierad smak stämmer med tidigare undersökningar. I en studie bland 10-11-åringar i Sverige, Danmark, Norge och Finland fick barnen lista sina favoriträtter (Johansson et al 2006). Här nämndes pizza, tacos, hamburgare och köttbullar som favoriter av barn från alla fyra länderna, men barn från olika håll nämnde också t.ex. hackbiff, shawarma, lax, levergryta, rökt makrill och risgrynsgröt.

En del barn utvidgade collageuppgiften, genom att även klippa ut annat än mat som de tyckte om och som de hittade i reklambladen, som filmer, blommor eller bilder på djur. Flicka 8b, ovan, har t.ex. klistrat in bilder på blombuketter på linjen mellan de båda fälten. Flicka 1b associerade även maten till annat än ätande. Hon klippte ut morötter, för att de kunde användas till att leka kanin, och ost, för att de kunde an-

vändas när hon lekte att hon var en mus. Uppgiften gav på så sätt barnen möjlighet att delta i definitionen av forskningen och att föra in perspektiv som vi forskare inte hade tänkt på. Dessa initiativ från barnen gav oss också en påminnelse om att mat och ätande handlar om så mycket mer än näringstillförsel, t.ex. estetik, lek och fantasi, och att det inte är skilt från livet i övrigt. En sådan holistisk syn på maten är en utgångspunkt också för begreppet hälsopussel.

Vad är det då för bitar som ingår i barnens hälsopussel? Vilka olika aspekter av mat och hälsa framkommer när vi närmar oss mat och ätande från barnens perspektiv? Vi ska i kapitlet se exempel på hur mat och hälsa associeras med lek och glädje, regler och fostran, samförstånd, motsättningar och förhandlingar m.m. Ett framträdande drag är att precis som är fallet för vuxna gäller det också för barn att hantera den större eller mindre diskrepansen mellan det som är gott och det som är nyttigt. Men här råder speciella villkor för barn, på så vis att deras ätande i stor utsträckning är reglerat av föräldrar och även av andra vuxna, t.ex. i skolan. Barns förhållande till mat och ätande kan därför inte förstås utanför en åldersmaktsordning som tilldelar barn och vuxna vissa positioner i förhållande till varandra. I de sammanhang där barn, vuxna och mat ingår, ”görs” också ålder på olika sätt, och i detta görande deltar människorna, maträtterna, ingredienserna, miljöerna, kunskaperna, rutinerna, normerna och värderingarna.

Ätande som uttryck för ålder

Som exemplen ovan visar kan barn, liksom vuxna, ha en varierad smak och barns preferenser kan skilja sig lika mycket sinsemellan som vuxnas olika preferenser. Ändå finns en föreställning om att barn har smak för vissa saker och inte för andra, vilket bl.a. avspeglas i de barnmenyer som finns på många restauranger, och som innehåller rätter som köttbullar, potatismos, pasta, grillkorv och pannkakor. Restaurangernas barnmenyer kan ses som ett uttryck för en åldersordning, som organiserar människor i olika åldrar utifrån förgivettagna smakpreferenser. Enligt denna åldersordning förändras individens smak och matvanor under levnadens gång. Det är skillnad på vad som anses normalt för en fyraårings respektive en trettioårings diet. Det innebär att det finns en förväntan på vad barn spontant eller ”naturligt” tycker om, t.ex. söt-saker, plockmat och vissa rätter som köttbullar och pannkakor, liksom på vad de inte tycker om, t.ex. grönsaker, rätter med många ingredienser blandade eller starkt kryddad mat. När barn gör avsteg från dessa förväntningar uppstår en anomali. Det kan få till följd att barn som med förtjusning äter oliver eller alfalfa-groddar, eller kräver att såsen ska peppras, uppmärksammas och får uppskattning, liksom att barn, som inte tycker om godis eller pannkakor, får problem därför att vuxna har svårt för att hantera det (jfr Molander 2011, Anving 2012). Åldersordningen arrangerar maträtter och smaker på vissa sätt i förhållande till människor i olika åldrar, men detta ordnande är långtifrån statiskt. Kopplingen mellan ålder och maträtt/smak måste hela tiden göras på nytt genom t.ex. barnmenyer, färdigbarnmat, föräldrar, barn, reklam, forskning m.m., och därmed finns också hela tiden möjligheten till förskjutningar och förändringar i innehållet. Formen – att göra kopplingen mellan mat och ålder

meningsbärande – består, medan innehållet växlar. Detta är lätt att inse redan i ett kort historiskt perspektiv, liksom i jämförelse mellan olika länder.

Att åldersordningen har inflytande på vad som serveras till barn betyder heller inte att den är det enda som är betydelsefullt. Från ett biologiskt-genetiskt perspektiv kan det t.ex. hävdas att barn föredrar sötsaker därför att modersmjölken är söt, eller därför att det finns en nedärvd kunskap om att söta frukter inte är giftiga. Eller att barn är skeptiska mot nyheter därför att människan som allätare har utvecklat en skepticism mot nya smaker, som potentiellt kan innebära fara (Guttman 2012). Kropp, förförståelse och nya erfarenheter samverkar och skapar den aktuella praktiken.

Hur såg barnen själva på eventuella skillnader mellan vuxnas och barns smak? En av våra frågor gällde om det är skillnad mellan vad barn och vuxna äter. Några av barnen svarade att vuxna både äter mer och tycker om fler olika saker:

Intervjuare: Är det någon skillnad på vad vuxna och barn äter och dricker, tycker du?

Flicka 1a: Ja.

Intervjuare: Vad då för skillnad?

Flicka 1a: För att vuxna tycker om saker som inte barn tycker om.

Intervjuare: Kan du säga någonting som vuxna gillar?

Flicka 1a: Lax och oliver. /../ Och vin och massa sånt där, och kaffe.

Pojke 6 var inne på samma linje.

Intervjuare: Är det skillnad på vad vuxna och barn äter och dricker och så tycker du?

Pojke 6: Ja för vuxna gillar ju inte en massa Cola och sånt, de dricker ju bara vatten och mjölk och sånt där.

Intervjuare: De dricker inte så mycket läsk alltså?

Pojke 6: Nej.

Intervjuare: Och när det gäller ätande då, äter man olika saker också?

Pojke 6: Ja.

Intervjuare: Kan du ge något exempel?

Pojke 6: Inga barn gillar ju typ oliver, det gör de vuxna.

Grönsaker nämndes också som något vuxna åt mer av. Men lika många barn ansåg att det inte var någon skillnad mellan vad barn och vuxna åt. När föräldrarna svarade på samma fråga var det någon som nämnde att barn hade en smalare repertoar än vuxna och kanske tyckte bättre om sötare och mildare smaker. Annars var det genomgående svaret att alla i familjen åt samma mat. I efterhand kan vi se att föräld-

rarna med dessa svar undvek att ta ställning till om barns och vuxnas smak principiellt skiljer sig åt, och istället tolkade det som en fråga om hur det såg ut i just deras familj. Den norm som förmedlades i de svaren var det som gällde den goda måltiden – att alla sitter tillsammans och med god aptit äter samma mat.

Matvanornas utvecklingsgång

I teorier om ålder används också begreppet ”generation”. Detta behöver dock definieras, eftersom det kan betyda olika saker. Det kan syfta på olika åldersgrupper, som barn, ungdomar, vuxna och äldre. Det kan handla om familjerelationer: barn, föräldrar, mor/farföräldrar. Och det kan handla om kohorter, där man hänvisar till gemensamma erfarenheter hos personer som är födda vid samma tid, avspeglat i begrepp som fyrtiotalister och sjuttitalister (Mannheim 1952, Närvanen & Näsman 2004). Barnen som menade att det var skillnad med barns och vuxnas smak kan då ha menat att de som är barn just vid denna tid i historien, eller de som är födda på 00-talet har en speciell smak, som de sedan bär med sig genom livet. Men så visade sig inte vara fallet. Barnen räknade istället med att deras smak skulle förändras när de blev äldre.

Intervjuare: Tror du att du kommer att förändra dig och gilla oliver när du är vuxen också?

Pojke 6: Ja jag tror det.

På frågan om hon trodde att hon som vuxen skulle komma att äta och dricka det hon nu inte tyckte om, svarade Flicka 1a: ”Ja. Jag får passa på när jag inte gillar, för jag vill inte gilla.” Hon associerade alltså vuxenblivandet med en konformitetsprocess där hon kunde bli tvungen att inordna sig i en matordning som hon i nuläget kände sig främmande inför. I åldersordningen finns ett utvecklingstänkande som innebär att barn uppfattas som becoming – blivande vuxna, individer som är på väg mot ett framtida mål (Qvortrup 2005). Lika obönhörligt som kroppen växer och kräver större kläder och större skor kräver den inre utvecklingen nya artefakter och omständigheter under uppväxtens gång. Flicka 1a utgick ifrån att saker och ting skulle bli annorlunda när hon blev vuxen, inte därför att hon själv ville det, utan därför att det låg i själva vuxenblivandet. Hon förmedlade också, med sin kommentar, att hon som barn hade en större frihet när det gällde smak än vad hon förväntade sig att ha som vuxen. I en studie av barn i konsumtionssamhället (Johansson 2005a) visade det sig att barn också kunde resonera på liknande sätt i förhållande till tonårsblivandet. Här handlade det om att några flickor i tioårsåldern beskrev sin egen ålder som en frizon, där de kunde ha sin egen stil och klä sig som de ville, utan att bry sig om andras synpunkter. Men de räknade med att de som tonåringar skulle komma att anpassa sig mer till vad andra tyckte och börja sminka sig och klä sig mer trendigt (ibid.:178).

Eftersom barn, i betydligt högre grad än vuxna, får vänja sig vid att se på sig själva som ”becomings”, individer som utvecklas, förändras och är på väg, är de också medvetna om att de kan komma att ändra sig vad gäller så fundamentala saker som mat- och dryckesvanor, och att denna förändring rentav kan vara tvingande. Detta

blir särskilt intressant när vi tittar på de svar barnen gav på frågan om de kommer att dricka alkohol som vuxna. Det som flest barn tänkte på som skillnaden mellan barns och vuxnas mat- och dryckesvanor var nämligen alkohol. ”En vuxen dricker öl, alkohol, sprit, vin och andra grejsimojser”, sa t.ex. Pojke 5. Efterhand under uppväxten förväntas barn och unga alltmer tillägna sig en ”vuxen” smak. Medan denna övergång kan ske gradvis i de flesta fall, så blir den desto mer problematisk när det gäller alkohol, eftersom såväl lagar som allmänt rättsmedvetande säger att barn och unga ska skyddas från alkohol så länge som möjligt, samtidigt som alkohol är ett både normaliserat och hyllat inslag i vuxnas matkultur. Alkohol är således kopplad till åldersordningen på ett tydligt och avgränsat sätt, och olika åldrar har sina normer och förväntningar vad gäller alkoholkonsumtion. Barndomen är en alkoholfri zon, vilket gör det oproblemiskt för barn att ta avstånd från alkohol – det är helt enkelt inte aktuellt för dem. Men när de blickar framåt ser det annorlunda ut. På frågan om de skulle dricka alkohol som vuxna, svarade barnen att de trodde det, men uttryckte också en förhoppning om att de skulle vara restriktiva:

Pojke 12: Jag kommer inte att dricka lika mycket sprit och så som dom.

Pojke 5: Inte riktigt så jag blir full, det tror jag verkligen inte.

Flicka 3: Jag tror inte att jag kommer dricka kanske vin och öl, men jag kanske kan göra det om det är typ, de har en liten fest typ på något sätt, kanske man kan.

Här finns alltså en spänning mellan att barn å ena sidan informeras om alkoholens skadeverkningar och att det å andra sidan finns kulturella förväntningar på att de ska konsumera alkohol som vuxna. Vi kunde se att det fanns en liknande inställning när det gällde kaffe, men här var laddningen betydligt mindre. I Hushåll 12 klistrade båda barnen in kaffe i sina collage, den 9-åriga pojken på ”tycker inte om-sidan” och den 5-åriga flickan på ”tycker om-sidan”. Efteråt visade de collage för sin mamma:

Intervjuare: Och kaffe tyckte du däremot inte om Holger, det hade du satt där.

Flicka 12: Jag tycker bra om kaffe.

Intervjuare (till Pojke 12): Men du dricker det ibland?

Pojke 12: Jag tycker om kaffe lite.

Intervjuare: Ibland så man blir pigg utav det.

Mamma 12: Ja och [dottern], du håller massor med mjölk och socker i ditt kaffe va?

Flicka 12: Mm. Två sockerbitar.

Intervjuare: Oj, sött och gott.

Mamma 12: Det tyckte du om [sonen] va?

Pojke 12: Mm.

Flicka 12: Det gör jag också.

Vid nästa intervju tillfälle tog den andra intervjuaren upp ämnet med mamman i samband med att vi tittade på ett foto där de fikade på ett café:

Intervjuare: Sen vet jag du pratade förra gången om att barnen drack kaffe ibland, men det gjorde de inte här.

Mamma 12: Nej det gör de inte där. Det gör de inte ofta och inte med någon vana eller så men de gillar faktiskt det båda två konstigt nog.

Intervjuare: Ja, men det är ju en sån där grej som man tänker, oj...alltså barn ska väl inte dricka kaffe men...hur tänker du runt det?

Mamma 12: Nej det... alltså det är så lite så det gör inget utan det har mest blivit en rolig grej att de tycker att det är mysigt så, även hos mormor gör de ofta det. Så håller de upp det i såna där små, Bamsekaffeservis du vet, dockservis eller så, så det har mest blivit så.

Kaffe är således inte mer laddat än att man kan göra barns kaffedrickande till en rolig grej. Samtidigt kan det ses som exempel på att barns och vuxnas världar inte är skilda åt, utan att barn och föräldrar gör saker tillsammans och delar (smak)upplevelser. I en studie av Vi Föräldrar och Kamratposten (Johansson 2008) framkom att föräldrar tyckte att barn skulle följa med dem på fester och restaurangbesök och motiverade det med att barnen är en del av familjen och har rätt att delta (ibid.:27). Barns kaffedrickande kan också – liksom de fall där unga blir bjudna på alkohol av föräldrarna – tolkas utifrån en socialisationsförståelse, där barnen fostras in i den vuxna dryckeskulturen. Ingegerd Sigfridsson (2005), som studerat hur människor använder kaffe och alkohol, konstaterar att ingen av hennes informanter börjat dricka kaffe och alkohol på egen hand, utan att det skett i ett socialt sammanhang. Informanterna i hennes studie hade i allmänhet lärt sig dricka alkohol genom ungdomens kamratgäng, men det fanns också de som introducerats till alkoholkonsumtion genom deltagande i föräldrarnas fester. Här förekom även att de redan som barn fått smaka på öl, vin eller snaps vid föräldrarnas bord (ibid.). Det blir på så vis även en inskolning till vuxenvärldens normer och värderingar kring ett alkoholbruk, påpekar Sigfridsson (ibid.:63f). När det gällde kaffe hade introduktionen skett vid olika tillfällen, ibland i barndomen, ibland i ungdomen. Hon såg en skillnad i att de äldre informanterna (födda i början av 1900-talet) oftare introducerats till kaffedrickande i barndomen av föräldrarna, medan de yngsta (födda på 1970-talet) börjat dricka kaffe senare och då tillsammans med kamrater (ibid.) En studie med personer födda på 1990-talet och senare skulle kanske visa på ytterligare någon variant.

Barns mat = skräpmat?

En iakttagelse som gjorts av flera forskare är att det finns en moralisk aspekt av föreställningarna om barns och vuxnas matsmak, på så vis att barns smak associeras med ”skräpmat”, dvs. livsmedel gjorda på billigare råvaror med högt socker-, fett- eller saltinnehåll. Eller som en mamma uttryckte det i en tysk studie som gjordes parallellt med vår, när hon svarade på frågan om vilken mat som är ohälsosam: ”Allt som barn tycker om att äta.” (vår översättning) (Johansson et al 2013). Två brittiska studier visar också att barns smak förknippas med onyttiga produkter. Barnen i Ludvigsen och Scotts studie (2009), valde genomgående produkter med högt innehåll av socker, fett och salt, som sina favoriter, med frukt och fruktjuice som enda undantag. Curtis m.fl. (2010) såg att både barn och vuxna ansåg barns mellanmålsätande mer problematiskt än vuxnas, och att vuxnas mellanmål genomgående ansågs nyttigare eller mer exklusiva än barns. Detta har vi också exempel på i vårt material. När vi tittade på fotografierna i Hushåll 9 kunde vi se att familjen åt två olika sorters glass till efterrätt en dag. Föräldrarna åt äkta vaniljglass, medan barnen åt en billigare sort. Pappan hade den erfarenheten att barn inte gillade finare glass.

Pappa 9: Det har blivit så dyrt med glass tyckte jag, “jag ska köpa sån här billig och se hur den är“. Men den går ju inte att äta. Man får ha ett halvt ton chokladsås på för att den ska... Men barnen tyckte den var god.

Mamma 10 bekymrade sig över sin son, som tyckte om ”socker i alla varianter” och som brukade ”springa och småäta” mellan måltiderna. Hon berättade också att när hon köpte bröd ville hon helst köpa fullkorn, men det åt inte sonen, som helst ville ha vitt bröd, så det fick bli ett mellanting. Intressant var att sonen, på frågan om vad man kan göra för att förbättra hälsan hos barn, föreslog att man skulle servera mer fullkornsprodukter i skolan, så trots att han själv inte uppskattade fullkornsbröd använde han mammans argument om fullkornsbrödets nyttigheter. Enligt Curtis m.fl. (2010) blir barns matpraktiker marginaliserade i berättelserna om den goda familjemåltiden och får därför utövas vid andra tillfällen än när familjen samlas för gemensamma måltider. I vår studie såg vi alltså även att barns önskemål kunde komma in som en del i familjemåltiden och föräldrar och barn äta olika saker. Vi känner också igen iakttagelsen att det som både barn och föräldrar anser vara onyttig mat eller skräpmat också associeras till barns smak. Föreställningar om ålder och om åldersbaserade preferenser är således en del av familjernas dagliga matpraktiker.

Att fostras till hälsosamma vanor

Familjemåltider där både barn och föräldrar deltar skiljer sig från andra måltider på så vis att det finns en rollfördelning där några av måltidsdeltagarna fostrar de andra. Det kan ske på en mängd olika sätt, genom servering, uppmaningar, uppmuntranen och tillrättavisningar. Coveney (2000) uttrycker det så att i familjemåltiden konstrueras föräldrarna som fostrande subjekt och barnen som subjekt som ska tränas, disciplineras och övervakas (ibid. 126). Detta, menar Coveney, underbygger en ålders-

eller generationsordning där ”vuxen” och ”barn” står i motsatsförhållande till varandra och representerar två helt olika tillstånd. Fostran och disciplinering sker inte bara under själva måltiden, utan också i regler och rutiner som omramar måltiden: när och var olika måltider ska intas, vilka som ska delta samt hur måltiderna utformas under dagens, veckans och årets lopp. I ett vidare perspektiv kan vi också se hur måltidsordningens regler och rutiner hänger samman med motsvarande regler och rutiner gällande fritidsaktiviteter, utevistelse, tv-tittande och sömn, något som vi också undersökte i vår studie, men som inte redovisas i denna rapport.

Det finns mycket skrivet om hur föräldrar resonerar om och förhåller sig till sina barns matfostran (t.ex. deVault 1991, Sellerberg 2008, Jackson 2009, Molander 2011, Anving 2012). Här ska vi istället undersöka barns perspektiv på hur det är att vara föremål för denna fostran. Detta var långt ifrån någon passiv aktivitet, de intervjuade barnen tog på olika sätt del i matfostranspraktiken och deras delaktighet kunde såväl stödja som försvåra föräldrarnas strävan. Fostran i matsammanhang kan gälla att barnen ska bibringas en varierad smak och ett gott bordsskick, att de ska lära sig att hjälpa till och att umgås på ett trivsamt sätt m.m. Det handlar alltså både om hur och vad man äter. Reglerna kunde fokusera på många olika saker. Barn och föräldrar lyfte fram sådant som att tvätta händerna före maten, sitta stilla, inte bråka eller sjunga vid matbordet, äta med kniv och gaffel, inte prata med mat i munnen, inte ha några lek-saker på bordet, sitta kvar tills alla har ätit upp, tacka för maten och hjälpas åt att duka av. När det gällde innehållet i måltiden nämnde de allra flesta att föräldrarna ville att barnen skulle smaka på – och helst också tycka om – det som serverades. Det fanns, som nämnts, ett ideal om att alla skulle äta samma mat och att det inte skulle behöva serveras olika rätter.

Argument och former för hälsosamma vanor

Som vi varit inne på tidigare hade barnen och föräldrarna samma inställning till vad som är nyttig och onyttig mat (jfr Curtis et al 2010). Men hälsan är inte det enda argumentet för att föräldrar fostrar barnen till vissa matvanor. Anving och Sellerberg (2010), som studerat svenska familjer med barn i åldrarna 3-8 år och 13-19 år, urskiljer tre element som var viktiga i framför allt medelklassföräldrarnas fostran: att barnen skulle omfatta familjens smak (avgränsning); att barnens smak skulle breddas till att omfatta även sådant de blev bjudna på utanför familjen (mångfald); och att barnen skulle bibringas en lust att prova nya maträtter och smaker (experimente-rande). En av våra frågor till barnen gällde just om föräldrarna ibland försökte få dem att äta något som de inte tyckte om och alla barn som svarade på frågan bekräftade att det var så. Vi frågade också om de visste varför föräldrarna ville att de skulle äta sådant som de inte tyckte om. Och även här var det intressant att se, att oavsett om barnen kunde uppge någon orsak eller ej, så var det många av dem som delade föräldrarnas uppfattning. Det visade sig t.ex. i att de kände till och själva använde argument som de fått från föräldrarna eller andra närstående vuxna. Här följer ett urval av argument som barnen angav för varför man ska äta vissa livsmedel och inte andra:

Flicka 8b: Man blir stark av potatis. Man får hål i tänderna av godis.

Pojke 4: Frukt och grönsaker innehåller vitaminer och mineraler.

Pojke 5: Det finns vitaminer i vindruvor. Man blir stark av frukt och grönsaker.

Flicka 1a: Frukt och grönsaker är nyttiga, man får näring. Min lillasyster blir speedad av O'boy.

Pojke 2: Vatten är bra för det är inget socker och fett i det. Frukt och grönsaker är bra för då blir man smalare och kroppen mår bättre.

Flicka 3: Frukt och grönsaker är bra för kroppen och för ansiktet som ansiktsmask.

Pojke 12: Det är bra för kroppen, man blir inte sjuk så ofta, och man växer bättre.

Flicka 9: När man dricker mjölk växer musklerna.

Flicka 11: Vatten är bra för kroppen. Mjölk är bra för skelettet.

På motsvarande sätt kunde barnen berätta att det är bra för kroppen att man rör på sig – man blir piggare och smalare och orkar mer, att mycket dataspelande gör att man får ont i ögonen och blir beroende samt att man måste lägga sig i tid så man är pigg nästa dag. Som källor till kunskapen angavs vuxna i barnens närhet: mamma, fröken i skolan, kompisens mamma eller helt enkelt ”alla vuxna”. Idag talas mycket om medias, och inte minst reklamens, inflytande på barns matvanor, och studier visar att barn som sitter mycket framför tv:n också konsumerar mer läsk och godis, men också att föräldrarna är de som har allra störst inflytande på barns vanor och attityder (Lissner et al 2012, Berg m.fl. 2012). Vår studie visar att barnen litade på föräldrarnas omdöme även om de själva inte hade argumenten klara för sig. Flera barn hävdade t.ex. att det var nyttigt med frukt och grönsaker, men kunde inte säga varför. Argumenten visade sig även kunna vara åldersanpassade. I Hushåll 3 intervjuades den 8-åriga flickan tillsammans med sin 12-årige bror. Flickan berättade att de inte fick prata vid matbordet, för att ”då får man luft i munnen så man inte orkar äta”. Brodern påpekade då att det är bara något som föräldrarna säger, medan det verkliga skälet är att barnen ska äta upp maten innan den kallnar. Samtidigt som föräldrarna alltså anpassade sina argument utifrån barnens ålder, blev genomskådandet av deras argument ett tecken på mognad. Pojken argumenterade inte emot regeln om tysta måltider, men såg ett annat – och för honom förmodligen mer relevant – skäl till den.

Föräldrarnas inflytande handlar alltså dels om att rent fysiskt begränsa barnens aktiviteter samt tillgången på vissa varor, dels om att genom argument och eget exempel främja vissa attityder. Detta gäller förstas i högre utsträckning ju yngre barnen är. Mamma 6 berättade t.ex. att hon ville begränsa sina barns godiskonsumtion, men att det var problematiskt när de äldre barnen gick och köpte godis för sina egna pengar. Reklam, liksom butikens exponering av godis, motverkar här föräldrars strävan att

hålla barn och sötsaker isär (Cook 2009). De barn vi pratade med, som var mellan 5 och 9 år, höll dock i allmänhet med föräldrarna om att godiskonsumtion skulle begränsas:

Intervjuare: Är det så, att du aldrig äter godis annat än på helgerna eller?

Pojke 5: Nej. Ibland får jag ett tuggummi. Ifall jag ber snällt av mamma, får jag ett tuggummi.

Intervjuare: Skulle du vilja äta godis mer? Andra dagar också?

Pojke 5: Nej.

Intervjuare: Varför inte?

Pojke 5: För då får jag hål i tänderna.

Några av barnen talade också om att de hade avstått, eller funderade på att avstå från godis under en period. Två systrar berättade att de haft ”godislöfte” i sex veckor och fått ett Wee-spel som belöning. Intervjuaren frågade dem varför föräldrarna inte ville att de skulle äta godis:

Flicka 8b: För dom vill se hur duktiga vi är.

Flicka 8a: Ja, och det är ju att dom inte vill att vi ska få hål i tänderna.

Godis, som i allmänhet är attraktivt och som samtidigt är ohälsosamt och ska begränsas, kan användas i uppfostran på olika sätt; det kan ransoneras, användas som belöning eller, även om detta inte var något som framkom i vår undersökning, som mutor (Johansson 2005b). Lördagsgodis är en praktik som introducerades brett i Sverige i samband med 1960- och -70-talets kampanjer för bättre tandhälsa, vilka även innefattade fluorsköljning i skolorna och fluortandkräm, och den spelar fortfarande en viktig roll hos barnfamiljer (ibid.). Praktiken kan sägas erbjuda en struktur och en ritual där godis kan konsumeras i en accepterad och reglerad form (Johansson et al 2013). Lördagsgodiset fungerar på så vis som en disciplinerings teknik som reglerar individens beteende enligt moraliska normer (Coveney 2006). Att godisätande regleras i en fast struktur har den fördelen att föräldrarna inte behöver ta en diskussion varje gång godisfrågan tas upp, utan kan hänvisa till att godis äts på lördagar (Johansson et al 2013).

Regler fungerar som en motvikt mot barns dragnings till ohälsosam mat, hävdar Cook (2009), som anlägger ett åldersperspektiv på regler. Via regler som t.ex. innebär att barn får begränsad tillgång till produkter de tycker om men som föräldrarna anser ohälsosamma, eller genom att de får just sådana produkter som belöning, t.ex. efter att ha ätit den nyttiga maten, får barn en identitet som ”barn”, dvs. familjemedlemmar som är föremål för vad Cook kallar ”kategorisk reglering” (ibid.). Reglerna blir ett verktyg för föräldrarna att, som Cook uttrycker det, ”kodifiera och distansera sin överordnade position gentemot barnen genom att upprätta en abstrakt norm” (ibid.:

120, vår översättning). Regler, för exempelvis konsumtion av olika livsmedel, medverkar alltså till att upprätthålla en viss generationsordning, där föräldrar och barn har sina givna maktpositioner i förhållande till varandra. För barnens del handlar det då om att antingen följa eller inte följa reglerna, och, i de fall de följer reglerna, att göra det medgörligt eller motvilligt. I vårt material finns exempel på samtliga förhållningssätt.

Men det finns anledning att nyansera föreställningen om att föräldrarna alltid står för ansvar och disciplin i matsammanhang. Som nämnts hände det att föräldrar i hemlighet hängav sig åt konsumtion av sötsaker. En mamma, som vid första intervjutillfället berättade att hon åt godis sedan sonen lagt sig på kvällen, medgav vid andra intervjutillfället att hon varit ”sockerberoende” och nu höll på att försöka få bukt med det. Föräldrar kunde också stiga ur den ansvarsfulla vuxenrollen till förmån för en intergenerationell lekgemenskap. I kapitel 2 återgav vi Flicka 11:s berättelse om hur barnen tillrättavisade pappan när han sjöng vid matbordet. Det visar att reglerna, som kanske tillkommit för att disciplinera barnen vid matbordet, kunde utmanas av en förälder på ett lekfullt sätt, vilket samtidigt kastade om rollerna, så att barnen framträdde som ansvarsfulla och pappan i behov av disciplinering. Det är också ett exempel på hur gemenskapen och samvaron runt matbordet blir ett överordnat värde.

Fostran sig själv

Citatet från Flicka 8b ovan, att föräldrarna uppmuntrade barnen att avstå från godis för att se hur duktiga de var, visar att barn inte bara förstår föräldrars fostran som att den bygger på argument om vad som är bra för barnen, utan också handlar om att lyda och foga sig efter föräldrarnas vilja. Samtidigt är ett överenskommet godisuppehåll ett bra exempel på de ideal som råder inom nutida barnuppfostran och som handlar om att föräldrarna hellre får barnet med sig än att de auktoritärt bestämmer, medan barnens uppgift är att lyda (Johansson 2005a). I en engelsk studie av mat, makt och kontroll i barnfamiljer, såg O’Connell och Brannen (2014) att föräldrar kontrollerade barnens matkonsumtion både öppet och dolt. Den öppna kontrollen utgjordes t.ex. av att föräldrarna bestämde vilken mat som skulle köpas och serveras och att de använde mat som belöning, bestraffning och muta. Den dolda kontrollen handlade om att lura i barn nyttig mat, genom att t.ex. gömma grönsaker i omeletten, att agera förebilder och att ge barnen en illusion av fritt val. Men de såg också att familjer kunde ha en praktik som byggde på förhandlingar och överenskommelser, där föräldrar gav barnen det de ville ha och barnen bad om det som det var troligt att de skulle få, en praktik som byggts upp genom en dialog där man skapat en förståelse för varandras perspektiv (ibid.).

I vår studie kunde vi se exempel på båda dessa förhållningssätt. Den senare bygger på en föreställning om kompetenta barn, som kan ges inflytande, men det förutsätter implicit att barnen är kompetenta på rätt sätt, dvs. förnuftiga och ansvarstagande. Nutida barnuppfostran kan sägas vara en kombination av disciplinering, dvs. yttre styrning genom t.ex. tillsägelser, förbud eller fysiska tillrättavisningar, och ”govern-

mentalitet”, som innebär att skapa förutsättningar för en inre styrning hos individen (Foucault 2003). Det är den senare som också framstår som ett ideal i de familjer vi besöker. Mamma 12 sa att de inte hade mycket regler i familjen, utan att de istället resonerade med barnen. Så här berättade hon vid tredje besöket i familjen, då intervjuaren frågade om det har skett några förändringar när det gäller matvanorna sen sist:

Mamma 12: Alltså vi, vi äter bättre på frukosten tror jag. Eller det är [sonen] som varit sämst på det, [dottern] har alltid ätit bra men vi... jag tror att vi har blivit duktigare och lyhörda på vad han vill ha och lyssnar mer, och han får välja mer vad han vill ha och då har det funkade jättebra här på slutet.

Intervjuare: Ja för då [vid förra intervjun] sa du att han skulle äta minst två saker till frukosten.

Mamma 12: Ja så hade vi ju alltid från början, bara för att man inte skulle få välja bara yoghurt eller bara någonting sånt. Nu bestämmer han på kvällen innan vad han vill ha och så går jag upp så att det är klart när han kommer ner, och då får han lite längre tid på sig än vad han hade fått om jag hade duschat först, så att då har vi gjort en kompromiss där då så att det inte ska bli så stressigt. Och nu väljer han själv då. Och nu diskuterar vi inte så mycket längre det där, två saker, utan nu diskuterar vi hur mycket man behöver äta för att man ska bli mätt liksom. Så man får till exempel inte bara äta flingor och yoghurt, det räcker liksom inte för en hel dag utan man får äta en macka också, eller man får äta ett ägg också eller vad man vill ha.

Att komma överens, att få barnen med sig på de idéer föräldrarna hade om god kosthållning, var viktigt för många föräldrar. Materialet ger också exempel på att barnen kontrollerade och fostrade sig själva till att omfatta de goda matvanor som föräldrar och andra vuxna förmedlade. Flera barn berättade hur de försökte lära sig äta något som de inte tyckte om. Ett par flickor hade lärt sig äta lax, en annan flicka hade lärt sig äta potatissoppa, och en pojke lärde sig äta sallad efter att de haft en salladsätartävling i skolan. Andra kämpade på utan att det gav så mycket resultat. Flicka 3 berättade att hon hade lärt sig äta makaronisoppa efter flera försök, men att hon hade större problem med en morotsrätt, som serverades regelbundet därhemma.

Flicka 3: Ibland brukar jag ta och smaka, ibland tycker jag om och ibland tycker jag inte om.

I en längre diskussion med en sjuårig flicka som lärt sig äta lax försökte intervjuaren komma åt motiven till att flickan åtagit sig denna uppgift. Samtalet rörde sig kring skolmaten:

Intervjuare: Brukar du tycka om maten i skolan?

Flicka 11: Mm.

Intervjuare: Är det något du inte gillar?

Flicka 11: Ibland så gillar jag inte fisken, det beror på vilken fisk det är. Jag gillar inte lax och ibland så får vi det och då brukar jag inte ta så mycket.

Intervjuare: Men tar du lite ändå?

Flicka 11: Ja. Jag tar ungefär, kanske...en sån bit.

Intervjuare: Mm, och det kan du få i dig då?

Flicka 11: Ja.

Intervjuare: Varför tar du då, är det för att du måste eller för att... vill du det?

Flicka 11: Jag vill. Jag vill, jag vill, jag vill och vi kanske måste, det vet jag inte riktigt.

Intervjuare: Varför vill du ta det som du inte tycker om då?

Flicka 11: Jo för att... jag vet egentligen inte men jag bara vill äta fisk.

Intervjuare: Mm, tänker du att du ska lära dig att tycka mer om det?

Flicka 11: Ja.

Intervjuare: Mm.

Flicka 11: Och så blir man smart.

Intervjuare: Man blir smart av fisk ja.

Flicka 11: Ja och det vill jag bli.

Intervjuare: Ja men det kanske du är redan?

Flicka 11: Ja det kanske jag är, men jag vill bli smartare.

Intervjuare: Ja, varför blir man smart av fisk tro?

Flicka 11: Det är någonting inuti fisken som gör att man bli smart. Jag vet inte riktigt, för fisken är inte smart.

Intervjuare: De ser ju lite korkade ut i alla fall när man tittar på dem.

Flicka 11: Ja.

Att vara människa är att ingå i en pågående förändringsprocess; omständigheter förändras kontinuerligt, människor tillägnar sig ständigt nya erfarenheter och ingen är exakt densamma från en dag till en annan. Ändå finns dominerande diskurser som tillskriver den vuxne en mer stabil och färdig personlighet, medan barn genomgående förstås utifrån föreställningar om utveckling och socialisering. Flickan ovan hade inte bara åtagit sig att övervinna sitt motstånd mot lax, hon hade också ambitionen att "bli smartare". Hon uttryckte att hon såg på sig själv som en individ i förändring, en påverkbar och utvecklingsbar person. I detta intervjuutdrag finns inga tecken på att flickan fogade sig under regler som andra hade stipulerat. Tvärtom, sa hennes föräldrar i sin intervju att de slutat servera lax för att hon inte tyckte om det. Att lära sig äta lax var något hon själv hade ålagt sig. Hon hade helt enkelt i det här fallet tagit

makten över sin fostran, Governerade sig själv och formulerade sina egna mål och avsikter.

Motstånd

Men det fanns också de som var mer kallsinniga till föräldrarnas argument. Flicka 8b, som inledde kapitlet, berättade förtrytsamt att deras fröken tvingade dem att smaka på potatis och kassler. Flicka 1b sa att hon varje morgon var ”tvungen att äta en macka som är äcklig”. Pojke 4 berättade om en obehaglig upplevelse:

Pojke 4: En gång smakade jag i alla fall på den där potatisbiten med krydda och då bara drack jag upp all mjölk i mitt glas sen. Bara för att den var så äcklig.

Intervjuare: Varför tror du att de vill att du ska äta sånt som du inte tycker om, tror du?

Pojke 4: Jag vet inte.

Flera barn uttryckte maktlöshet gentemot vuxna med uttryck som ”tvinga” och ”tvungen” och genom en oförståelse för varför de måste äta sådant de inte tyckte om. Andra förhöll sig uttryckligen till det faktum att det som de visste var nyttigt inte föll dem i smaken:

Intervjuare: Jo nu är det ju så att vuxna brukar säga att man ska äta mycket frukt och grönsaker, att det är väldigt bra. Håller ni med om det?

Flicka 1a: Mm, men jag tycker inte om såna.

Intervjuare: Inte?

Flicka 1b: Inte jag heller, de är äckliga.

Flicka 1a: Eller majs.

Intervjuare:: Vuxna brukar ju säga att man ska äta mycket frukt och grönsaker, håller du med om det?

Pojke 12: Ja det är sant men...

Intervjuare: Men?

Pojke 12: Jag vill ju inte det.

I intervjun några månader tidigare med Pojke 12 kunde intervjuaren, trots pojken mycket kortfattade svar, få en ganska mångsidig bild av problematiken:

Intervjuare: Försöker dina föräldrar få dig att äta någonting som du inte tycker om ibland?

Pojke 12: Inte ofta.

Intervjuare: Nej, vad gör de då, om de försöker få dig att äta någonting som de tycker att det där borde du äta?

Pojke 12: Jag äter inte något sånt.

Intervjuare: Du låter bli att äta den?

Pojke 12: Ja.

Intervjuare: De brukar inte tvinga dig att äta?

Pojke 12: Nej.

Intervjuare: Utan du säger bara att det här vill inte jag äta eller?

Pojke 12: Ja.

Intervjuare: Men vad händer då, blir du inte hungrig då?

Pojke 12: Nej.

Intervjuare: Får du någonting annat då?

Pojke 12: Ibland.

Intervjuare: Varför vill de att du ska äta sånt som du inte tycker om tror du?

Pojke 12: För att de har gjort mat, och då vill de att man ska äta det.

Intervjuare: Mm, de vill att du ska äta upp det som finns helt enkelt då eller?

Pojke 12: Ja.

Intervjuare: Finns det något som du inte har tyckt om förut, som du tycker om nu? Som du liksom har lärt dig att tycka om?

Pojke 12: Nej.

Pojkens korthuggna svar, som mest består av ja och nej förmedlar också en beslutsamhet: nej, han äter inte det han inte tycker om; nej, han blir inte hungrig när han inte äter (så där finns ingen svag punkt för föräldrarna att rikta in sig på); nej, han har inte lärt sig tycka om något nytt (så erfarenheten visar att det är lönlöst att försöka övertala honom). Att föräldrarna också insett detta avslöjas redan i hans första svar på frågan om föräldrarna försöker få honom att äta något han inte tycker om: ”inte ofta”.

Pojke 12 menade att det var viktigt för föräldrarna att han åt den mat som de lagat. Betydelsen av gemensamma måltider tas upp av James m.fl. (2009), som intervjuat barn och föräldrar med syfte att undersöka hur såväl barndom som identitet görs genom familjemåltiderna. De menar att när barn visar sig villiga att äta samma mat som övriga familjen, betyder det för föräldrarna att barnet generellt ställer upp på och identifierar sig med familjen. Att äta vad som bjuds innebär då inte bara ett tecken på lydnad utan också på barns engagemang för vad familjen är och gör. Föräldrarna visar sin omsorg om barnen genom att laga mat till dem och barnen visar sin omsorg om föräldrarna genom att bekräfta och respektera det arbete föräldrarna lagt ner (ibid.) Att äta tillsammans är med andra ord ett viktigt sätt att göra familj, och det finns flera skäl till det. Dels är måltider återkommande händelser i vardagen, dels är

mat och ätande så fundamentalt för individens överlevnad, vilket gör att symboliken lätt kan ”spilla över” även på familjens överlevnad.

En studie bland brittiska 11-12-åringar visade att barnen, trots att de var överens med föräldrarna om vad som var nyttig och onyttig föda, dels kunde förhandla med föräldrarna, dels kunde göra motstånd mot föräldrarnas regleringar (Curtis et al 2010). Någon total kontroll var heller varken möjlig eller önskvärd från föräldrarnas sida (ibid.). Med utgångspunkt i governmentalitet ska barn idag fostras till självständigt tänkande individer, som tar egna initiativ. Barns motstånd behöver därför inte upplevas som ett hot för föräldrarna, utan kan helt enkelt ingå i vad föräldrarna förväntar sig av barnen. Curtis m.fl. (2010) beskriver det som ett förhandlingsspel, där barnen t.ex. kan be om godis efter att ha ätit mycket frukt och där de tycker det är moraliskt acceptabelt att gå bakom föräldrarnas rygg om de trots det inte får det de vill ha. ”Konstruktionen av barns matpraktiker och därmed av barn-vuxen-relationer, är också uttryckligen en moralisk process”, skriver Curtis m.fl. (2010:300, vår översättning). Vi kan tillägga att från ett praktikperspektiv görs motståndet inte bara med hjälp av de inblandades viljor och värderingar, utan också av de konkreta födoämnen som förhandlingen gäller och av de kompetenser barn och föräldrar har i att kommunicera med varandra.

Det finns naturligtvis också en möjlighet att barn gör motstånd mot föräldrarnas idéer om vad och hur de ska äta i familjen till den grad att det inte går att uppnå någon gemensam definition av den goda måltiden. Eftersom det bara var yngre barn som deltog i vår undersökning, såg vi inte så mycket av det, men ett exempel var Mamma 6, som hade två äldre barn, 14 och 15 år. Hon ville att familjen skulle äta tillsammans, men berättade att hennes 14-årige son var ”inne i en period när han inte vill äta med oss. /.../ Han vill äta antingen före eller efter när vi andra har ätit, tyvärr.” När barn inte identifierar sig med familjens matvanor kan de å andra sidan identifiera sig inom en matgemenskap baserad på ålder. Ludvigsen och Scott (2009), som gjorde gruppintervjuer med brittiska barn i åldrarna 3-4 år, 9-10 år och 14-15 år, fann att barnen hade en klar uppfattning om vad som var ”barns” mat, och att det fanns ett starkt gruppträck på vad man skulle ha med sig i sin lunchlåda. I Sverige, där alla barn serveras skollunch, finns inte den problematiken, men däremot finns många exempel på att barnkommunikationer kan formeras runt en gemensam kritik av och motstånd mot den mat som serveras i skolmatsalen (Persson Osowski 2012).

Barns och föräldrars delvis olika ingångar och perspektiv på problematiken om det hälsosamma och det ohälsosamma kan också studeras i medier som riktar sig till de olika grupperna. I studien ”Den goda måltiden” (Johansson 2008) undersöktes hur tidskrifterna *Vi Föräldrar* och *Kamratposten* skrev om mat och hälsa under tidsperioden 1969-2007. Ett slående resultat var att föräldratidningen förmedlade ett konsensus-ideal, där barn och föräldrar tillsammans strävade mot gemensamt uppsatta mål, medan tidskriften som riktade sig till barn synliggjorde motsättningar mellan generationer och lyfte fram den subkulturella generationsgemenskapen (ibid.:23). *Vi Föräldrar* skrev t.ex. om godis som ett problem, medan *Kamratposten*

kunde använda begrepp som ”godiskompetens” och i Kamratposten förlöjligades vuxnas regler och tillkortakommanden i humoristisk form (ibid.). Kamratpostens insändarsida fungerade stärkande på sammanhållningen i barngenerationen, när skribenter kritiserade t.ex. föräldrars regler att man måste sitta kvar vid bordet tills alla ätit färdigt, eller skrev om vuxna som klagade över att barn äter skräpmat, medan de själva inte är bättre (ibid.:57). Ålder är således ett centralt meningsbärande element i skapandet av familjers olika matpraktiker.

Byta godis mot frukt?

”Frukt är godis”, är en slogan som används med syfte att framhäva frukt som ett alternativ till godis. Men är godis och frukt utbytbara, eller handlar fruktätande och godisätande om olika praktiker? När vi besökte familjerna var en fruktskål med äpplen, bananer, apelsiner och vindruvor en vanlig syn. Föräldrarna berättade om hur de på olika sätt uppmuntrade barnen att äta frukt, medan godis ransonerades. Frukt skulle alltid finnas tillgängligt, det skickades med till skolan, och serverades som mellanmål därhemma. Godisätandet däremot begränsades till helgerna. För oss framstod det som att frukt och godis representerade olika ätpraktiker, den ena lokaliserad till vardagen och präglad av en hälsodiskurs, den andra lokaliserad till helg och fest och syftande till njutning. Vi bestämde oss för att ta reda på hur barnen såg på detta och frågade dem helt enkelt: Går det att byta ut godis mot frukt? Elva barn svarade på frågan, men svaren var långtifrån entydiga. Fyra barn svarade nej, två svarade ja och fem svarade kanske eller ibland. De som svarade klart ja eller nej uppgav inga särskilda motiv till det, förutom en pojke som tyckte att man inte kunde byta godis mot frukt, därför att godis är gott. De som nyanserade sina svar hade lite olika resonemang. Flicka 1a förmedlade en pragmatisk syn: ”Om jag var godissugen så skulle jag inte kunna. Men om jag inte var godissugen så skulle jag gärna.” Flicka 11 hade en liknande inställning och menade att man kunde byta godis mot frukt ibland, men inte varje gång för ”ibland blir man ganska sugen på godis”. Att göra en fruktsallad på lördagen kunde hon tänka sig för ”det tycker jag är väldigt, väldigt gott som godis”.

Flicka 9 resonerade så här:

Intervjuare: Skulle du kunna tänka dig att byta ut godis mot frukt?

Flicka 9: Lite... ibland, ibland inte.

/.../.

Intervjuare: Men om ni istället skulle göra så att ni inte fick lördagsgodis utan att det skulle vara frukt istället, skulle det gå lika bra?

Flicka 9: Nja inte så mycket för att vi brukar ha så här... ibland så har vi mys, tittar på melodifestivalen och äter popcorn eller så.

Intervjuare: Mm och då kan man inte...man kan inte mysa med frukt på samma sätt då eller?

Flicka 9: Jo, nej men lite på samma sätt. För man kan ta lite clementinklyftor eller så, och hålla lite socker på.

Intervjuare: Så om man har socker på, då blir det lite mer mys?

Flicka 9: Ja.

Intervjuare: Då blir det sött och gott så.

Flicka 9: Med lite socker, inte så där mycket. Att man bara kan doppa en del och så äter man hela. Att det är där man doppar bara.

Denna enkla lilla fråga gav oss en påminnelse om att så snart man undersöker konkreta empiriska exempel så sker en nyansering och komplexisering. Det är inte så att alla barn älskar godis eller att de väljer godis i alla sammanhang. Som i alla andra sammanhang är svaret ofta att ”det beror på”. När barn och vuxna görs till dikotomier fylls varje kategori med ett likaså dikotomt innehåll, och godisätande är en av de företeelser som förknippas med barn, detta trots att vuxna står för den största godiskonsumtionen.

Däremot vill vi påstå att fruktätande och godisätande är olika praktiker, representerande olika värden, meningar och tids- och rumskontexter. Man kan också hävda att de representerar olika aspekter av ett brett hälsobegrepp. Frukt innehåller vitaminer, mineraler och fibrer som är nyttiga och nödvändiga för kroppen; att dagligen äta frukt är ett sätt att upprätthålla den fysiska hälsan. Men hälsa handlar också om att ge näring åt familjen som social och emotionell enhet, vilket gör att livsmedel som klassas som onyttiga, men som konsumeras i samband med festligheter, fredagsmys eller familjelördagar ingår i det ”hälsopussel” som familjerna hade att lägga (Johansson & Ossiansson 2012, jfr Brembeck 2012). Citatet ovan visar sockrets viktiga symbolik som festskapare i den här flickans beskrivning – sitter man framför tv:n med familjen en lördagskväll, då ska allt vara mysigare: gemenskapen, tv-programmet och det man äter. Visst kan hon tänka sig att äta frukt, men i så fall inte på det vanliga vardagliga sättet. Att doppa clementinklyftorna i socker blir då just den stämningshöjare som behövs för att clementinen ska passa in i lördagens familjemyspraktik. Tillsammans med andra helgpraktiker, som utflykter, gemensam matlagning och (tids- eller kostnadmässigt) exklusivare måltider blev lördagsgodiset del av att markera helgen som speciell och karakteriserade familjesammanhållning och mat utifrån sociala och smakmässiga kvaliteteter snarare än strikt näringsmässiga (Johansson & Ossiansson 2012). Samtidigt är det intressant att fundera över fruktens särställning; även om inte alla barn tyckte om alla frukter, så var det trots allt sju av elva barn som kunde tänka sig att byta godis mot frukt, om än med vissa förbehåll. Frukt var också ett vanligt inslag i collagen. Frukt är sött och lättätet och konsumeras som mellanmål; och russin och annan torkad frukt befinner sig i gränslandet mellan frukt och godis. Sammantaget kan det vara anledningar till de varierade och nyanserade svaren på vår fråga.

Barnens hälsopussel

I detta kapitel har vi sett på familjernas hälsopussel ur barnens perspektiv. Vi har sett att barnens smak ofta var nyanserad och varierad, men också att föräldrarna (och ibland även barnen) uppfattade barnens preferenser som problematiska och de livsmedel de tyckte om uppfattades som onyttiga eller av låg kvalitet. Barnen beskrev också den utvecklings- och fostrandiskurs som innebar att de med tiden skulle komma att inkludera fler maträtter och smaker i sin kost. Barnen såg alltså här på sig själva som becoming, som befinner sig under förändring och utveckling mot ett framtida mål, ett mål som inte nödvändigtvis sågs som attraktivt. En flicka ville t.ex. inte i framtiden komma att tycka om mat som hon inte gillade nu och flera barn uttryckte förhoppningar om att de inte skulle komma att dricka för mycket alkohol som vuxna. Barnens roll i matfostranspraktiken kunde se olika ut, allt från att träna på att utöka sin smakrepertoar utan att föräldrarna visste om det till att helt vägra att äta något som de inte tyckte om. Barnen förhöll sig på så vis både till den disciplinering de utsattes för och till den governmentalitet som innebar att de införlivade föräldrarnas normer och utövade kontroll och fostran över sig själva. Vi såg att det fanns ett komplext samspel mellan föräldrar och barn i måltidspraktiken, där målet inte bara var att barnen skulle äta vissa saker och avstå från andra, utan också att familjen skulle ha ett trivsamt umgänge vid måltiderna och att alla skulle vara nöjda. Här tog även barnen sitt ansvar för föräldrarnas välmående. Godis är något som framför allt förknippas med barn och i familjerna fanns en reglering och även en ritualisering av godisätande, som gjorde att det förknippades med helg och fest. Frukt däremot, som barnen också tyckte om, ingick i det dagliga, vardagliga ätandet. I barnens hälsopussel ingick således de olika matvarorna, med sina olika smaker och associationer till olika kontexter; föräldrarna som serverade, reglerade och på olika sätt påverkade barnens matkonsumtion; barnens egna preferenser och värderingar samt deras olika förändrings- och utvecklingsprojekt.

5. Myter och ikoniserade matminnen

Mamma 5: ... man kom hem på fredag, att det alltid luktade såpa, det kommer jag ihåg. För det var ju alltid... På fredagar så var det alltid att man skulle städa och så baka en kaka, det var väldigt noga ja med det. För det skulle man ha till kaffet, något extra då på lördag, söndag.

Intervjuare: Så det var doften av kaka och doften av såpa?

Mamma 5: Ja, det var det faktiskt.

Intervjuare: Finns det några smaker så där som du kommer ihåg som...?

Mamma 5: Smaker...

Intervjuare: Som väcker minnen?

Mamma 5: Ja, det gör väl alla... ja inte alla kanske, men typ såna här saker som kanel och kardemumma och ingefära och såna här grejer, rosmarin och sånt här, det kommer jag ihåg. Och då tänker man ju på julen och så tänker jag ju på min mammas kakor och ju du vet, kardemummakaka som jag bara älskar, världens godaste kaka säger jag alltid. - Åh, nu har jag en kardemummakaka säger hon (mamma) till mig när hon kommer och då vet hon att jag blir alldeles salig. Den är bara så ljuvlig. Eftersom jag älskar kanel och kardemumma så tycker jag ju det är jättegott.

Genom hela livet återupplever vi saker som vi lagrat i våra minnen som olika berättelser, som när Mamma 5 återger de dofter som var förknippade med veckans olika dagar under barndomen och kakorna som hennes mamma brukade baka. Berättelserna visar på en scen, aktörer, tal och handlingar som i sin tur binder samman människor med mat och mening. Människor agerar medvetet och omedvetet på scener som för dem genom livets olika kontexter och berättelserna får dem att reflektera över livet och sina handlingar. Berättelser om mat och dofter i hemmet, mammas kakbak och kardemummakakan bidrar alla exempelvis för Mamma 5 till att förstärka hennes matminnen i livet. Små episoder och händelser lagras i våra minnen och vår relation till mat, ätande och varumärken påverkas av dessa minnen, skriver Fournier (1998). När vi väckte frågor om minnen från barndomen, ställdes familjens måltidsordning i relation till barndomens måltider. Det blev ett sätt för föräldrarna att lyfta de rutiniserade vardagsmåltiderna till en reflekterad nivå. Det gav dem anledning att fundera över vilka avtryck rutinerna i barndomshemmet hade för de meningar och värden som upplevdes som viktiga och som påverkade hur föräldrarna idag organiserade måltider och lagade mat. Mamma 4 beskrev sin barndoms måltider hos far- och morföräldrar som episoder förknippade med speciella minnen och smaker:

Mamma 4: ... farmor lagade ju god mat och det var ju... vad gjorde hon, jo sån där inlagd gurka, den var jättegod. Och mormor körde sin grillade kyckling med potatisklyftor.

I vår studie såg vi hur berättelser kopplar ihop människor, materiella element och praktiskt utövande i en meningsfull helhet. Praktiker är kollektiva till sin karaktär och vi människor relaterar till varandra genom de berättelser som vi delar vad gäller t.ex. mat, produkter och varumärken, vilka kan spela en central eller perifer roll i berättelserna. Studier har kunnat visa (t.ex. Woodside et al, 2008) att människor ofta använder markörer i form av t.ex. specifik mat, uttryck, platser eller varumärken i berättelser som speglar bilden av dem. En mamma (H12) berättade inlevelsefullt om hur hon tog med sina barn till ett café när de skulle göra något trevligt tillsammans. Caféet var platsen där hon kunde koppla av och släppa sitt ansvar som mamma, samtidigt som hon gjorde något bra för dem, vilket hon hade fått bekräftat av barnens lärare:

Mamma 12: ... Vi åker rätt ofta dit till det caféet. Det är min räddning när jag har ont i huvudet va, så åker vi alltid dit. /.../ Och när barnen var små satte jag dem i fönstret så kunde jag sitta där.

Intervjuare: Koppla av.

Mamma 12:...Ja, så sa jag det till dagisfröken, en dag så sa jag bara, - Ja, nu ska jag köpa mig fri från mitt ansvar. - Du ska bara vara så glad över hur duktig du är som tar med dina barn på café. Tänk så många som bara slänger in dem på McDonald's i bollhavet. Du sitter ju i alla fall med dina barn och ger dem en trevlig upplevelse. Så det var ju en gullig dagisfröken.

De intervjuade återgav med inlevelse sina matminnen och berättade om hur de såg på matens roll för dem som mödrar och/eller fäder. I sina berättelser reviderade de och fördjupade hur meningen med mat, måltider och förhållningssätt i relation till mat hade kommit att utvecklas för dem. Berättelserna återger vad det betydde för dem och de andra i familjen i deras vardag. Olika former av mat som har en symbolisk mening kan förstärka berättelserna och bidra med positiva känslor. Reflexionen över barndomens matminnen satte fokus på praktikernas meningsbärande element. Känslor och värden som upplevts i barndomen återskapades i den vuxnas berättelser och inverkade konkret på såväl förståelser som utformning av den nuvarande familjens måltider.

Genom att återge och återskapa händelser kan arketytiska myter skapas, enligt Douglas Holt (2003). Han skriver att arketyper inte är något vi lär oss eller förvärvar, utan de är med oss från födseln. En berättelse kan återge eller illustrera arketyper som t.ex. den goda moderna, den frispråkiga mamman eller rebellen, som revolterar och gör upp med sitt förflutna. Holt (2003) hävdar att erfarenheter, tankar och attityder kommer till uttryck genom de historier vi bär med oss. Berättelserna utvecklas i form av myter som därigenom stärker vår identitet som exempelvis en bra mamma (ibid.). Genom att odla myten om caféet som en bra plats för barnen med trevligt socialt familjeumgänge kunde Mamma 12 bortse från det faktum att barnen serverades både läsk och sötsaker. Hon kunde också upprätthålla bilden av en ansvars-

tagande mamma som bryr sig om sina barn när hon i själva verket ville koppla av och släppa sitt ansvar. Matminnen hjälper till att skapa arketyperna och den person som man vill bli uppfattad som. Familjerna görs och blir till liksom de roller som dessa inbegriper genom de händelser om mat som lagrats i våra minnen. Berättelserna om maten från barndomen visar på ett ordnat liv där det finns rutiner som håller ihop vardagen med en central modersgestalt som stod för mycket av matlagningen.

Stolthet och tradition

Det finns också en tydlig stolthet hos de mammor som beskriver hur de lagar mat från grunden. De offrar sin tid för att göra riktig mat. De försöker hantera de dagliga utmaningarna genom rutiner och maträtter som de anser uppfylla kriterierna för "riktig hemlagad mat", d.v.s. varm mat lagad från grunden som vi beskrev i kapitel 2 (Jackson et al 2009, Sellerberg 2008, Anving 2008 och Arvidsson et al 2006). Att den hemlagade maten, som kräver tid, kunskap och omsorg, värderas högt, bekräftas av Moiso et al (2004), vars informanter, boende i USA, tydligt kontrasterade de operersonliga färdiglagade rätterna från butiken med hemlagad mat, som skapade positiva associationer till gemenskap i en annan tid och gav kontinuitet bakåt till tidigare generationer. Föräldrarna i Hushåll 3 beskriver hur viktig den hemlagade och varma maten är på följande sätt:

Mamma 3: Varm mat.

Pappa 3: Vi satsar väldigt mycket tid faktiskt. Jag vet inte den är bra eller inte, men vi satsar. Hon lagar väldigt mycket mat. Men, inte alla sån vana... men barnen, mina barn, de vill laga mat och sitta och äta tillsammans, annars de...

Intervjuare: Och de är med när ni lagar mat och så också barnen?

Pappa 3: Ja. De hjälper ibland mamma.

Mamma 3: Ja, en gång han gjorde bara smörgås, de bara, det var konstigt för barnen.

Pappa 3: Ja, en kväll...

Mamma 3: Kvällsmat, mamma vi gillar inte.

Pappa 3: Ja en kväll hade vi, hon var väldigt trött och så, så vi kommit sent. De tog smörgås, men nej, - När kommer maten sa de. Det är vår mat, det är smörgås. - Nej, vi kan inte!

För familjen var den varma maten central och den gick inte att ersätta med smörgås som de menade var typiskt svenskt. Maten från deras hemland, som tillagades under flera timmar från grunden, beskrevs med positiva omdömen. De båda föräldrarnas fortsatta resonemang illustrerar också den starka koppling som myten om den riktiga maten har till barndomens och ungdomens mat. Längre fram i intervjun berättade de nämligen att mat som kunde ses mer som svensk, t.ex. köttbullar och potatis, tillagade de av halvfabrikat i form av pulversås och färdiga köttbullar. De föredrog då

Mamma Scan eller Findus varumärke framför dagligvarukedjornas egna varumärken som Willys. Husmanskosten från hemlandet var således viktig att bekräfta liksom husmorsrollen, medan den nya maten som föräldrarna kommit i kontakt med först i vuxen ålder inte hade samma symboliska betydelse vad gällde lagad mat från grunden. I det fallet kom istället varumärkena att få en ökad symbolisk betydelse i att stärka identifieringen av den svenska maten och dess traditioner.

Fournier (1998) har också kunnat påvisa att människor ser på sin egen roll, handlingar och relationer till varumärken, produkter och mat genom de berättelser som de själva återger. Maten, rätternas uppläggning och sammansättning, möjliggjorde för föräldrarna i vår studie att leva upp till sin arketytiska myt, t.ex. den ordentliga mamman som lagar hederlig husmanskost. Mamma 5, som inledde kapitlet, beskrev stolt hur hon fortsatt att laga samma mat som hon fick under uppväxten och hur hon fört sin mammas och mormors traditioner vidare. Hon berättade även med inlevelse om det matschema som hennes föräldrar fortfarande följde:

Mamma 5: Soppa och typ ugnspannkaka någonting på torsdag och fisk vet jag att de äter varje lördag. Och de äter väl fisk även på tisdagar, så två gånger i veckan vet jag att de äter fisk i alla fall, det kan jag säga. Och äter säkert kanske flera gånger, för de älskar fisk. Och söndag är det väl typ kött, karréer eller skinkstek eller typ såna där grejer.

Flera mammor (t.ex. Mamma 3 och Mamma 6) berättade hur de genom att iaktta sina mammor då de lagade mat lärde sig hur man lagar mat från grunden. Det senare var väldigt viktigt för att kunna leva upp till myten om husmodern som kan mathantverket och medvetet hade låtit sina barn delta i matlagningen. En mamma beskrev hur hon lärde sig att laga mat från sin mamma på följande sätt:

Mamma 11: ... jag har lärt mig av mamma... Ja, jag menar det här med att göra rotmos och fläskben och allt sånt där och isterband, det kommer från mamma, det... i början när jag flyttade hemifrån så ringde jag ju henne ofta. - Mamma hur skulle jag göra här? Och så fick jag göra noteringar i min lilla bok, och så kom jag inte ihåg det till nästa gång i alla fall och så fick jag ringa igen liksom. Så att det, nej, mycket av det här är av henne. Sen alla nya recept och sånt här, då har man testat själv och försökt och... eller gemensamt och så där, men de här basgrejerna så är det ju från henne.

Andra berättade om receptböckerna där deras mammor samlat de gamla familjerecepten. Mamma 9 beskrev sin mammas gamla kokbok med det klassiska receptet på bröduppuding som hon mindes som något otroligt gott. I berättelserna visar det sig hur praktiken ingår i ett kollektiv bestående av flera generationers kunnande, färdigheter och rutiner.

Den ikoniserade maten

Matminnena sträcker sig i vår studie tillbaka till 1950-, 60- och 70-talen, vilket var en omvälvande tidsperiod vad gäller familjeliv och ätande. De stora penseldragen i samhällsutvecklingen syns tydligt i hur vi historiskt har sett på mat, enligt Härdmark (2010). När kvinnorna flyttade ut på arbetsmarknaden var det slut på långkoket och storbaken, menar hon. Tid blev därmed en bristvara och sedan 1960-talet har konsumtionen av rena råvaror som mjöl, potatis och strösocker minskat dramatiskt. I stället har mer färdiglagade rätter, pommes frites och läsk ökat i omfattning vilket står i kontrast till dåtidens husmanskost lagad från grunden med råvaror (ibid.).

När tiden har kommit att bli en bristvara har samtidigt den mat som kännetecknar barndomen där det fanns tid för matlagning fått ett viktigt symbolvärde. Carl Hammarén har en gång gett uttryck för detta i sitt ordspråk där han menade att "Unga människor talar om sina planer och gamla om sina minnen. Medelålders talar mest om hur det är med husmanskost" (Hammarén 2014). Husmanskosten och den hederliga rejäla maten från "förr" (se kapitel 2) blir en viktig del i levandegörandet av det goda familjelivet och blir till en "ikon", en symbol för något centralt och värdefullt i livet. Holt (2003) har visat att det som kan hänföras till människors liv och livsstil, t.ex. mat, kan bli ikoner, vilket betyder att de kan komma att få ett högt symbolvärde kopplat till den samtida konsumtionskulturen. Husmanskosten får en central roll som mytbildare och den idealiseras i berättelserna och minnena från förr om "rätt sorts mat" och klassisk "arbetarmat" för dem som verkligen arbetar. Den vanliga husmanskosten beskrivs bestå av t.ex. stekt fisk, fiskbullar, rotmos, kålpudding och skinkstek. En kvinna beskriver sin barndomsmat på följande sätt:

Mamma 2: ... till vardagen var det... bra mat, det var ju husmanskost. Och det var jätte, alltså mamma lagade jättegoda mat... otroligt varierande mat.

Flera av dem som medverkat i vår studie har betonat vikten av att försöka hålla fast vid äldre traditioner där all mat lagades från grunden. Husmanskosten och allt vad den står för har blivit ett slags kulturellt avbrott som bryter mot det nya och vad det står för (Holt & Cameron, 2010). Berättelserna kan sägas vara ett sätt att hantera vardagen och hälsopusslet, och bidrar med en lugnande kontinuitet i en stressig och föränderlig vardag där ständigt nya överväganden ska göras. Husmanskosten blir en symbol för mat och handlingar som bröt mot de förändringar som kommit att ske. Om man åtminstone lagar traditionell husmanskost kan myten om det goda livet hållas vid liv där mat och livspussel är strukturerat och idealiserat. Idealen om det goda familjelivet och hur verkligheten egentligen ter sig t.ex. som ensamstående mamma kan hanteras genom att leva upp till myten om vad "god mathållning" innebär och symboliserar.

Den ikoniserade mytens baksida

Det moderna familjelivet kom att ta nya former såväl vad gäller en mer liberal syn på kärnfamiljen som tiden för att laga mat. Nya värderingsmönster inom ramen för det "moderna livet" kom att skapa andra förutsättningar för matlagning och det fanns också en baksida av myten om den riktiga maten. Inrutade liv med fasta maträtter och en rigid inställning till nya smaker var något som vissa tog avstånd ifrån, vilket beskrevs av en mamma på följande sätt:

Mamma 2: ... jag tycker inte om att planera maten. Alltså en vecka, vi ska äta måndag till torsdag det här.

Intervjuare: Ja, fasta maträtter tycker inte du är någon höjdare då.

Mamma 2: Nej, det har jag så svårt för, för att kommer måndagen då och vi ska ha kyckling så kan jag bli, uh vad äckligt, jag vill inte ha kyckling, Så där kan jag lite... tyvärr.

Andra nämnde det kravfyllda med uppväxtens matvanor med viss sorts mat på punktliga tider och hur svårt det skulle vara att leva upp till detta idag:

Mamma 1: Jag tror att min pappa trodde att det hade stor betydelse. För att han var så där du vet, skulle ha potatis varje dag och middagen skulle stå på bordet varje dag, mat varje dag. Men tyvärr så... det fungerar inte så i mitt liv. /.../ Det var jättesträngt hemma hos oss. Det var så, med en gång man gick upp, så klär man på sig och så går man ner och sätter sig vid frukostbordet, man måste äta frukost. Och så åt man ju smörgås i skolan, eller jobb eller vad det var och sen kom man hem och då var det middag, då skulle det vara mat. Och sen var det kvällsmat.

Det fanns sällan tid och ork kvar till att laga maten som gjordes i barndomen menade Mamma 1 och även om hon saknade färsk soppa med klimp som hennes mamma brukade göra så trodde hon inte att hon skulle hinna med eller klara av det. Det fanns också exempel på hur tråkigt det kunde vara att som barn inte få prova att äta halvfabrikat eller testa nya rätter:

Mamma 10: Ja herregud, min mamma har ju aldrig någonsin använt halvfabrikat eller något sånt, nu gör hon säkert det men inte när vi var små. Och det kunde jag känna mig väldigt avundsjuk på andra som fick, du vet, färdiga köttbullar och sånt, det existerade aldrig hemma hos mig.

Intervjuare: Så du var avundsjuk på det här att andra hade... och så?

Mamma 10: Mm, och mamma, det där med pizza och sånt som folk fick ibland va, det fick vi aldrig hemma, aldrig.

Några föräldrar lyfte också det faktum att maten i deras barndom var mer enahanda. Utbudet var mindre av såväl färska grönsaker som kryddor, maten var mer smaklös och det saknades spänning och fantasi i matlagningen:

Mamma 9: Vi hade inte särskilt mycket grönsaker heller, hade vi inte. Det var inga spännande grönsaker hemma alltså, det var inte särskilt mycket fantasi. De gillade ju såna här ärtor och morötter och sånt där och det gillade ju inte vi, jag då.

Intervjuare: Ja kokta, så?

Mamma 9: Ja. Det är väl vad jag kommer ihåg. Sen åt vi mycket smörgås, vi hade ofta smörgåsluncher kommer jag ihåg.

Pappa 11 beskrev bristen på spännande kryddor med att "kryddhyllan var betydligt kortare på den tiden". Salt och vitpeppar utgjorde basen i kryddningen och dagens mångfald av kryddor saknades helt. Informanter kunde också konstatera att barnomens måltidsmönster speglade en helt annan livssituation än den som de numera levde i. En mamma beskrev t.ex. att det var ett ständigt ätande i hennes barndom:

Mamma 6: Man åt jämt, tyckte jag. Och liksom framförallt på landet då när man ska ut och mjölka djuren och alltihopa det här, så var det ju liksom upp en viss tid på morgonen och då var det lite kaffe och lite macka eller någonting. Och sen när det var gjort, när de hade varit ute och mjölkat och sen, så kommer den stora frukosten med allting fram då. Och sen så var det vid tolv, ett där så var det middagen, då var det den stora middagen. Och sen var det sova på eftermiddagen... och sen var det ju tre kaffe och sen var det, tre kaffe ja och sen vid sju, åtta där så var det kvällsmat och det kunde ju vara en stor varm mat också.

Nya händelser och utmaningar för att få ihop livspusslet i vardagen ställdes i relation till föräldrarnas matminnen och synen på dem själva som ansvariga för maten samt måltidens tillblivelse. Även om rutinerna från barndomen utgjorde ideal kunde de inte tillämpas rakt av. Att laga och äta mat under stora delar av dagen var t.ex. inte möjligt. Det gällde att hitta nya former för matlagning och ätande som fungerade när man förvärvsarbetade.

När livet förändras ändras livet med maten

Större förändringar i livet speglas också i matpraktikerna. Några informanter berättade om att de hade fått ta ett större ansvar för att laga mat då de blivit ensamma med sina föräldrar i barndomen, t.ex. vid skilsmässor:

Intervjuare 1: ... Var det din mamma eller pappa som lagade maten hemma i din familj?

Mamma 1: Det var min mamma helt tills de skildes när jag var elva år och då fortsatte pappa, för då bodde jag kvar med min pappa. Och då fortsatte han och laga, nej då lagade faktiskt jag (skratt).

Intervjuare 2: Se där ja.

Intervjuare 1: Du lagade maten, okej ja.

Mamma 1: Med min syster, så då fick vi lära oss att laga mat. Du vet det var sån här vanlig husmanskost. Man kokade potatis, potatis skulle det alltid vara. Och så stekte man någonting eller kokade någonting och så lagade man någon sås och så kokade man några grönsaker.

Pappa 11 beskrev hur de fyra syskonen hjälpt sin mamma då hon blivit änka med matlagningen, men att hans mamma med tiden hade tröttnat och börjat köpa mer halvfabrikat som kommit att bli det moderna livets lite snabbare måltidslösningar.

De genomgående livsförändringar som återfinns i materialet och som återspeglas i måltidspraktikerna är när informanterna flyttade hemifrån och där de fick barn. Föräldrarna berättade om sina olika förhållningssätt till mat och måltider när de flyttade hemifrån. Mamma 1 beskrev hur hon levde på makaroner då hon flyttade hemifrån för att använda sina pengar på kläder och fester. Att matvanorna ändras hos den unge som flyttar hemifrån kan vara ett uttryck för att denne prioriterar annat än mat och ätande, men det kan också vara en del av ett rebelliskt uttryck, där den unge tar avstånd från hemmets måltidsideal som ett sätt att frigöra sig från sin barn-dom och bli vuxen. De nya matvanorna blir då ett uttryck för friheten att rå sig själv:

Mamma 12: ... när vi precis hade flyttat hemifrån då lagade vi inte mycket mat. Skalade inte potatis, gjorde ingenting sådär, utan då åt vi det som fanns... Och då var det så att jag drack alltid Coca-Cola till frukosten, det gör jag inte längre. Och det har jag aldrig druckit i hela mitt liv hemma hos min mamma för jag har aldrig, vi har aldrig, aldrig fanns det Coca-Cola hemma när jag var liten så jag tror att det var nog någon sån där reaktion när man flyttar hemifrån...

Intervjuare: Frigörelse?

Mamma 12: Ja lite så... Ja, ungefär så, när man kunde bestämma själv. Men det... alltså hur det var hemma, vi fick ingenting, inga söta drickor, chips fick vi en gång om året. När det var melodifestival fick vi dela en påse också jag och min brorsa och liksom, så att, alltså den här medvetenheten med maten har alltid funnits och det finns här också... jag orkar nog inte vara riktigt lika principfast som min morsa var.

Ett sätt för informanterna att ta avstånd från rutinerna från sin uppväxt var helt enkelt att äta vad man ville när man ville. I en studie bland danska och brittiska ungdomar som nyligen flyttat hemifrån för att studera (Gram et al 2014), såg forskarna att det grovt sett fanns fyra olika förhållningssätt för de unga och deras föräldrar (mödrar) att hantera den nya situationen: 1) Mödrarna tog en aktiv del i att

hjälpa sitt barn att laga mat, t.ex. genom att instruera via Skype. 2) Studenterna lagade mat och komponerade måltiden på liknande sätt som de gjort i hemmet, men på eget initiativ. 3) Studenten skaffar sig andra matvanor och rutiner och utmanar barndomens matkultur. 4) Föräldrarna driver på en förändring, genom att överlämna åt barnen att ta hand om sig själva och avstå från att ge råd (ibid.). I detta stadium i livet handlar det om att utforma måltidsrutiner för sig själv och en eventuell partner.

Nästa stora förändring för föräldrarna var när barnen kom. Flera informanter beskrev hur föräldraskapet innebar en återgång till fasta matvanor och mat lagad från grunden. Vikten av att servera sina barn lagad mat tas upp av flera föräldrar liksom hur de kommit att förändras då de blivit föräldrar. Det som händer är att de då till viss del återskapar den uppväxt som de själva hade vad gäller mat och ätande, medan ungdomens ansvarslösa ätande blir en parentes. Som föräldrar ställer de krav på sig själva att skapa en större grad av regelbundenhet som består av mer "riktig mat". Smörgåsmat och uteätande ersätts av hemlagad mat i olika former. En del av barndomens rutiner kring maten återskapades genom att föräldern tillagade åtminstone någon varm mat varje dag. På det sättet kunde den gamla myten kring matbordet hållas vid liv liksom det goda föräldraskapet. Men det kunde också vara svårt att hålla fast vid idealen, vilka man inte kunde uppnå p.g.a. tids- och resursbrist. Mamma 1 betonade att de "alltid har mat" sedan de fick barn, men att de däremot inte kunde leva upp till idealet om hemlagad mat från grunden.

Mamma 1: ... min dröm är ju att man skulle haft middag varje dag. Men det blir inte så.

Det är också en resursfråga då det som får kosta är maten som äts i hemmet. En pappa och mamma uttryckte detta på följande sätt i vår studie:

Intervjuare: ... frågade just om era matvanor förändrades sen ni fick barn?

Mamma 4: Åt vi annan mat innan vi...

Pappa 4: Lite mera ute kanske, men inte sämre mat för det. Det var nästan bättre mat om man åt ute. Nu är det ju snabbmat ute man köper, pizza, hamburgare, i och för sig är inte hamburgare så jävla dåligt, men förr bara då kunde man ju gå och ta dagens lunch på restaurang, men det gör man ju knappast inte med en hel familj. Nej, men vi äter nog samma, ja, jag gör det i alla fall. Det var nog sämre hushållsvanor när man inte hade barn.

Mamma 4: Ja, då åt man väl kanske mer smörgås, gjorde jag i alla fall. Och kanske bara stekte ett ägg eller...

Pappa 4: Ja, men man var ute mer allmänt, mer ute på krog och restaurang...

Mamma 4: Jo, jo, så men, alltså egentligen äter man nog mer lagad mat nu, för det gjorde jag nog inte innan, kanske man bara tog yoghurt eller smörgås eller någonting när man kom hem.

Myter om vad som kan anses vara nyttig och bra mat hjälper således människor att skapa ideal för sina liv och lösa livspusslet och hjälper på det sättet till att skapa mening (Holt 2003). Den ikoniserade matens roll blir kraftfull eftersom den möjliggör myterna i en konkret form. Det som ikoniserats levandegör inte bara myten utan hjälper även föräldrarna att leva upp till både sina egna och i samhället förhärskande ideal om mat, ätande, hälsa, familjeliv och föräldraskap. Ikonerna är inte bara maten i sig eller hur måltiderna tar sig i uttryck utan även de människor som kan symbolisera myterna om den hälsosamma maten. Mödrar, fäder, mor- och farföräldrar kan alla utgöra exempel på ikoner, vilka genom sina handlingar och berättelser förstärker innebörden av vad som är bra och hälsosam mat. Genom att fortsätta köpa och tillaga en viss sorts mat kan myten om den hälsosamma och bra maten levandegöras och vidmakthållas. Mat och måltider kommer på det här sättet att följa speciella rituella mönster.

Maten som en partner i livet

Maten följer oss genom livet och därmed också de unika händelser, enskilda situationer eller människor, produkter och varumärken som vi förknippar med den (Fournier, 1998). Dessa händelser och möten med maten skapar en medvetenhet hos individen om sig själv och sina upplevelser. Maten blir ett slags "partner" som följer oss genom livet och ger individen olika slags upplevelser. Maten blir enligt Fournier (ibid) förmänskligad och i vissa fall även personlig. Maten är som en relation som vi kan ha en såväl konfliktfylld som kärleksfull relation till. För att vi ska kunna ha en kärleksfull relation till maten krävs det att den kan bidra med positiva associationer. Vi har i vår studie haft familjer som beskrivit maten med både kärlek och med avsky. Majoriteten av matminnen har varit positiva, men det finns även berättelser om klimpiga pannkakor med fläsk, bruna bönor och lever. De negativa upplevelserna förknippas i regel med tillfällen där de varit tvungna att äta mat de inte gillar:

Mamma 9: Kåldomar var min haträtt. Tyvärr älskade mina föräldrar kåldolmar, det var inte roligt de gångerna. De ville ju att man skulle äta. Nej, så det var ju, det var inte roligt.

Intervjuare: Var du tvungen, du var tvungen att äta det fast du inte ville?

Mamma 9: Ja, jag var tvungen att äta. Ja till slut, jag behövde ju inte äta upp allt, men jag var ju tvungen att äta lite granna och jag tyckte det var så hemskt, det kväljde i munnen så, det kommer jag ihåg.

Pappa 9: Det enda jag har som... det var egentligen hos farmor, men då var jag ju ganska gammal. Men, det var ju en chock att få, gristunga tror jag det var, (skratt) det kom faktiskt, det gick inte att äta.

Att ta tillvara på alla sorters mat som man gjorde förr, vilket innebar att man även åt mer inälvsmat som lever och njure, beskrevs av flera i termer av jobbiga matminnen:

Mamma 11: Jag har försökt steka lever själv, det har jag aldrig gjort här nere, för jag gjorde det på studenthemmet en gång och det blev lite för slafsigt, sen har jag inte kunnat göra det själv. Och njure har jag aldrig ens liksom, jag har aldrig ätit det efter det och aldrig försökt eller inte... det är bara, nej. Och jag kommer inte ens ihåg, jag vet bara att det gick inte. Den lång, den här bruna klumpen... Jag måste ju ha fått det i munnen, vad som hände sen vet jag inte. Jag har liksom inget...

Relationen till maten adderar mening i människors liv har vi kunnat se i vår studie. Enligt Fournier (1998) är det främst tre källor, d.v.s. psykiska, socio-kulturella och relationer, som skapar mening och förklarar hur konsumenter och då främst kvinnor och mödrar relaterar till varumärken och mat. Relationen kan alltså både ses påverka och påverkas av kontexten, t.ex. familjeförhållanden och livssituationen som relationen till mat hör ihop med. Det som hänt historiskt i relation till maten blir centralt för självuppfattningen liksom hur maten påverkar viktiga händelser och upplevelser i livet över tid, t.ex. då man flyttar ihop med någon, bildar familj, blir ensamstående eller genomlider olika former av livskriser. I de måltidspraktiker som föräldrarna beskriver kopplas vanor och ideal från barndomen till meningar som ingår i de nutida praktikerna.

Relationen till mat - ett komplext fenomen

I vår studie har vi sett att i matsammanhang kommer människors relation till mat att påverkas av den åldersgrupp de tillhör, vilken fas i livet de befinner sig i (t.ex. småbarnsåren), moders/fadersrollen, ensamstående eller större familj och socialt umgänge liksom deras kulturella ursprung. Vi har haft föräldrar som fått barn i olika skeden i livet, blivit ensamstående eller kommit till ett nytt hemland. I Hushåll 2 berättade mamman att hon flyttade hemifrån redan vid 18 års ålder, vilket påverkade hennes dåvarande fokus på maten. Hennes egenupplevda idylliska barndomsmåltider med vällagad och välsmakande husmanskost som åts tillsammans runt köksbordet kom istället att ersättas av ett liv i kaos och utan riktig struktur kring maten. Hennes ideal fanns dock kvar och hon eftersträvande i mesta möjliga mån att skapa lugn och harmoni kring maten och att laga mat i större utsträckning från grunden. Under den tid som vår undersökning pågick kunde vi följa hur hon steg för steg arbetade med att förverkliga sin ideala måltidspraktik.

Maten och vad den står för och hur maten hanteras blir ett sätt att upprätthålla målen i livet och lösa problem. Relationen mellan föräldrar och barn i vardagen kan därigenom få en tydlighet i mening och innehåll och hur den ska hanteras. Relationer till varandra och maten inom en familj i nutid och historiskt är ett komplext fenomen. Genom att "äta rätt" enligt den gamla normen från uppväxten skapas en säkerhet, men också en form av image av vad familjen och i regel ofta modern står för. Vissa sorters mat och måltidens beskaffenhet kan bidra med emotionella värden, t.ex. en passion för hemlandet eller en kärlek till sin mors eller fars matlagning. På det här sättet kunde t.ex. Mamma 5 upprätthålla den traditionella husmorsrollen trots att hon

var ensamstående och uppnå en stolthet, glädje och tillfredsställelse i livet. Det ritualiserade beteendet med fasta mattider och husmanskost skapade en stabilitet och stärkte hennes identitet som ansvarstagande mamma. Hon trodde på tradition och det gamla sättet att laga mat på där husmanskosten stod för något äkta. I Hushåll 12 fanns inte ett lika starkt behov av att upprätthålla en traditionell husmorsroll med husmanskost och fasta måltider. I detta hushåll var familjen styrd av tids- och resurskrävande aktiviteter och livet med maten och minnena av maten kommer inte till uttryck på samma sätt. Här handlade livet mer om flexibilitet, kreativa och snabba lösningar än om ikonisering och mytbildning kring maten från förr.

Oavsett hur livet formade sig när informanterna själva bildade familj fanns barndomens mat och måltider med som en fond mot vilken de utformade måltidspraktiker, utövade färdigheter och förhandlade mening. Kontinuitet som ett mål för föräldrarna handlar om att bygga vidare på det positiva de minns från deras egen barndom. I familjebildandet möter de en annan person med sina erfarenheter, och dessutom inverkar ett flertal materiella och diskursiva omständigheter på praktiken. De barn som föds i familjen utvecklar sina unika preferenser, familjen möter ett utbud av olika varor, kostråd, dieter och information och ur detta formas såväl kunskaper som värderingar. Trots alla dessa omständigheter visar det sig alltså att idealet om den ”riktiga maten”, som föräldrarna i många fall (men inte alla) bär med sig från barndomen är betydelsefull i familjens måltidspraktiker (som ouppnåeligt ideal eller som konkretiserat utförande). Det skulle kunna förklaras av att ”riktig mat /matlagning /måltid” är stabila ikoner som kan förflyttas genom både tid och rum och bli kraftfulla element i nutida familjers mathållning.

6. Att få ihop hälsopusslet

De barn och föräldrar vi har träffat i vår studie har gett oss en bred och innehållsrik bild av svenska barnfamiljers måltidspraktiker idag. Vi har valt att beskriva det som ett pussel, bestående av bitar som ofta är svåra att passa ihop, ett pussel som hela tiden läggs på nytt i de praktiker där ”måltid”, ”familj” och ”hälsa” görs. I detta pågående görande involveras människor, platser och ting; här mobiliseras kunskaper och färdigheter och här aktiveras känslor, motiv, värden och normer. Familjers matvardag är i hög grad byggd på vanor och rutiner. Varje familj har ett grundmönster för måltidernas tidpunkter och innehåll och för de regler som omger måltider och ätande. Men det finns också en nödvändig flexibilitet för att svara upp mot t.ex. krockar med andra aktiviteter och familjemedlemmars önskemål och dagsform. Det finns också tillfällen då de vardagliga rutinerna blir föremål för reflektion, exempelvis när några yttre omständigheter förändras eller, som var fallet här, när de ombeds att berätta om sin matpraktik för forskare. Sådana reflektioner kunde leda både till ifrågasättande av rutinerna och till en sammanhållen presentation av den egna familjens sätt att leva. Vi såg också att det sker pågående förändringar av måltidspraktikerna i samband med förskjutningar och skiften i materiella omständigheter eller genom att familjemedlemmar tillägnar sig nya kunskaper och färdigheter och inspireras av nya intryck. Föräldrarna tog med sig erfarenheter från sin barndom när de själva bildade familj och dessa erfarenheter kunde utgöra såväl inspiration som avskräckande exempel i görandet av familjemåltiderna.

Projektet IDEFICS, som alla familjer deltog i, syftade till att förbättra barns hälsa genom att främja goda kost- och motionsvanor. Hälsodiskursen var hela tiden närvarande när vi talade med föräldrarna; de uttryckte på olika sätt att de var medvetna om vad som utgör ett hälsosamt kosthåll och berättade om sin strävan att uppnå det. Även när vi inte ställde frågor om hälsa kom hälsoaspekterna upp, förmodligen därför att hälsa är så nära förknippat med mat – och inte minst barn och mat – att det är mer eller mindre omöjligt att undvika. Men med barnen var det annorlunda. Vid några tillfällen frågade vi om de ansåg att olika livsmedel är nyttiga eller onyttiga, och detta svarade de på, men förutom när vi direkt ställde hälsorelaterade frågor associerade barn sällan till hälsa i våra samtal. När de började prata om annat än det vi frågade om handlade det istället om kompisar, ägodelar eller aktiviteter som de tyckte om att göra. Kunskaper om vad som är hälsosamt och ohälsosamt fanns hos både barn och vuxna, men det tycktes vara mer av en moralisk fråga för föräldrarna och kanske snarare en faktafråga för barnen. Måltidspraktikerna är alltså i mycket högre utsträckning normativt laddade för föräldrarna än för barnen, vilket naturligtvis hänger samman med att föräldrar har ansvar för barns fostran och utveckling, att det är de som ska se till att barnen får tillräckligt med näring, och att de själva ska agera ansvarsfulla föräldrar. Det ger i sin tur ett större utrymme för barnen att agera utifrån olika motiv, att stödja föräldrarnas hälsosträvan eller att prioritera andra värden. Vår studie visade emellertid också att hälsa går att definiera betydligt bredare än som en fråga om att ge kroppen rätt näring. Emotionella och sociala aspekter

visade sig vara minst lika betydelsefulla för välmåendet och för i vilken utsträckning föräldrar och barn upplevde en tillfredsställelse i sin matvardag. Veckans rytm med distinkta helg- respektive vardagspraktiker visade sig vara ett sätt för familjerna att balansera de olika hälsoaspekterna mot varandra. Vardagspraktiken kom i regel att präglas av återhållsamhet och ansvarstagande medan helgpraktiken istället kom att symbolisera vällust och njutning. Båda praktikerna stod för något positivt dvs. att må bra både i kropp och själ.

Mål i vardagen

Som vi beskrev i kapitel 1 framträdde, i familjernas berättelser, fem mål som de strävade efter att uppnå i sin matvardag: gemenskap, hushållning, hälsa, kontinuitet och helhetstänkande. I vår studie har det visat sig att varje mål är förknippat med vissa värden.

Gemenskap	Hushållning	Hälsa	Kontinuitet	Helhetstänkande
jämlikhet omsorg välbefinnande	sparsamhet rationalitet konsument- kunskap	allsidig kost ”riktig mat”	kunskap tradition	balans livsglädje

Jämlikhet, omsorg och välbefinnande var de värden som hörde samman med målet *gemenskap*. Även om det var föräldrarna som hade sista ordet när det gällde vad som skulle serveras fanns en vilja hos dem att alla skulle komma till tals och att allas önskemål och behov skulle tas hänsyn till. Även om kvinnan tog det mesta ansvaret för organisering och genomförande av måltider och vardagsliv fanns en strävan efter att båda makarna och i viss mån barnen skulle vara delaktiga. Den goda gemensamma måltiden präglades, i familjernas tal om den, som ett tillfälle att umgås som familj och att ha det mysigt och trivsamt tillsammans. Flera mammor pratade om hur de gjorde det mysigt med t.ex. levande ljus och vacker dukning, även till vardags. Flera barn berättade om trivsamma måltider tillsammans med familjen. Målet *hushållning* var centralt, inte minst för de familjer som hade knappt ekonomiskt utrymme. De värden som hör samman med detta mål är sparsamhet, rationalitet och konsumentkunskap. Föräldrarna berättade om olika sätt att spara såväl pengar som tid. För att spara pengar kunde de t.ex. göra storköp, hålla koll på rabatter och förmånliga erbjudanden och köpa mat som de visste skulle ätas upp. Tidsbesparande åtgärder var att de skrev veckomenyer och inköpslistor, handlade vid tillfällen när det fanns en lucka i schemat eller följde en viss rutt i butiken. *Hälsa* kan ses som ett övergripande mål som innefattar även de andra, men här har vi urskilt det som ett mål för det kroppsliga välbefinnandet och uppbyggandet av kroppen. Alla föräldrar var måna om att barnen skulle få en allsidig kost, ofta betecknad som ”riktig mat”, dvs. mat lagad från grun-

den och komponerad utifrån att tillhandahålla alla näringsämnen. Barnen var mycket medvetna om vad som var nyttigt för dem och att de förväntades äta det som serverades. Flera barn bidrog också aktivt till att utöka sin matrepertoar. *Kontinuitet* var ett mål som byggde på kunskap och tradition, att ta tillvara det som föräldrarna upplevt som bra i sin egen uppväxt. Det hörde på så vis nära samman med ”riktig mat”, eftersom det var vad många menade sig ha fått som barn. Kunskapsöverföringen från föräldrarna var inte något som bara skett i det förflutna; flera mammor berättade att de fortfarande inspirerades och uppmuntrades av sina föräldrar i sin strävan att föra vidare vad de upplevde som goda mattraditioner. Samtidigt fanns en medvetenhet om att omständigheterna i deras nuvarande familjeliv gjorde att det inte gick att återskapa samma matrutiner som i barndomen, ett faktum som kunde beklagas, uppskattas eller bara konstateras.

När vi betraktar de mål som familjerna framhöll ser vi att motsättningar kan uppstå mellan olika värden. Välbehållandet i att äta mat de tycker om kan komma i konflikt med kravet på allsidig kost och viljan att bevara traditionella maträtter; hushållning med tid kan komma i konflikt med hushållning med pengar. Tradition kan komma i konflikt med nya rön om hälsosam kost och med välbehållande i form av smak för nya maträtter. Men framför allt är tabellen en sammanfattning av de värden som framstod som viktigast och som familjerna på olika sätt strävade efter att förena.

Materialitet, kompetens och mening är de tre element som Shove, Pantzar och Watson (2012) menar är nödvändiga för att en praktik ska komma till stånd. De värden som vi har funnit i familjernas matpraktiker kan hänföras till elementen kompetens och mening, och i rapporten har vi försökt visa hur dessa värden är ouppslösligt förenade med materialitet i form av ting, platser och kroppar. Intagandet av ”riktig mat”, exempelvis, är en praktik som kan bli verklighet när det finns ”praktikbärare” (Reckwitz 2002:250) som har kunskap om vad sådan mat består av och färdigheter – ofta förvärvade genom tradition – av hur riktig mat och en riktig måltid skapas. Vidare behövs de rätta råvarorna och tillagningsmöjligheterna, och inte minst kräver denna specifika praktik en plats samt utövare i form av personer som både äter maten med god aptit och införlivar dess värden i sina egna medvetanden. Praktiken ”rationella matinköp”, för att ta ett andra exempel, kan förverkligas genom praktikbärare som har kunskaper om marknaden och färdigheter i hushållning, men även kännedom om matens hälsokvaliteter och om de olika familjemedlemmarnas behov och önskemål. Praktiken behöver också butiker samt varor av olika slag som går att jämföra avseende såväl pris och kvalitet som smak, hållbarhet och andra faktorer.

Det hälsosamma livet i sin helhet

Avslutningsvis ska vi så framhålla något mer om det femte värdet, *helhetstänkande*, vilket är nära förknippat med värdet hälsa i vid mening. Att delta i IDEFICS handlade för föräldrarna dels om att få veta sitt barns aktuella hälsotillstånd, dels om att få

inspiration och konkreta tips för vardagen. De såg sig själva som kapabla och hade egna erfarenhetsbaserade åsikter om hur det hälsosamma livet ska levas. För föräldrarna var problemet därför inte att de upplevde att de saknade information. Den problematik de diskuterade handlade mer om att åstadkomma det hälsosamma livet i praktiken och här såg de resurser och hinder på personlig och familjenivå såväl som på samhällslevelig nivå. Hur än livssituationen och de samhällsleveliga förutsättningarna ser ut, så utgör de utgångspunkten för hur vardagen ska hanteras och det är i den dagliga måltidspraktiken som familj och hälsa ska göras och allas önskemål och värderingar ska samsas. Det finns ett flertal hinder för att förverkliga den ur alla aspekter goda måltiden, den som är hälsosam, som alla tycker om och som stärker och bekräftar familjegemenskapen. Det kan handla om att barnen inte vill äta det som serveras, att tiden inte räcker till, att orken och lusten saknas, att det är svårt att samla familjen på en gemensam tid, att det är ont om pengar etc. Det fanns också ett flertal lösningar på problemet: skriva inköpslistor, skapa struktur runt måltiden, servera ”säkra” maträtter, använda recept från tv-program eller direktreklam som inspiration eller göra barnen delaktiga på olika sätt. Flera mammor berättade att de prioriterade bort egna önskemål, t.ex. vila eller tid för träning, för att hinna med.

För att få synpunkter på de faktorer som låg utanför familjernas kontroll ställde vi också frågor om vad som kan göras från samhällets och kommersiella aktörers sida för att främja goda mat- och motionsvanor för barn. På den samhällsleveliga nivån anknöt vissa föräldrar till den tidspressade situationen och föreslog att det skulle vara möjligt för föräldrar att gå ner i arbetstid med bibehållen lön. Andra föreslog att hälsosamma livsmedel skulle vara billigare och att det skulle finnas en extra skatt på t.ex. godis och läsk för att konsumtionen skulle styras åt rätt håll. På kommunal nivå uppskattade ett flertal föräldrar och barn det faktum att de bodde nära naturen och att det fanns möjlighet för säker lek i bostadsområdena. Flera av dem sa också att det fanns gott om utomhusaktiviteter och idrotter att ägna sig åt i området.

När det gällde skolan hade både föräldrar och barn förslag på vad som kunde förbättras. Förslag som kom upp var att engagera eleverna i skolmåltiderna, att inte snåla på skolmaten utan se till att barnen erbjuds god och vällagad mat samt att anställa utbildade kockar. Ytterligare förslag handlade om att använda samlingarna i skolan och förskolan till att prata om goda matvanor och att införa skolämnet Mat och hälsa. Flera föräldrar var också kritiska till att tid för idrott minskat i skolorna och att det inte fanns tillräckligt med material på skolgårdarna för aktiv lek. Som nämnts, berättade en förälder om de ”gående skolbussar” som införts i hennes sons skola och som hon tyckte var ett bra initiativ. Idrottsföreningarnas roll togs också upp. Några föräldrar tyckte att dessa skulle få mer ekonomiskt stöd, och andra tyckte att föreningarna skulle arbeta mer utåtriktat och t.ex. samarbeta med skolorna för att uppmuntra fler barn att börja med idrottsaktiviteter. Gällande den kommersiella arenan var föräldrar kritiska till att godis och ”gigantiska taco-ställ” är placerat nära kassorna. Begränsningar av reklam för snabbmat, mindre bullar och muffins på caféer, smakprov på frukt samt recept på nyttiga måltider var förslag till förbättrande åtgärder som föräldrar nämnde.

En annan fråga vi ställde till både föräldrar och barn löd: ”Hur ska livet vara för att man ska må så bra som möjligt?” Svaren utmynnade i beskrivningar av det goda livet där maten är en del av många andra. Föräldrarna talade om att jobba mindre, stressa mindre, ha mer pengar, umgås mer, äta gott och hälsosamt, prioritera klokt, vårda relationerna och vara nöjd med det man har.

Mamma 10: Ja, lite kortare arbetsdagar kanske. Ja så man får lite mer tid tillsammans.

Pappa 3: Mindre stress och mer umgås och äta gott (skratt), kan man säga. /.../ Och tänker inte vad ska hända om tio år. Man vet aldrig vad händer om en minut, det finns ingen chans. Och njuta av livet som är nu.

Mamma 8: Man ska ha mindre arbetstid...

Pappa 8: Tjäna mycket pengar.

Mamma 8: Ja, tjäna mycket pengar.

Pappa 8: Harmoniskt ska man ha det, trygg tillvaro.

För barnen var frågans generella karaktär i svåraste laget, men de svar vi fick visade att barnen framför allt associerade välmående till att ha roligt och vara glad:

Flicka 8b: Det är kul att leka. Det är kul ... att hjälpa mamma och hjälpa några. Och... jag tycker nästan allting är kul.

Pojke 10: När jag har följt med mamma ut och gått, då känner jag mig glad och pigg och fräsch.

Flicka 11: Jag mår bra när jag är glad.

Ur föräldrarnas och barnens svar utkristalliseras en tillvaro i balans och harmoni, något som flera föräldrar också uttryckligen formulerade:

Mamma 6: Lika delar av allting. En del jobb, en del vila, en del mat, en del aktivitet.

Mamma 9: En balans skulle jag säga. /.../ Både i tillvaron med både jobb och fritid och mat och stillasittande och rörlighet och så där.

Många sade sig också i stort sett ha det bra och trivas med sina liv.

Svenska barnfamiljers berättelser om mat och hälsa är innehålls- och variationsrika och de praktiker som framträder i berättelserna visar komplexiteten i nutida familjers matvardag. Att nå den eftersträvade permanenta balansen är knappast möjligt, men vår studie visar att både barn och föräldrar oförtrutet, och många gånger framgångsrikt, arbetar med att få ihop bitarna i familjernas hälsopussel.

Litteratur

- Ahrens, Wolfgang 2012. Identification and prevention of Dietary and lifestyle induced health Effects In *Children and InfantS, Publishable final activity report*. Tillgänglig på http://idefics.eu/Idefics/UserFiles/File/Final_Publishable_Activity_Report_v1.0.pdf
- Anving, Terese & Sellerberg, Ann-Mari 2010. Family meals and parents' challenges. *Food, Culture & Society* 13(2): 201-214.
- Anving, Terese 2008. "Man måste ligga steget före": Måltidsarbetets planering och organisering i barnfamiljen. Department of Sociology, Lunds university. Research Report in Sociology 2008:2.
- Anving, Terese 2012. Måltidens paradoxer: Om klass och kön i vardagens familjepraktiker. Lunds universitet.
- Arnold, Mark J., & Kristy E. Reynolds 2003. Hedonic Shopping Motivations. *Journal of Retailing*, 79 (1): 77-95.
- Arvidsson, Emma, Skogh, Niklas och Wedel, Emma 2006. *Middagens roll i vardagen – en studie av barnfamiljers konsumtionspraktiker*. Magisteruppsats i Företagsekonomi/Marknadsföring, Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Aylott, Russell & Vincent-Wayne Mitchell 1998. An Exploratory Study of Grocery Shopping Stressors. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 26 (9): 362-373.
- Bava, Christina M., Sara R. Jæger & Julie Park 2008. Constraints upon food provisioning practices in 'busy' women's lives: Trade-offs which demand convenience. *Appetite* 50 (2-3): 486-498.
- Berg, Christina & Magnusson, Maria (red.) 2012. *Forskning för en friskare generation: Levnadsförhållanden, vanor och hälsosam vikt*. Göteborg: Västra Götalandsregionen & Göteborgs universitet. Internetpublikation: <http://hdl.handle.net/2077/30602>
- Berg, Christina, Olafsdottir, Steingerdur och Prell, Hillevi 2012. Tv:n har i alla fall blivit tunnare. Berg, Christina & Magnusson, Maria (red.). *Forskning för en friskare generation: Levnadsförhållanden, vanor och hälsosam vikt*. Göteborg: Västra Götalandsregionen & Göteborgs universitet. Internetpublikation: <http://hdl.handle.net/2077/30602>
- Bjerke, Håvard 2011. Children as 'differently equal' responsible beings: Norwegian children's views of responsibility. *Childhood* 18(1): 67-80.
- Blake, Christine E., Carol M. Devine, Elaine Wethington, Margaret Jastran, Tracy J. Farrell, Carole A. Bisogni. 2009. Employed parents' satisfaction with food-choice coping strategies. Influence on gender and structure. *Appetite* 52 (3): 711-719.
- Brembeck, Helene 2007. *Home to McDonald's*. Stockholm: Carlssons.
- Brembeck, Helene 2012. Cozy Friday. An analysis of family togetherness and ritual overconsumption. Barbara Czarniawska & Orvar Löfgren (eds). *The Management of Overflow in Affluent Societies*. New York: Routledge.
- Bugge, Annechen Bahr & Almås, Reidar 2006. Domestic dinner: Representations and practices of a proper meal among young suburban mothers. *Journal of Consumer Culture* 6 (2): 203-228.
- Charles, Nickie & Kerr, Marion 1988. *Women, food and families*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Cook, Daniel Thomas 2009. Semantic provisioning of children's food: Commerce, care and maternal practice. *Childhood* 16 (3): 317-334.

- Coveney, John 2006. *Food, morals and meaning: The pleasure and anxiety of eating*. London & New York: Routledge.
- Curtis, Penny, James, Allison & Ellis, Katie 2010. Children's snacking, children's food: food moralities and family life. *Children's Geographies*, 8 (3): 291-302
- DeVault, Marjorie L 1991. *Feeding the Family: The social organization of caring as gendered work*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Devine, Carol M., Margaret Jastran, Jennifer Jabs, Elaine Wethington, Tracy J. Farell, Carole A. Bisogni 2006. 'A lot of sacrifices:' Work-family spillover and the food choice coping strategies of low-wage employed parents. *Social Science & Medicine* 63 (10): 2591-2603.
- Dolphijn, Rick 2004. *Foodscape: Towards a Deleuzian ethics of consumption*. Delft: Eburon.
- Dugdill, Lindsey, Crone, Diane & Murphy, Rebecca (eds) 2009. *Physical activity and health promotion: evidence-based approaches to practice*. Chichester, UK: Blackwell.
- Eurobarometer. 2006. *Eurobarometer Health and Food Study 2006*.
http://ec.europa.eu/health/ph_publication/eb_food_en.pdf. accessed March 10, 2009.
- Foucault, Michel 2003. Governmentality. Paul Rabinow & Nicolas Rose (eds). *The essential Foucault: Selections from the essential works of Foucault 1954-1984*. New York: The New Press.
- Fournier, Susan 1998. Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research, *Journal of Consumer Research*, 24(March): 343-373
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups.
- Gillis, John R 1997. *A world of their own making. Myth, ritual, and the quest for family values*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Gram, Malene, Hogg, Margaret, Stilling Blichfeldt, Bodil & MacLaran, Pauline 2014. Intergenerational relationships and food consumption: The stories of young adults leaving home. Conference paper. *Child and Teen Consumption, Being, Becoming and Belonging*. University of Edinburgh, Business School, 9-11 April 2014.
- Green, Trish, Jenny Owen, Penny Curtis, Graham Smith, Paul Ward, Pamela Fisher 2009. Making healthy families? In Peter Jackson (ed.) *Changing families, changing food*. New York: Palgrave Macmillan.
- Guttman, Naomi 2012. Trial by pancake: Confessions in child-feeding. *Food and foodways*. 20 (2): 93-101.
- Hammarén, Carl 2014. (http://citataboken.se/citat_av_Carl_Hammarén_sida_4, hämtad 140507).
- Hirschman, Elizabeth C., and Morris B. Holbrook.1982. Hedonic consumption: Emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46 (3): 92-101.
- Hjort, Torbjörn 2004. Nödvändighetens pris: Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer. Lund dissertations in social work 20.
- Holm, Lotte 2001. Family meals. Unni Kjærnes (ed.) *Eating patterns: A day in the lives of Nordic people*. Nation Institute for Consumer Research, Norway.
- Holm, Ulla 1993. *Modrande och praxis: En feministfilosofisk undersökning*. Göteborg: Daidalos.
- Holt, Douglas B. 2003. How Brands Become Icons. *Harvard Business Review*, 3: 43-49
- Holt, Douglas B. & Cameron, Douglas 2010. *Cultural Strategy - Using Innovative Ideologies to Build Breakthrough Brands*. Oxford University Press, Oxford

- Härdmark, Emma 2010. En aptitlig historia, *Fokus*, april 1, nr 13 (se <http://www.fokus.se/2010/04/en-aptitlig-historia/> (hämtad 2014-03-28))
- Jackson, Peter (ed.) 2009. *Changing families, changing food*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jackson, Peter, Olive, Sarah & Smith, Graham 2009. Myths of the family meal: Re-reading Edwardian life histories. Jackson, Peter (ed.) 2009. *Changing families, changing food*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- James, Allison and Adrian L. James 2004. *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. Houndsmill, Basingstoke: Palgrave.
- James, Allison, Curtis, Penny & Ellis, Katie. Negotiating family, negotiating food: Children as family participants. James, A., Kjørholt, A. T. & Tingstad, V. 2009 *Children, food and identity in everyday life*. New York: Palgrave Macmillan
- Javasankaraprasad, Cherukuri & Kathyayani, Gonuguntla 2014. Cross-format shopping motives and shopper typologies for grocery shopping: a multivariate approach. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 24 (1): 79-115.
- Johansson, Barbro & Karlsson, MariAnne (red.) 2013. *Att involvera barn i forskning och utveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Barbro & Ossiansson, Eva, 2012a. Managing the everyday health puzzle in Swedish families with children. *Food and Foodways*, 20 (2): 123-145.
- Johansson, Barbro & Ossiansson, Eva 2012b. Hälsopusslet – en utmaning för barnfamiljen. I Christina Berg & Maria Magnusson (red.) *Forskning för en friskare generation: Levnadsförhållanden, vanor och hälsosam vikt*. Göteborg: Västra Götalandsregionen & Göteborgs universitet. Internetpublikation: <http://hdl.handle.net/2077/30602>
- Johansson, Barbro 2005a. *Barn i konsumtionssambället*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Johansson, Barbro 2005b. Guldkant och hälsofara: Om socker och barn i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2005. Centrum för konsumtionsvetenskap, CFK-rapport 2005:07 <http://hdl.handle.net/2077/23191>
- Johansson, Barbro 2008. *Den goda måltiden. Berättelser om mat och ätande i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2007*. CFK-rapport 2008:03. Centrum för konsumtionsvetenskap, <http://hdl.handle.net/2077/23171>
- Johansson, Barbro, Mäkelä, Johanna, Roos, Gun, Hillén, Sandra, Hansen, Gitte Laub, Jensen, Tine Mark, Huutilainen, Anna 2009. Nordic children's foodscapes: Images and reflections. *Food, Culture and Society* 12 (1): 25-52
- Johansson, Barbro, Ossiansson, Eva, Dreas, Jessica and Mårild, Staffan 2013. Proper food and a tight budget. German and Swedish parents reflecting on children, food and health. *Food, Culture and Society* 16(3): 457-477.
- Kline, Stephen 2010. *Globesity. Food marketing and family: The communication analysis of lifestyle risks*. Basingstoke: Palgrave.
- Lissner, Lauren et al., 2012. Television habits in relation to overweight, diet and taste preferences in European children: the IDEFICS study. *European Journal of Epidemiology*, 27(9): 705-715
- Ludvigsen, Anna & Scott, Sara 2009. Real Kids Don't Eat Quiche: What food means to children. *Food, Culture & Society* 12(4): 417-436.

- MacIntyre, Lynn, Thille, Patricia & Rondeau, Krista 2009. Farmwomen's discourses on family food provisioning: Gender, healthism and risk avoidance. *Food and Foodways*, 17 (2): 80-103.
- Mannheim Karl 1952. *Essays on the sociology of knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Marshall, David, O'Donohoe, Stephanie & Kline, Stephen 2007. Families, food, and pester power: Beyond the blame game? *Journal of Consumer Behaviour*, 6(4): 164-182.
- Metcalfe, Alan, Dryden, Caroline, Johnson, Maxine, Owen, Jenny & Shipton, Geraldine 2009. Fathers, food and family life. Jackson, Peter (ed.). *Changing families, changing food*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Miller, Daniel 1998. *A theory of shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Moisio, Risto, Arnould Eric J & Price, Linda L 2004. Between Mothers and Markets: Constructing family identity through homemade food. *Journal of Consumer Culture* 4(3): 361-384.
- Molander, Susanna 2011. Mat, kärlek och metapraktik: en studie i vardagsmiddagskonsumtion bland ensamstående mödrar. Stockholms universitet.
- Morschett, Dirk, Swoboda, Bernhard & Foscht, Thomas 2005. Perception of store attributes and overall attitude towards grocery retailers: The role of shopping motives. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 15 (4): 423-447.
- Murcott, Ann 1982. On the social significance of the 'cooked dinner' in South Wales. *Social Science Information* 21 (4/5): 677-96.
- Murcott, Ann 1997. Family meals – a thing of the past? Patricia Caplan (ed.): *Food, Health and Identity*. London: Routledge.
- Närvänen, Anna-Liisa & Näsman, Elisabet 2004. Childhood as Generation or Life Phase? *Young*, 12 (1): 71-91.
- O'Connell, Rebecca & Brannen, Julia 2014. Children's food, power and control: Negotiations in families with younger children in England. *Childhood* 21(1): 87-102.
- Pantzar, Mika 2013. Towards rhythm-based service economy: preliminary outlines. Keynote paper presented at *the 2nd Nordic Conference on Consumer Research*, Göteborg May 2013.
- Persson Osowski, Christine 2012. The Swedish school meal as a public meal: Collective thinking, actions and meal patterns. Uppsala universitet: Acta Universitatis Upsaliensis
- Pettersson, Anette, Olsson, Ulf & Fjellström, Christina 2004. Family life in grocery stores – a study of interaction between adults and children. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4): 317-328.
- Prout, Alan 2005. *The future of childhood*. London and New York: RoutledgeFalmer Press.
- Qvortrup, Jens 2005. Varieties of Childhood. Jens Qvortrup (ed.) *Studies in Modern Childhood. Society, Agency, Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rawlins, Emma 2009. Choosing health? Exploring children's eating practices at home and at school. *Antipode* 41 (5): 1084-1109.
- Reckwitz, Andreas 2002. Toward a theory of social practices: A development in culturalist theorizing. *European Journal of Social Theory* 5 (2): 243-263.
- Ruddick, Sara 1995. *Maternal thinking: Toward a politics of peace*. Boston, MA: Beacon.
- Rädda Barnen 2013. *Barnfattigdom i Sverige. Årsrapport 2013*.
- Salonen, Tapio 2011. Valfärd, inte för alla: Den ekonomiska familjepolitikens betydelse för barnfattigdomen i Sverige. Sundbyberg: Rädda Barnen.

- Sellerberg, Ann-Mari 2008. *En bet potatis: Om mat och måltider i barn- och tonårsfamiljer*. Department of Sociology, Lunds university. Research Report in Sociology 2008:3
- Sheth, Jagdish N., & Mittal, Banwari 2003. *Customer Behavior: A Managerial Perspective*. Mason, OH: South-Western Publications.
- Short, Frances 2006. *Kitchen secrets: The meaning of cooking in everyday life*. New York: Berg.
- Shove, Elisabeth, Pantzar, Mika & Watson, Matt 2012. *The dynamic of social practice: Everyday life and how it changes*. Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Sigfridsson, Ingegerd, 2005. Självklara drycker? Kaffe och alkohol i social samvaro. Göteborg: Bokförlaget Arkipelag.
- Southerton, Dale & Tomlinson, Mark 2005. 'Pressed for time' – the differential impacts of a 'time squeeze'. *The Sociological Review* 53 (2): 215-239.
- Sundblom, Elinor, Petzold, M., Rasmussen, F., Callmer, E., Lissner, L. 2008. Childhood overweight and obesity prevalences leveling off in Stockholm but socioeconomic differences persist. *International Journal of Obesity* 32(10): 1525-30.
- Sweeting, Helen & West, Patrick 2005. Dietary habits and children's family lives. *Journal of Human Nutrition and Dietetics* 18(2): 93-97.
- Tauber, Edward M. 1972. Why do people shop? *Journal of Marketing*, 36 (4): 46-49
- Thorstedt, Stine & Sellerberg, Ann-Mari 2006. *Børn, mad og køn: Børns deltagelse i arbejde og beslutninger i familien*. Nordiska ministerrådet. TemaNord 2006:519.
- Thorstedt, Stine 2007. *Måltidet i tidsfælden? Måltispraksis og brug af færdigmad i dagligdagen*. Department of Sociology, Lund University, Research Report 2007:2
- Wagner, Tillman 2007. Shopping motivation revised: A means end chain analytical perspective. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 35 (7): 569–582.
- Wagner, Tillman & Rudolph, Thomas 2010. Towards a hierarchical theory of shopping motivation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17 (5), pp. 415–429.
- Warde, Alan 2005. Consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture* 5 (2): 131-153.
- Westbrook, Robert A. & Black, William C. 1985. A motivation-based shopper typology. *Journal of Retailing*, 61 (1): 78-103
- Woodside, Aarch G., Sood Suresh & Miller, Kenneth A. 2008. When consumers and brands talk: Storytelling theory and research in psychology and marketing, *Psychology & Marketing*, 25 (2): 97-145

Tidigare CFK-rapporter

2012

2012:01 Lobbying, konsensus och egenintresse. Användarrepresentanters upplevelser av standardiseringsprocessen. John Magnus Roos, Jakob Wenzer och Ulrika Holmberg.

2011

2011:01 Barn som medforskare av matlandskap. Del 2: Meddesign, I.C. MariAnne Karlsson och Pontus Engelbrektsson

2011:02 Att skapa familj i en värld av pengar. Julklappsök som överflödshantering. Helene Brembeck.

2010

2010:01 Barn som medforskare av matlandskap. Del 1: Medforskning, Helene Brembeck, Barbro Johansson, Kerstin Bergström, Lena Jonsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan och Sandra Hillén

2010:02 Den kvinnliga blicken möter "Undressmann": Manlig erotik i svensk feministisk kalender, Magdalena Petersson McIntyre och Magnus Mörck

2010:03 Eating out practices among Swedish youth. Gothenburg Area Foodscapes, Jakob Wenzer

2010:04 Konsumenters information om och val avleverantörer på sex omreglerade marknader. Fast telefoni, mobil telefoni, bank, försäkring, el och tandvård, John Magnus Roos, Niklas Hansson & Ulrika Holmberg

2009

2009:01 Konsumenttrörligheten på de finansiella marknaderna – en uppföljning åtta år senare, Merja Mankila och Amelie Gamble

2009:02 Bilens roll för människors subjektiva välbefinnande, Cecilia Jakobsson Bergstad, Amelie Gamble, Olle Hagman, Lars E. Olsson, Merritt Polk och Tommy Gärling

2009:03 E-bio och mobilkamera. Elefanter och myror i digital visuell kultur, Karin Wagner och Magnus Mörck

2009:04 User evaluation of the first prototype of the interactive web tool EcoRunner, Lars E. Olsson, Helena Shanahan och Hélène Wåhlander

2008

2008:01 Konsumtionsmakt 2.0, Lennart Hast och Eva Ossiansson

2008:02 Borås Fairtrade City – En stad som märks, Niklas Hansson

2008:03 "Den goda måltiden. Berättelser om mat och ätande i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2007", Barbro Johansson

2007

2007:01 Grönsaker eller godis? Kulturella perspektiv på nordiska barns kosthåll, Barbro Johansson (red)

2007:02 Marknadsföringsforskning om konsumenter och konsumtion, Karin M. Ekström, Ulrika Holmberg och Eva Ossiansson

2007:03 Mer ekomat i storköken? Utvärdering av 7-miljonersprojektet i Västra Götalandsregionens storkök, Hanna Heikkilä och Åsa Svensson

2007:04 Konsumenters köp av ekologisk mat - En forskningsöversikt, Ulrika Holmberg, Hulda Steingrimsdottir och Åsa Svensson

2007:05 Between research and politics - The concept of "sustainable consumption" in Scandinavian research, Oskar Broberg

2007:06 Fika, fiske och föreningsliv, Helene Brembeck, MariAnne Karlsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan, Lena Jonsson, Kerstin Bergström och Pontus Engelbretsson.

2006

2006:01 Ung konsumentmakt i en varumärkt värld, Sandra Hillén

2006:02 Unga konsumenter - en forskningsstudie av satsningen "Ungdomars arbete med konsumentfrågor. Kun(d)skap är makt, Barbro Johansson

2006:03 Konsumtionsforskningens inriktningar och förutsättningar, Ulrika Holmberg, Carina Ejdeholm

2006:04 Nordiska barn bilder av mat och ätande, Barbro Johansson (red)

2006:05 Maten och det nya landet, Helene Brembeck, MariAnne Karlsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan, Lena Jonsson, Kerstin Bergström och Pontus Engelbretsson

2006:06 Design med omtanke - ekonomisk konsekvensanalys av två förskolor, Peter Svahn

2005

2005:01 Elusive Consumption in retrospect. Report from the conference, Edited by Karin M. Ekström, Helene Brembeck

Kortrapport 2005:01 Aktiemarknaden, premiepensionen och aktiefondsval, Henrik Svedsäter

- 2005:01a Brokiga bilder av barns konsumtion. Hur barn och konsumtion framställs i några svenska medier, Barbro Johansson
- 2005:02d Kristen konsument. En forskningsstudie om projektet Schysst konsument, Barbro Johansson
- 2005:03 Maten och skolan - ett hållbar tänkande, Sandra Hillén
- 2005:04 Vin, växthus och vänskap. Rapport 1 från projektet "Den mångdimensionella matkonsumenten. Värderingar och beteende hos konsumenter 55+", Helene Brembeck, MariAnne Karlsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan, Lena Jonsson och Kerstin Bergström
- 2005:05e Att göra skillnad: en studie av projektet "Konsumentupplysning - rättvis handel", Eva-Karin Karlsson
- 2005:07 Guldkant och hälsofara. Om socker och barn i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2005, Barbro Johansson

2004

- 2004:01 Young consumer's credit related lifestyles and payment problems, den danske del av projektet, Jesper Olesen (på danska)
- 2004:02a Catwalk för direktörer. Bolagsstämman - en performativ performance av maskuliniteter, Magnus Mörck, Maria Tullberg
- 2004:02b Jag vill att det ska synas att jag bryr mig- unga män om sina klädstilar, Philip Warkander
- 2004:02c Det hänger på håret - maskulinitet, femininitet, makt, mode, konsumtion, Marie Nordberg

2003

- 2003:01 Alternative modeller for forbrugerbeskyttelse af børn, Jesper Olesen (på danska)
- 2003:01 (kortrapport) Kognitiva illusioner som lurar konsumenter, Tommy Gärling, Amelie Gamble
- 2003:02a Unge konsumenter på bostadsmarknaden, Niklas Hansson
- 2003:02b Man måste veta vad som händer! - En studie av ett konsumentupplysningsprojekt för unga bosnier i Sverige, Katarina Jonsson
- 2003:02c Att bli kritisk. En studie av informationsprojektet "Reklamen - påverkar den mig?", Jakob Wenzler

Centrum för konsumtionsvetenskap, CFK, bildades 2001 och är idag Sveriges största forskningscentrum inom konsumtionsområdet. CFK finns vid Handelshögskolan, Göteborgs universitet.

Vid CFK möts forskare från olika områden för att bedriva tvärvetenskaplig forskning om konsumtion och konsumtionsmönster. Forskningen bedrivs i tvärvetenskapliga forskningsgrupper, som också samarbetar med forskare vid andra universitet i Sverige och andra länder. Forskarna har bakgrund i olika vetenskapliga discipliner exempelvis design, etnologi, företagsekonomi, hushållsvetenskap, och psykologi forskar om allt från mat och barn, mode, genus och design till heminredning och hållbar konsumtion.

CFK samarbetar med olika aktörer på konsumentområdet exempelvis Konsumentverket, Konsument Göteborg, Västra Götalandsregionen och Sveriges konsumenter.

www.cfk.gu.se

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN